

บทที่ 7

ระบบสังคมเกษตรและระบบการทำฟาร์มของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

บทนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษาระบบสังคมเกษตรและระบบการทำฟาร์มในพื้นที่ที่มีการทำนาเป็นหลักของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จากโครงการย่อย 1 2 3 4 และ 5 เป็นการศึกษาลักษณะคุณภาพ (qualitative research) เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้สูงอายุ ผู้นำ และผู้รู้ในท้องถิ่น การสังเกต การสำรวจเขตนิเวศน์ สำรวจสภาพพื้นที่ รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิจากการตรวจเอกสารทางประวัติศาสตร์และข้อมูลจากหน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้อง นำผลที่ได้มาอธิบายผล

1. วิวัฒนาการของระบบสังคมเกษตรพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

สามารถแบ่งวิวัฒนาการของระบบสังคมเกษตรพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้เป็น 4 ยุค ซึ่งการแบ่งออกเป็นยุคต่างๆ ได้อาศัยจำแนกโดยถือเอาความเปลี่ยนแปลงที่เห็นเด่นชัดในแต่ละช่วงเวลาเป็นตัวกำหนดเป็นยุคต่างๆ ได้ดังนี้

ยุคแรกก่อนปี พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นยุคของการปกครองแบบระบบศักดินา ระบบสังคมเกษตรของพื้นที่แถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีลักษณะคล้าย ทั่วกับพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของประเทศ ยุคนี้อำนาจการปกครองและทรัพย์สินทั้งหมดเป็นของรัฐหรือพระมหากษัตริย์เพียงผู้เดียว โดยรัฐจะเป็นผู้ควบคุมในทุกๆ ด้าน ราษฎรเป็นเพียงแรงงานที่ต้องทำการผลิตและต้องส่งมอบส่วนเกินผลผลิตให้กับรัฐในรูปแบบของส่วย อาจจะเป็นสิ่งของที่ผลิตได้หรือส่วยในรูปแบบของการใช้แรงงาน ไม่สามารถกักตุนผลผลิตส่วนเกินได้ ซึ่งเป็นวิธีการควบคุมพลังแรงงานและภาษีที่ดินในระบบศักดินา ระบบนี้จึงทำให้รัฐมีรายได้ที่เกิดจากการทำงานของพลเมืองชั้นล่างที่ถูกบังคับโดยไม่มีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ นอกจากต้องส่งส่วนเกินผลผลิตให้รัฐแล้ว พลเมืองเหล่านี้ยังต้องถูกเกณฑ์แรงงาน และต้องเป็นทหารยามที่มีศึกสงครามด้วย ดังนั้นการใช้แรงงานสำหรับทำการเกษตรในครัวเรือนจึงไม่เพียงพอและทำให้ไม่สามารถขยายพื้นที่ทำการเกษตรขนาดใหญ่ได้ การผลิตจึงเป็นเพียงการผลิตเพื่อยังชีพ จึงทำให้ไม่สามารถสะสมทุนจากการผลิตได้ แต่ในขณะเดียวกันส่วนเกินผลผลิตที่เกิดจากแรงงานของชาวนากลับตกไปอยู่ในครอบครองของรัฐและเจ้านายที่รัฐมอบหมายให้ควบคุมดูแลคนในระดับล่างเหล่านี้

เมื่อมีการเปิดประเทศเพื่อทำการค้ากับภายนอกหลังจากการทำสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. 2398 ทำให้การค้าที่เคยผูกขาดโดยรัฐเพียงอย่างเดียวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนแบบเสรีมากขึ้น และข้าวเริ่มเป็นสินค้าสำคัญสำหรับการส่งออก แต่การค้าก็ยังทำการผูกขาดโดยรัฐและบุคคลเพียงบางกลุ่มเท่านั้น คนที่ได้รับประโยชน์เป็นอย่างมากคือพวกเจ้านายและพ่อค้าชาวจีนที่สามารถสะสมทุนได้จากการเก็บส่วนเกินผลผลิตจากชาวบ้านได้ในช่วงที่ผ่านมา ส่วนชาวบ้านที่เป็นผู้ผลิตกลับไม่ได้รับผลจากการค้ามากนัก

ในพื้นที่ที่ศึกษาไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนักยังคงดำรงชีพอยู่ภายใต้เศรษฐกิจแบบ
 ย้งชีพ ส่วนใหญ่ประชาชนในพื้นที่บริเวณนี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมโดยการทำนาเป็นหลัก
 การผลิตทางการเกษตรของชาวนาในบริเวณนี้ไม่แตกต่างไปจากก่อนมีการเปิดประเทศเข้าสู่การ
 ค้ามากนัก ส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อการย้งชีพ และหาของป่าขายเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้
 สำหรับการเลี้ยงชีพและซื้อสินค้าที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีพเท่านั้น สอดคล้องกับงานของ พงษ์
 อุษยภรณ์ (2546) พบว่าชาวนารายย่อยในพื้นที่รอบนอกที่อยู่ห่างออกไปจากกรุงเทพมหานคร
 ยังเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเอง มีการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเป็นสำคัญ และยังมีการ
 ผลิตสินค้าอื่นเพื่อการบริโภคเสริมด้วย การหากินของชาวบ้านก็หาของตามธรรมชาติอย่าง
 ง่าย ๆ เช่นจับปลาจากแม่น้ำล่าคลองหาของกินจากป่าและสวน เป็นต้น

ต่อมาเมื่อมีทางรถไฟตัดผ่านจากเมืองหลวงมาทางหัวเมืองภาคใต้ในปี พ.ศ. 2463 ส่ง
 ผลให้การคมนาคมและการทำการค้าสะดวกมากขึ้น การค้าเริ่มขยายตัวมายังพื้นที่รอบนอก
 พร้อมกับการเกิดขึ้นของชุมชนชาวจีน ที่มาตั้งถิ่นฐานทำการค้าอยู่บริเวณข้างสถานีรถไฟ คน
 จีนเหล่านี้แบ่งได้เป็นสองกลุ่มคือกลุ่มที่ทำการค้าเป็นหลัก กับกลุ่มที่ทำการเกษตรเป็นหลัก
 พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในช่วงนี้คนจีนได้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวจีนเช่น
 กัน มีทั้งการเข้ามาทำการค้า และการเข้ามาบุกเบิกจับจองขยายพื้นที่สำหรับทำการเกษตรเป็น
 แปลงขนาดใหญ่ รวมทั้งมีการสร้างระบบชลประทานเพื่อนำน้ำไปใช้ในการเกษตร เช่นเดียวกับ
 งานของ สุธีธัญญา ทองรักษ์ (2546) ที่ทำการศึกษา วัฒนาการการใช้ประโยชน์จากดินและ
 ป่าไม้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา พบว่ากลุ่มชาวจีนที่เข้ามาจับจองพื้นที่ทำนา ได้ขุดเหมืองน้ำ
 เพื่อเอาน้ำจากคลองบางแก้วเข้ามาใช้ในพื้นที่การเกษตร โดยเริ่มขุดจากคลองบางแก้วผ่านมาทาง
 บ้านหนองบ่อ บ้านลำธาร เพื่อเข้าเหมืองน้ำที่ขุดไว้สองข้างถนน โดยมีท่อน้ำที่บริเวณบาน
 แก่นคงเพื่อนำน้ำเข้าพื้นที่เกษตร แต่การเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินรวมทั้งการสร้างระบบชล
 ประทานเข้าสู่พื้นที่ของคนจีนเหล่านี้ไม่ได้มีความขัดแย้งกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมมากนัก
 เนื่องจากในขณะนั้นทรัพยากรยังมีความอุดมสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งประชากรก็ยังไม่หนา
 แน่น พื้นที่ถือครองและพื้นที่ทำการเกษตรจึงมีจำนวนเพียงพอ คนไทยดั้งเดิมที่ทำการเกษตร
 อยู่ก่อนหน้านั้นก็มักทำแค่เพียงพอกับแรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือน โดยครอบครัวคนไทยครอบ
 ครัวหนึ่ง ๆ ในสมัยนั้นถือครองพื้นที่เพื่อทำการเกษตรจริง ๆ ครอบครัวยุคประมาณ 5 ไร่
 เนื่องจากต้องใช้แรงงานคนในครัวเรือนและแรงงานสัตว์เป็นหลัก หากมีการถือครองทำการ
 เกษตรในพื้นที่ที่มากกว่านี้ก็ไม่สามารถที่จะทำได้หมด ส่วนการใช้น้ำในการทำเกษตรหรือการ
 ทำนาของคนไทยในพื้นที่ก็อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก จึงไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับคนจีนที่เข้า
 มาอยู่ใหม่มากนัก ในด้านการผลิตทางการเกษตรของคนจีนแตกต่างกับคนในพื้นที่ที่อยู่ดั้งเดิม
 มาก เนื่องจากคนจีนมีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการทำนา ไม่ว่าจะเป็นรถไถที่สามารถไถได้
 ครั้งละหลายไร่ รวมทั้งการสร้างระบบชลประทานขนาดเล็กโดยการสร้างท่อนบ หรือการขุดคู
 คลองขึ้นใหม่เพื่อนำน้ำเข้าสู่แปลงนาของตนเอง และการใช้ปุ๋ยมายาเขาซึ่งเกิดจากการทับถมของ

มูลค่างควาและเศษวัสดุต่าง ๆ มาเป็นเวลานานที่อยู่ในถ้ำบนภูเขาในพื้นที่ใกล้เคียง ไปใช้บำรุงดินในพื้นที่แปลงนาของตนเอง ซึ่งต่อมาเมื่อคนไทยที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมเห็นว่าคนจีนนำปุ๋ยมาเขาเหล่านี้มาใช้แล้วได้ผลดีจึงใช้ตามบ้าง

การครอบครองและใช้ประโยชน์พื้นที่ มีการแบ่งการใช้ประโยชน์ในพื้นที่อย่างชัดเจน โดยพื้นที่ส่วนแรกจะเป็น พื้นที่สำหรับที่อยู่อาศัย ซึ่งมักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองหรือแหล่งน้ำ เพื่อความสะดวกสำหรับการสัญจรไปมาหาสู่ระหว่างกัน และการนำน้ำไปใช้สำหรับการอุปโภคบริโภคในครัวเรือน และในพื้นที่บริเวณนี้จะมีการปลูกพืชที่สามารถบริโภคในครัวเรือนไว้เพื่อการบริโภคด้วยเช่นกัน พื้นที่ต่อมาเป็น พื้นที่สำหรับการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ที่ไม่ค่อยนิยมใช้สำหรับทำนา เนื่องจากจะมีน้ำท่วมในฤดูฝนในทุกปี การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่เหล่านี้จะทำการปล่อยสัตว์เลี้ยงเป็นฝูงให้หากินตามธรรมชาติ หากพื้นที่เลี้ยงสัตว์นี้อยู่ใกล้หรือติดกับพื้นที่การทำนาก็จะทำรั้วล้อมรอบ หรืออาจจะปลูกต้นไม้เป็นรั้ว ซึ่งในสมัยนี้จะนิยมเลี้ยงสัตว์จำพวกวัว ควาย เนื่องจากมีความจำเป็นต้องใช้แรงงานจากสัตว์เหล่านี้ มีการเลี้ยงกันแทบทุกครัวเรือน ส่วน พื้นที่การทำนา จะใช้พื้นที่ราบและมีแหล่งน้ำซึ่งสามารถนำมาใช้ได้ในช่วงที่ขาดน้ำ แต่ในความเป็นจริงปัญหาการขาดน้ำแทบจะไม่มีเลย การทำนาส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝนซึ่งตกต้องตามฤดูกาลตลอดเวลา สำหรับในพื้นที่นาดอนอาจจะทำการยกเป็นคันนาเพื่อกักเก็บน้ำไม่ให้ น้ำฝนที่ตกลงมาไหลลงสู่ที่ต่ำเร็วเกินไป เมื่ออย่างเข้าหน้าฝนประมาณต้นเดือนพฤษภาคมจะมีการเตรียมดินปรับพื้นที่นาเพื่อทำการปลูกข้าวในฤดูกาลที่กำลังจะมาถึง โดยในพื้นที่นาลึกจะใช้วัว ควาย เขี่ยบย่ำเพื่อให้หญ้าตายซึ่งหลังการเขี่ยบย่ำแล้วจะปล่อยให้หญ้าเน่าเปื่อย หลังจากนั้นจึงทำการปลูกข้าวโดยใช้พันธุ์ข้าวหนัก ส่วนในพื้นที่นาดอนหรือพื้นที่ที่น้ำไม่ท่วมขังก็จะใช้วัวหรือควายไถ สำหรับการไถควายไถนามักนิยมใช้ควายตัวเดียวลากไถ เนื่องจากควายมีกำลังมากและมีความคล่องตัวสูง ส่วนวัวมักจะใช้สองตัวลากไถเนื่องจากหากใช้ลากไถตัวเดียวจะทำให้หัวเหนื่อยเกินไป การไถนามักจะไถในช่วงเช้าเพียงครึ่งวัน โดยจะลงไถนาตั้งแต่เช้ามีดและจะเลิกประมาณช่วงพระจันทร์เพ็ญ (เวลาประมาณ 11.00 น) เพื่อไม่ให้วัวหรือควายเหนื่อยเกินไป จากนั้นจึงปล่อยให้วัวควายกินหญ้า ในการไถนาหลังจากไถครั้งแรกเสร็จแล้วก็ปล่อยให้พื้นที่ไถประมาณ 7 วันแล้วจึงไถพลิกกรอยไถเดิมอีกครั้งหรือที่เรียกว่าการไถแปรเพื่อให้ดินร่วนซุย ต่อมาจึงทำการไถอีกครั้งโดยในการไถครั้งนี้จะหว่านเมล็ดพันธุ์ไปด้วยหรือเรียกว่าการไถหว่าน หลังจากการหว่านเมล็ดพันธุ์แล้ว ชาวนาจะให้ความเอาใจใส่แปลงนาเป็นอย่างมาก ทั้งการกำจัดวัชพืชและการบำรุงดูแลรักษา ซึ่งการบำรุงดูแลรักษา เช่น การใส่ปุ๋ยบำรุงดินไม่ค่อยมีความจำเป็นมากนักเนื่องจากสภาพดินยังอุดมสมบูรณ์อยู่มาก เพียงแต่ต้องดูแลกำจัดวัชพืชเป็นพิเศษเท่านั้น ซึ่งการกำจัดวัชพืชนิยมการถอนเสียมากกว่า ในสมัยนั้นแทบจะหาพื้นที่นาที่ปกคลุมไปด้วยวัชพืชไม่ได้เลย เนื่องจากชาวนาให้ความสำคัญกับการกำจัดวัชพืชมาก หากพื้นที่นาใครปกคลุมไปด้วยวัชพืชก็แสดงถึงความเกียจคร้านของคนในครัวเรือนนั้น ๆ ส่วนการผลิตทางการเกษตรด้านอื่นก็ทำควบคู่กันไปไม่ว่าจะเป็นการปลูกผักหรือการเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันแทบทุกครัวเรือนคือสัตว์ที่ต้องใช้แรงงานจำพวกวัวหรือควาย พื้นที่การทำไร่ จะเป็นพื้นที่ดอนหรือพื้นที่สูง พื้นที่ในบริเวณนี้จะทำการปลูกพืชผักหรือข้าวไรโดยใช้เทคนิคการแผ้วถางและเผา ซึ่งจะมีการขยายพื้นที่ไปเรื่อยๆตามที่ได้จับจองไว้ พื้นที่ต่อมา เป็นพื้นที่สำหรับหาของป่า หรือเป็น พื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน พื้นที่บริเวณนี้จะเป็นพื้นที่ที่ยังมีสภาพป่าสมบูรณ์และมักเป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากชุมชน ไม่มีการจับจองถือครองพื้นที่เหล่านี้เป็นเอกสิทธิเฉพาะของบุคคล

จึงกล่าวได้ว่าในช่วงแรกที่ยังเป็นการปกครองแบบผูกขาดอำนาจโดยรัฐ การผลิตทางการเกษตรของคนในชุมชนกระทำเพียงเพื่อการบริโภค เนื่องจากถึงแม้จะผลิตได้มากก็ไม่สามารถครอบครองส่วนเกินจากผลผลิตเหล่านั้นได้ และการขยายพื้นที่ทำการเกษตรในพื้นที่ในช่วงนี้ก็ทำได้ไม่มากนักเนื่องจากต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้กับรัฐ ต่อมาเมื่อประเทศเริ่มเปิดตัวเข้าสู่การค้าจึงมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกับต่างชาติมากขึ้น และข้าวเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญในช่วงนี้ แต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์กลับไม่ใช่ชาวไร่ชาวนา แต่เป็นเจ้าขุนมูลนายและพ่อค้าชาวจีนที่สามารถสะสมทุนได้จากก่อนหน้านี้ ส่วนชาวนายังคงเป็นเพียงผู้ผลิตเช่นเดิม ต่อมาเมื่อทางรถไฟสร้างแล้วเสร็จการขยายตัวของคนจีนก็มีมากขึ้น ในช่วงแรกที่คนจีนขยายตัวเข้าไปตั้งชุมชนนอกจากจะมาทำการค้าขายแล้วส่วนหนึ่งก็ทำอาชีพการเกษตร โดยการทำนาเป็นหลักเช่นเดียวกับคนไทยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดั้งเดิม แต่ในช่วงหลังเมื่อทางรัฐมีนโยบายป้องกันการขยายตัวของคนจีน โดยการจำกัดการครอบครองพื้นที่ของคนจีนเพราะรัฐกลัวว่าคนจีนเหล่านี้จะแย่งอาชีพของคนไทย ทำให้คนจีนบางส่วนต้องอพยพออกไปจากพื้นที่ที่ทำกินเดิม และหันไปประกอบอาชีพค้าขายแต่เพียงอย่างเดียว

ยุคที่สอง (พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2510) เริ่มมีการเปิดตัวเข้าสู่การค้า ถึงแม้ว่าในยุคนี้จะเป็นยุคแห่งการเปิดตัวเข้าสู่การค้ามากขึ้น แต่สินค้าที่สำคัญและมีการค้าขายกันมากขึ้นก็ยังคงเป็นข้าว ส่วนยางพาราแม้จะมีการปลูกมาแล้วในช่วงก่อนหน้านี้แต่ไม่ได้มีผลต่อเศรษฐกิจในครัวเรือนมากนัก เนื่องจากยางพารายังไม่ใช่สินค้าที่มีความสำคัญทางการค้ามากนัก จะเห็นได้จากการให้ความสำคัญของชาวบ้านต่อการดูแลรักษาสวนยางพารา ซึ่งจะทำการดูแลเอาใจใส่ในช่วงที่ยางราคาดี หรือช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนาเท่านั้น อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าการทำนาสามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนอย่างดี แต่การผลิตก็ยังคงอยู่ในระดับที่สามารถผลิตได้ด้วยแรงงานคนและสัตว์ หากต้องการเพิ่มผลผลิตก็กระทำโดยการขยายพื้นที่แต่ก็ทำได้ไม่มากนัก เนื่องจากข้อจำกัดในด้านแรงงานในครัวเรือน แต่กระนั้นการคงอยู่ของครัวเรือนเกษตรกรในช่วงนี้ก็ไม่ได้มีความเดือดร้อนมากนัก ถึงแม้ข้าวจะเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือน แต่ในช่วงเวลานี้เงินก็ไม่ได้มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนมากนัก เนื่องจากมีการพึ่งพิงปัจจัยภายนอกน้อย ส่วนใหญ่จะมีการดำรงชีพแบบเรียบง่ายหาหรือใช้ของที่มีอยู่ในชุมชน ยังเป็นยุคที่ยังสามารถกล่าวได้ว่า ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ในป่ามีของจำนวนมากสุดแต่จะหาเอา แสดงให้เห็นว่าในช่วงนี้ทรัพยากรยังมีความอุดมสมบูรณ์สูงใกล้เคียงกับยุคแรก ดังนั้นจึง

ไม่มีความจำเป็นต้องใช้เงินมากนัก หากจะใช้เงินในการแลกเปลี่ยนบ้างก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจหาได้ในชุมชนเท่านั้น เช่น ผานไถ หรือเสื้อผ้าที่ไม่สามารถทอเองได้ เป็นต้น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับรัฐถึงแม้จะมีการเปลี่ยนไปจากเดิมบ้างแต่ก็ไม่ดีขึ้นเท่าที่ควร เนื่องจากคนในชุมชนยังต้องพึ่งตนเองเป็นส่วนใหญ่ แตกต่างจากช่วงที่ผ่านมา ซึ่งช่วงก่อนหน้านั้นคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐในลักษณะของบ่าวกับไพร่ อย่างไรก็ตามถึงแม้ในยุคนี้ระบบนายกับไพร่จะล่มสลายไปแล้ว แต่การแบ่งชนชั้นก็ยังมียู่ การเข้าถึงทรัพยากรหรือการครอบครองปัจจัยการผลิตโดยส่วนใหญ่จะยังอยู่ในกลุ่มของชนชั้นปกครองเดิมเสียเป็นส่วนใหญ่

ในยุคนี้เริ่มเห็นปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัดมากขึ้น เนื่องจากข้าวในแถบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเริ่มมีชื่อเสียง มีการส่งข้าวไปขายยังประเทศเพื่อนบ้านทางตอนล่างและแถบจังหวัดใกล้เคียง เนื่องจากการคมนาคมที่สะดวกและความต้องการที่มีมากขึ้น การที่สามารถผลิตข้าวเหลือเพียงพอสำหรับขาย นอกจากการขยายพื้นที่เพื่อเพิ่มการผลิตแล้วยังเป็นผลมาจาก การที่ระบบนิเวศก็ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ได้ผลผลิตสูง และแม้ว่าการผลิตข้าวในที่นี่เริ่มมีมากขึ้นแต่ยังไม่เข้มข้นมากนักอยู่ในอัตราที่ระบบนิเวศสามารถรองรับได้ มีการใช้ปุ๋ยมูลสัตว์ ปุ๋ยหมักเขาบำรุงดินบ้าง ส่วนความเอื้อเพื่อเผื่อช่วยเหลือระหว่างกันก็ยังมีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการช่วยกันทางการเกษตรหรือในด้านอื่นๆ เช่น การช่วยกันไถนา ถางป่า หรือการเก็บเกี่ยวผลผลิต ในช่วงที่แรงงานในครัวเรือนไม่สามารถทำได้ทัน ต่อมาเมื่อชุมชนเริ่มขยายตัวการจับจองขยายพื้นที่ทำการเกษตรก็มีการจับจองขยายมากขึ้น แต่ยังคงทำด้วยกำลังแรงงานของคนและสัตว์เช่นเดิม สำหรับการใช้อยู่อาศัยพื้นที่ สามารถแบ่งสภาพพื้นที่ตามลักษณะการใช้อยู่อาศัยได้ออกเป็นสองส่วน โดยพื้นที่ทางด้านฝั่งตะวันตกยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งสำหรับหาของป่าและไม้สำหรับสร้างบ้านเรือน พื้นที่ในบริเวณนี้มักไม่ค่อยมีการจับจองถือครองมากนัก ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่ลาดเอียงมาทางทะเลสาบสงขลามีการบุกเบิกใช้เป็นที่ทำนา เดิมพื้นที่ในบริเวณนี้เป็นพื้นที่ป่าเสม็ด ต่อมาคนในชุมชนเองและคนนอกชุมชนที่อพยพเข้ามา มีการจับจองบุกเบิกใช้เป็นที่ทำนา ภายหลังจึงกลายเป็นพื้นที่ทำนาขนาดใหญ่ ส่วนการค้าขายหรือพื้นที่ที่คนในชุมชนใช้เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้ากันมักจะทำอยู่บริเวณสถานีรถไฟ แต่ส่วนใหญ่พ่อค้าที่ตั้งหลักแหล่งทำการค้าอยู่บริเวณสถานีรถไฟมักเป็นชาวจีนเกือบทั้งหมด เนื่องจากคนไทยไม่นิยมทำการค้า ด้านการผลิตทางการเกษตรของคนในชุมชนส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นการทำนาและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งยังคงมีการใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก ยางพาราถึงแม้ว่าการปลูกจะได้เริ่มมีมาบ้างแล้วในช่วงก่อนหน้านี้นี้แต่ยังไม่แพร่หลายมากนัก ผู้ที่ปลูกยางส่วนใหญ่ยังเป็นข้าราชการและพ่อค้าชาวจีน คนในชุมชนถึงแม้จะมีการปลูกยางบ้างก็เป็นการปลูกในพื้นที่ดอนหรือพื้นที่ที่ทำนาไม่ได้ผลดี และเป็นการปลูกเพื่อแสดงกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินเท่านั้น ไม่ได้เอาใจใส่ดูแลมากนัก หากว่างเว้นจากกิจกรรมการทำนา ก็อาจจะมาดูแลบ้าง หรือในช่วงที่เริ่มให้ผลผลิตก็มาดูแลมากขึ้น แต่ก็ยังเป็นเพียงเวลาส่วนน้อย เมื่อเทียบกับการทำนา สำหรับการทำนาก็ยังนิยมทำนาปีหรือที่เรียกว่านาหยาม โดยจะเริ่มไถใน

เดือนหก คือช่วงที่ฝนให้หยาม เนื่องจากในช่วงนี้ดินจะร่วนเนื่องจากได้นำฝนลงมาบ้างทำให้ไถง่ายขึ้น ในครั้งแรกจะไถพลิกหน้าดิน จากนั้นจึงทำการไถแปรอีกครั้งเพื่อให้ดินร่วนซุย และให้วัชพืชที่ยังหลงเหลืออยู่ตาย หลังจากนั้นจึงทำการไถอีกครั้งเพื่อหว่านเมล็ดพันธุ์ โดยการหว่านตามหลังรอยไถ และอาจจะมีการไถกลบอีกครั้งหรือไม่ก็ได้ขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละครัวเรือน

ในการไถนาจะเริ่มไถในวันดีซึ่งนิยมเริ่มไถในวันอาทิตย์เนื่องจากมีความเชื่อว่าวันอาทิตย์เป็นวันร้อนจะทำให้หญ้าตายได้ดี หลังจากไถและหว่านเสร็จเรียบร้อยแล้วจะคอยดูแลรักษาจนกว่าจะถึงเวลาเก็บเกี่ยว ซึ่งกินเวลา 5-6 เดือนถึงจะเก็บเกี่ยวได้เนื่องจากเป็นข้าวหนักซึ่งเริ่มเก็บเกี่ยวได้ในช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ถึง ต้นเมษายน ใช้แกระเป็นเครื่องมือในการเก็บเกี่ยว ซึ่งในช่วงหน้าเก็บเกี่ยวนี้จะมีความครึกครื้นสนุกสนานมาก ท้องทุ่งนาเต็มไปด้วยผู้คน โดยจะเริ่มลงนาตั้งแต่เช้ามืด และจะเลิกเอาตอนเย็นหรือค่ำ ในช่วงเช้าก่อนลงนาผู้ชายก็จะเป็นคนเดินทางไปนาก่อน ซึ่งหากบ้านไหนเลี้ยงวัวก็จะนำวัวไปผูกล่ามในที่นาของตนเองด้วย ส่วนผู้หญิงก็จะเตรียมกับข้าวคุดห่อไปกินในนาตอนมือเที่ยง ซึ่งหากบ้านอยู่ไกลจากที่นามากก็อาจจะไปพร้อมกันทั้งสามีและภรรยา เนื่องจากหากปล่อยให้ภรรยาเดินทางไปคนเดียวอาจไม่ปลอดภัยนัก หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วพอใกล้เที่ยงสามีก็นำวัวที่ผูกล่ามไว้ไปกินน้ำในหนองน้ำที่อยู่ในพื้นที่นาของตนเองหรือหนองน้ำในพื้นที่นาของเพื่อนบ้านที่มีอยู่เกือบทุกแปลงนา ในระหว่างที่นำวัวหรือควายไปกินน้ำก็จะหาผัก เพื่อเป็น "ผักเหนาะ" สำหรับกินกับข้าวมือเที่ยงซึ่งมีผักพื้นบ้านที่มีมากมายสามารถหากินได้โดยง่าย ไม่ว่าจะเป็น ผักหวาน หรือผักบุ้งที่มีอยู่มากมาย โดยไม่ต้องคำนึงถึงเรื่องสารเคมีตกค้าง เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีการใช้สารเคมี และในช่วงเย็นเมื่อจะกลับบ้านบางครั้งเรือนจะหาปลาที่อยู่ในหนองน้ำไปทำอาหารเย็นด้วย โดยหากมีน้ำมากอาจจะใช้ลุ่ม หรือฉมวก ส่วนที่น้ำไม่ลึกหรือเกือบจะแห้งก็สามารถขุดน้ำออก วิดน้ำและจับปลาได้เลย โดยจะจับเอาเฉพาะตัวใหญ่ ส่วนตัวเล็ก ๆ ก็ปล่อยไว้เช่นเดิม หรือบางคนอาจจะนำปลาตัวเล็กกลับไปด้วยนำไปทำกะปิปลา เคยปลา ส่วนสัตว์อื่น เช่นนก นกอีลุ้มแม่ไก่ นกคุ้ม นกกระยาง หรือนกอื่นๆหากจะกินก็ทำที่ดักนก "แรว" สำหรับดักนกโดยทำจากไม้ไผ่ในเวลาเย็นหลังจากเลิกเก็บเกี่ยวจะนำข้าวมากองไว้เป็นลอมเพื่อป้องกันข้าวเปียกเนื่องจากโดนน้ำค้างในตอนกลางคืน ในช่วงนี้ในแมตตอนกลางวันจะร้อนมากแต่ช่วงกลางคืนจะมีน้ำค้างตกลงมามากเช่นกัน โดยในช่วงเช้าที่เดินไปนา กางเกงที่นุ่งหรือชายผ้าถุงจะเปียกชุ่มไปด้วยน้ำค้าง ดังนั้นการป้องกันไม่ให้ข้าวเปียกน้ำค้างก็จะทำการลอมไว้ในทุ่งนา เนื่องจากไม่นิยมนำเข้าไปเก็บในยุ้งฉาง โดยต้องทำการตากแดดไว้ก่อนประมาณ 2-3 วัน ถึงจะนำกลับไปเก็บในยุ้งฉาง ส่วนเลี้ยงข้าวที่สามารถนำกลับไปเก็บในยุ้งฉางได้แล้ว หากบ้านอยู่ไม่ไกลจากที่นามากนักผู้ชายก็จะใช้การหาบด้วยสาแหวก ซึ่งบางคนอาจใช้สาแหวกหาบเลี้ยงข้าวได้ถึง 50 เลียงต่อเที่ยว ส่วนผู้หญิงก็อาจจะทูนข้าวกลับไปโดยใช้กระสอบซึ่งมักจะทำด้วยกระจูด หรือใบลาน โดยใส่เลี้ยงข้าวแล้ววางบนศีรษะ ทูนกลับมาบ้านด้วย ส่วนบางครั้งเรือนอาจจะใช้เกวียนเทียมควายหรือวัวลาก

กลับไป ซึ่งหากไม่มีล้อยก็เรียกว่า หนวน ส่วนการนวดข้าวหลังจากที่เก็บเกี่ยวข้าวเสร็จและนำขึ้นเก็บบนยุ้งฉางแล้ว เมื่อถึงช่วงเวลาที่ต้องขายข้าวก็จะทำการนวดข้าว โดยการนำเลียงข้าวจากเรือนข้าวมากองรวมกันไว้ในพื้นที่ที่เตรียมไว้ หลังจากนั้นนำวัวหรือควายมาเดินเหยียบย่ำบนเลียงข้าวที่วางเรียงรายไว้เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง ซึ่งในการนวดข้าวแต่ละครั้งจะทำได้มากเพียงใดขึ้นอยู่กับแรงงานทั้งคนและสัตว์ที่มีอยู่ในครัวเรือน ในการใช้สัตว์เหยียบย่ำเมล็ดข้าวอาจจะไม่หลุดจากรวงทั้งหมด ก็จะใช้คนนวดด้วยเท้าต่อจนเมล็ดข้าวหลุดร่วงเกือบทั้งหมดแล้วจึงหอบเอาฟางข้าวที่นวดกองไว้เพื่อใช้เป็นอาหารวัวควายหรือใช้ประโยชน์อื่นอีกต่อไป ส่วนเมล็ดข้าวที่นวดแล้วจะกวาดมากองรวมกันไว้เพื่อเตรียมเก็บใส่กระสอบรอขายหรือเก็บไว้บริโภค จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้ข้าวเริ่มเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญ การทำนาเพื่อขายผลผลิตจึงเป็นทางเลือกที่เหมาะสมในขณะนั้น แต่การเพิ่มผลผลิตไม่สามารถทำได้มากนัก เนื่องจากยังต้องใช้แรงงานคนและสัตว์ในการผลิตเป็นหลัก รวมทั้งการขยายพื้นที่ก็ทำได้ตามกำลังความสามารถของแรงงานในครัวเรือนที่มีอยู่ ในขณะเดียวกันบางพื้นที่ก็มีการนำยางพาราเข้ามาปลูก แต่ก็ไม่ได้รับการเอาใจใส่มากนักเนื่องจากยางพาราไม่ได้เป็นพืชที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ การผลิตยังคงทำเพื่อการบริโภคเช่นเดิมเพียงแต่นำผลผลิตที่เหลือออกมาขายบ้าง ซึ่งแตกต่างจากช่วงก่อนหน้านี้ที่การค้าขายจะทำได้เฉพาะชนชั้นปกครองเท่านั้น

ยุคที่สาม (พ.ศ. 2510-พ.ศ. 2540) เป็นระบบสังคมเกษตรที่เข้าสู่ระบบการทำเกษตรแผนใหม่ ในช่วงแรกยังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงมากนัก ลักษณะการผลิตยังคงคล้ายในยุคที่ผ่านมา คือมีการใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ รวมทั้งการเพิ่มผลผลิตโดยการขยายพื้นที่ แต่หลังจากที่มีระบบชลประทานเข้ามาในพื้นที่ที่มีการผลิตที่เข้มข้นขึ้น โดยเฉพาะหลังจากที่ระบบชลประทานสร้างเสร็จ และสามารถจ่ายน้ำเข้าสู่พื้นที่ได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2514 เป็นต้นมา การทำนาจึงเปลี่ยนจากการทำนาปีที่ต้องรอน้ำฝนเป็นอย่างเดียว มีการเพิ่มการทำนาปรังไปด้วย มีการใช้พันธุ์ส่งเสริมแทนพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ใช้ปุ๋ยเคมีในการบำรุงดินแทนปุ๋ยมูลสัตว์และปุ๋ยมายาเขาที่เคยใช้มาก่อนหน้านี้ รวมทั้งมีการใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืชด้วย การใช้ปัจจัยจากภายนอกเหล่านี้ในช่วงแรกไม่ได้เกิดจากความต้องการของคนในชุมชนเอง แต่เป็นผลมาจากการส่งเสริมจากหน่วยงานรัฐ และแหล่งที่ออกเงินกู้ให้แก่เกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์การเกษตรหรือธนาคารเพื่อการเกษตร ที่ต้องการออกสินเชื่อเพื่อแสวงหากำไร และต้องการขายปัจจัยเหล่านี้ให้แก่เกษตรกร โดยเกษตรกรที่ต้องการกู้เงินเพื่อใช้ในการเกษตรต้องซื้อปุ๋ยหรือสารเคมีด้วยไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถกู้ได้ อันเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรต้องตกอยู่ในภาวะจำยอม ต่อมาการใช้ปัจจัยเหล่านี้ก็แพร่กระจายมากขึ้น เนื่องจากเกษตรกรที่ไม่เคยใช้เมื่อเห็นเพื่อนเกษตรกรนำไปใช้แล้วได้ผลผลิตดี จากเดิมที่เคยได้ผลผลิต 20-30 ถึงต่อไร่ก็เพิ่มเป็น 50-60 ถึงต่อไร่ ส่งผลให้เกษตรกรที่ไม่เคยใช้นำปัจจัยเหล่านี้ไปใช้บ้าง จึงส่งผลให้ระบบนิเวศน์เสื่อมโทรมลง ในช่วงหลัง ๆ จึงต้องเพิ่มปริมาณปุ๋ยที่ใช้ในอัตราที่สูงขึ้นในทุก ๆ ปี ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เองที่การทำประมงก็มีการจับสัตว์น้ำแบบทำลายล้างมากขึ้น เนื่องจากมีการใช้

เครื่องมือที่มีการทำลายล้างสูง เช่น การใช้วนตาถี่ 2-3 เซนติเมตร จับสัตว์น้ำ และเครื่องมืออื่น ๆ ที่มีการทำลายล้างสูงส่งผลให้สัตว์น้ำจำพวกปู ปลา ที่เคยมีชุกชุมอยู่ในทะเลสาบเริ่มหายไป และบางชนิดถึงกับสูญพันธุ์ เช่น เต่ากระอาณ ที่เคยมีอยู่จำนวนมากก็เริ่มลดจำนวนลงจนกระทั่งไม่สามารถพบเห็นได้อีกเลย สาเหตุที่สัตว์น้ำบางชนิดสูญพันธุ์ไป นอกจากการใช้เครื่องมือชนิดทำลายล้างแล้วก็เกิดจากสารเคมีที่ตกค้างจากการใช้ในการผลิตพืชไหลลงสู่แหล่งน้ำเหล่านี้ด้วย และน้ำในแม่น้ำลำคลองก็ไหลต่อลงสู่ทะเลสาบทำให้ความเสียหายขยายวงกว้างขึ้นไปอีก

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 เป็นต้นมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในพื้นที่เป็นอย่างมาก เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายกระจายความเจริญเข้าสู่พื้นที่ โดยการสร้างถนนหนทางขึ้นมามากมาย ซึ่งถนนเหล่านี้บางสายก็ไปขวางทางน้ำเดิม ทำให้เกิดน้ำท่วมในบางพื้นที่เป็นประจำเกือบทุกปี และในการพัฒนาของรัฐครั้งนี้ได้สร้างค่านิยมการจ้างแรงงานให้เกิดขึ้น จากเดิมที่คนในชุมชนเคยช่วยเหลือกันด้วยน้ำใจ ได้เปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรงงานแทน เนื่องจากในการสร้างถนนเพื่อพัฒนาหมู่บ้านรัฐได้มีโครงการ "เงินผัน" โดยการจ้างชาวบ้านในพื้นที่ในการขุดถนนหนทาง ในช่วงนั้นอัตราค่าจ้างการขุดถนนในอัตราเมตรละ 5 บาท ส่งผลให้ค่านิยมการจ้างมีอิทธิพลต่อมากภายหลังจนกระทั่งปัจจุบัน ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2531 เมื่อมีการขุดลอกคูคลองต่างๆไม่ว่าจะเป็นการขุดลอกคลองทำเขียดหรือลำคลองอื่น ๆ ยิ่งทำให้เกิดปัญหาทางสภาพแวดล้อมมากขึ้นไปอีก เนื่องจากการขุดลอกคูคลองและแหล่งน้ำธรรมชาติได้ทำลายระบบนิเวศเดิมลง รวมทั้งการเปลี่ยนเส้นทางไหลของน้ำ ในหนองคลองบึงที่อยู่ในบริเวณข้างแม่น้ำลำคลอง ส่งผลให้ในบางพื้นที่น้ำแห้งขอดเนื่องจากน้ำระบายลงสู่ทะเลสาบอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สัตว์น้ำอาศัยอยู่ไม่ได้ และผลกระทบอีกประการหนึ่งของการขุดลอกคูคลอง คือ ทำให้ระดับน้ำอยู่ต่ำกว่าระดับที่นามาก การนำน้ำเข้ามาใช้สำหรับการเกษตรและการทำนาทำได้ลำบากขึ้น อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ประสบปัญหาเรื่องน้ำบางส่วนจึงเลิกทำนา นอกจากปัญหาเรื่องน้ำแล้วในช่วงเวลานี้ก็ยังประสบกับปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในการผลิตที่สูงขึ้นด้วย ส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนเลิกการทำนาและหันไปประกอบอาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้านที่สามารถสร้างรายได้ดีกว่าการทำนา เช่น การทำงานโรงงาน การรับจ้างทำงานก่อสร้างในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา และบางครัวเรือนก็เริ่มปรับเปลี่ยนพื้นที่นาไปทำการปลูกยางพารา ซึ่งถึงแม้ว่ายางพาราจะมีการปลูกมาบ้างแล้วในช่วงก่อนหน้านี้นี้แต่การปลูกก็มีได้หวังให้เป็นรายได้หลักในครัวเรือนมากนัก เพราะก่อนหน้านั้นการทำนายังสามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้ในระดับที่ดีพอสมควร แต่ในช่วงหลังเมื่อการทำนาเริ่มประสบปัญหาในหลายๆ ด้าน การทำนาเพียงอย่างเดียวจึงไม่ใช่ทางเลือกที่เหมาะสมมากนัก ดังนั้นการปลูกยางพาราจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่เกษตรกรเห็นว่าน่าจะเป็นหนทางที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้เป็นอย่างดี และอีกประการหนึ่งแรงงานที่จะทำนาอย่างเต็มที่ก็เหลือน้อยลงไม่ว่าจะเป็นในครัวเรือนของตนเองหรือในชุมชน

จากปัญหาต่างๆที่ประชาชนในพื้นที่เริ่มประสบตั้งแต่ ปี พ.ศ 2531 เป็นต้นมา ทางภาครัฐก็ไม่ได้มีนโยบายที่จะช่วยแก้ไขเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนเหล่านี้ให้แก่ประชาชนในพื้นที่ ดังนั้นในปี พ.ศ. 2537 ทางจังหวัดจึงได้มีโครงการทำไร่นาสวนผสมขึ้น โดยการนำพื้นที่สาธารณะประโยชน์ทุ่งค่ายจำ มาจัดสรรทำเป็นโครงการไร่นาสวนผสมและจัดสรรให้เกษตรกรที่ยากจนจำนวนหนึ่งได้ใช้พื้นที่แห่งนี้ทำกิน และต้องการให้โครงการนี้เป็นโครงการนำร่องเพื่อนำไปใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป แต่จากการดำเนินโครงการนี้ในหลายปีที่ผ่านมาไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากโครงการประสบปัญหาหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการนำผลผลิตออกจำหน่ายระบบน้ำ หรือปัจจัยอื่นๆ ถึงแม้ว่าในช่วงแรกทำทำจะได้อผลดี เนื่องจากทางภาครัฐให้การส่งเสริมอย่างเต็มที่ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การลงทุนขุดยกร่อง เกษตรกรจึงเอาใจใส่ดูแลรักษาอย่างดีด้วยหวังว่าจะสร้างรายได้อย่างงดงามให้แก่ครัวเรือน แต่กลับไม่ได้เป็นเช่นนั้น ซึ่งเมื่อได้ผลผลิตออกมาไม่สามารถขายผลผลิตได้เนื่องจากไม่มีตลาดรองรับ และ บางปียังประสบกับปัญหาการขาดน้ำอย่างรุนแรงทำให้ผลไม่และสัตว์น้ำได้รับความเสียหาย เช่น ปลาในร่องสวนที่เลี้ยงไว้ตาย หรือไม่ค่อยโตเท่าที่ควรเนื่องจากไม่มีน้ำถ่ายหมุนเวียน ส่วนผลไม่ก็ร่วงหล่นระหว่างที่ติดลูก อีกทั้งในระยะหลังรัฐก็ไม่ได้ติดตามผลเท่าที่ควร เกษตรกรจึงขาดเอาใจใส่ดูแล

จึงกล่าวได้ว่าการผลิตทางการเกษตรในยุคนี้ ในช่วงแรกที่ระบบชลประทานสร้างเสร็จมีการผลิตอย่างเข้มข้น โดยการทำนาปรังเพิ่มเติมแทนการทำนาปีเพียงอย่างเดียว มีการใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริมแทนพันธุ์พื้นเมือง ต่อมาเมื่อมีการตั้งสหกรณ์การเกษตรและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ขึ้นในพื้นที่ ทำให้มีการนำปัจจัยภายนอกเข้ามาในกระบวนการผลิตมากไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมี รวมทั้งมีการใช้เครื่องมือเครื่องจักรแทนการใช้แรงงานคนและสัตว์ส่งผลให้วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนไป ต่อมาเมื่อระบบความสมดุลของระบบนิเวศเสื่อมโทรมลง การทำนาก็เริ่มประสบปัญหาทั้งในเรื่องน้ำที่เริ่มไม่เพียงพอส่งผลให้ขาดน้ำในช่วงฤดูการทำนาปรังเกือบทุกปี เนื่องจากน้ำต้นทุนไม่เพียงพอรวมทั้งการซ่อมแซมระบบชลประทานโดยไม่แจ้งล่วงหน้าให้ชาวบ้านทราบ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถวางแผนการใช้น้ำล่วงหน้าได้ และทั้งต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นค่าแรงงาน ค่าปุ๋ยหรือสารเคมี จึงเป็นเหตุให้บางครัวเรือนเลิกทำนาและเปลี่ยนไปปลูกยางพาราแทน หรือบางครัวเรือนก็ปล่อยให้น้ำร้างไปเลยหรือบางครัวเรือนหันมาเลี้ยงโคมากขึ้นเพื่อทดแทนรายได้ที่สูญเสียจากการไม่ได้ทำนา โดยการเปลี่ยนพื้นที่นาเดิมเป็นพื้นที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ส่วนความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็เปลี่ยนไปจากการที่เคยช่วยเหลือกันโดยไม่คิดค่าแรงงานก็เป็นการจ้างแรงงานในเกือบทุกกิจกรรม

ยุคที่สี่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา เป็นยุคของการปรับตัวเพื่อแสวงหาทางออกเนื่องจากการผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาได้ประสบปัญหาในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นกระทั่งปัญหาการขาดแรงงานทางการเกษตร เกือบทุกกระบวนการมักจะมีการจ้างไม่ว่าจะเป็นการจ้างไถ การจ้างเก็บเกี่ยว ส่วนใหญ่นิยมจ้างเครื่องจักรมากกว่าจ้างแรงงานคน เนื่องจากการจ้างเครื่องจักรเมื่อเทียบกับการ

จ้างแรงงานคนแล้วถือว่าประหยัดกว่า เพราะการจ้างแรงงานคนต้องจ้างในหลายกระบวนการ เช่น หากจ้างแรงงานคนในการเก็บเกี่ยวก็ต้องจ้างนวดอีก ส่วนการจ้างเครื่องเกี่ยวนวดข้าวทำการจ้างที่เดียวสามารถเก็บเกี่ยวและนวดไปพร้อมกันทำให้ขายผลผลิตได้เลย ส่วนการทำนาปรังจะยังมีการทำอยู่บ้างในพื้นที่ที่สามารถใช้น้ำชลประทานได้ดีแต่มีจำนวนน้อยลง ส่งผลให้ครัวเรือนในพื้นที่เริ่มปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มีความหลากหลายมากขึ้น หรือการปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชที่มีผลทางเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ซึ่งในความเป็นจริงแล้วการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้เริ่มเกิดขึ้นมาบ้างแล้วในช่วงก่อนหน้านี้ แต่ยังไม่เห็นเด่นชัดมากนัก แต่มาในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นเด่นชัด นอกจากบางครัวเรือนจะทำการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มีความหลากหลายแล้ว แรงงานบางส่วนในครัวเรือนก็ออกไปทำงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร เช่น งานโรงงาน งานก่อสร้าง เพื่อหารายได้เสริมเข้าสู่ครัวเรือนอีกทางหนึ่ง ซึ่งการไปทำงานรับจ้างเหล่านี้หากเป็นงานโรงงานก็มักจะทำเป็นอาชีพประจำ โดยที่เลิกการทำงานเกษตรไปเลย ส่วนการออกไปทำงานก่อสร้างมักจะออกไปทำในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำเกษตรหรือการทำนา เมื่อถึงฤดูกาลทำนาก็จะกลับมาทำนา และก็มีหลายครัวเรือนอีกเช่นกันที่มีการเลี้ยงโคเป็นรายได้เสริม ถึงแม้ว่ารายได้จากภาคการเกษตรจะไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรได้มากนัก แต่การผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาปียังมีการทำอยู่เป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากยังจำเป็นต้องมีผลผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน สอดคล้องกับงานของ ธันวใจเที่ยง (2546) ที่ทำการศึกษาหมู่บ้านชาวนาปฏิวัตินบนแผ่นดินอีสานตอนบน พบว่าแรงงานในภาคการเกษตรลดน้อยลง ในชุมชนเหลือแรงงานวัยสูงอายุ ส่วนแรงงานวัยหนุ่มสาวมักออกไปทำงานรับจ้างนอกภาคการเกษตร และส่งเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน แต่กระนั้นคนในชุมชนที่เหลืออยู่ก็ยังไม่ละทิ้งการทำนา ถึงไม่ทำเองก็ให้ผู้อื่นทำโดยการแบ่งผลผลิต เนื่องจากข้าวยังเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการบริโภคในครัวเรือน ส่วนคนในชุมชนที่ไม่ได้ทำนาก็ปลูกหมาก พลุ ผัก ไข่ เป็นระบบเศรษฐกิจยังชีพและพอเพียง เช่นเดียวกับข้อค้นพบของ มณีมัย ทองอยู่ (2545) ที่ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย : กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง พบว่าครอบครัวยังมีบทบาทสำคัญในการจัดการแรงงานและทรัพยากรในครัวเรือน มีการแตกกิจกรรมที่มีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะการไปเป็นแรงงานนอกภาคการเกษตรโดยการอพยพไปทำงานต่างถิ่นเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด และยังพบอีกว่าการทำนาเพื่อผลิตข้าวสำหรับการบริโภคยังดำรงอยู่ ทั้ง ๆ ที่มีการขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปสู่กิจกรรมนอกไร่นามากขึ้น รวมทั้งครอบครัวของชาวนาในพื้นที่ก็ยังคงรักษาที่ดินเพื่อไว้ทำการเพาะปลูก ซึ่งสอดคล้องกับการปรับตัวของชุมชนชาวนาในลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีข้อค้นพบในลักษณะเดียวกัน เพียงแต่ว่าแรงงานที่อพยพไปทำงานนอกภาคการเกษตรไม่ได้มีการอพยพไปอยู่ต่างถิ่นอย่างถาวรแต่ออกไปทำงานแบบไปเช้าเย็นกลับ ส่วนการแตกกิจกรรมไปสู่กิจกรรมนอกไร่นาในลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นน้อย แต่พยายามปรับกิจกรรมการผลิตให้มีความหลากหลายมากขึ้น โดยการหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจที่มีรายได้สูง คือ ยางพารา จึงกล่าวได้ว่าชาวนาในลุ่มทะเลสาบสงขลามีกระบวนการ

ปรับตัวในหลายด้านดังนี้ (1) ปรับระบบการผลิตในฟาร์มให้มีความหลากหลายขึ้นทั้งการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ (2) มุ่งเน้นการผลิตพืชและสัตว์ที่สามารถสร้างรายได้ที่ดีให้แก่ครัวเรือน เช่น การปลูกยาง และการเลี้ยงโค แต่ก็ยังไม่ละทิ้งการทำนา (3) ทหารายได้เสริมเข้าสู่ครัวเรือน โดยการออกไปทำงานรับจ้างในช่วงที่ว่างเว้นภารกิจกรมหลักทางการเกษตร (4) ครัวเรือนที่สมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่มีงานประจำทำก็พยายามใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์ที่สุดโดยการปลูกพืชที่ใช้แรงงานในครัวเรือนน้อยและสามารถจ้างแรงงานจากภายนอกได้ง่าย รวมทั้งมีการเลี้ยงสัตว์โดยให้ผู้อื่นเลี้ยงแบ่งผลผลิต (5) ถึงแม้จะมีแรงงานส่วนหนึ่งออกไปทำงานประจำนอกภาคการเกษตรแต่ก็ไม่ได้เป็นการอพยพไปอย่างถาวร เนื่องจากส่วนมากเป็นการไปเข้าเย็นกลับ สามารถทำให้มีเวลาในการทำเกษตรได้บ้างในช่วงเช้าก่อนไปทำงาน หรือช่วงเย็นหลังจากที่กลับมา และในช่วงวันหยุด ถึงแม้ว่ากิจกรรมทางการเกษตรเหล่านี้จะไม่สามารถสร้างรายได้ให้มากนัก แต่ก็เป็นการลดรายจ่ายในครัวเรือนได้อีกทางหนึ่ง

2. ระบบสังคมเกษตรและระบบการทำฟาร์มของชุมชนชาวนา อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

การทำความเข้าใจกับระบบสังคมเกษตรและระบบการทำฟาร์มของชุมชนชาวนา อ.บางแก้ว จ.พัทลุง (คัดกรองและสรุปจากผลการศึกษาในโครงการย่อย 2 "ระบบสังคมเกษตรและระบบการทำฟาร์มของชุมชนชาวนา อ.บางแก้ว จ.พัทลุง" โดย รศ.ดร.สมยศ ทุ่งหว้า)

ปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรเป็นลักษณะของครัวเรือนเดี่ยว เนื่องจากเมื่อลูกหลานแต่งงานออกไปแล้วมักนิยมแยกออกไปตั้งบ้านเรือนเป็นของตนเอง ไม่นิยมอาศัยอยู่กับบิดามารดา เช่นในอดีต การใช้แรงงานทางการเกษตรที่มีอยู่ในครัวเรือนส่วนใหญ่มักจะเป็นคนในวัยกลางคนถึงสูงอายุเสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนแรงงานในวัยหนุ่มสาวมักออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร ซึ่งสามารถสร้างรายได้ดีกว่าการทำงานในฟาร์มครัวเรือนของตนเอง แต่การเหลือแรงงานในครัวเรือนน้อยก็ไม่ได้เป็นปัญหาแก่เกษตรกรมากนัก เมื่อเทียบกับปัญหาทางด้านอื่น เช่น ปัญหาเรื่องการผลิตน้ำทำการเกษตร และราคาปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมี ต่างๆ รวมทั้งราคาน้ำมัน และค่าจ้างที่สูงขึ้น ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะการทำนาสูงขึ้นอย่างมาก อย่างไรก็ตามเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงทำนาทั้งเพื่อการบริโภคและขาย ซึ่งหากเป็นนาปีส่วนใหญ่จะปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองเน้นเพื่อการบริโภคในครัวเรือนก่อน หากเหลือจากการบริโภคแล้วจึงขาย ส่วนการทำนาปรังจะใช้ข้าวเป็นพันธุ์ส่งเสริมและจะทำเพื่อขาย การทำนาปรังสามารถพบเห็นได้น้อยมาก เนื่องจากปัญหาสำคัญที่กำลังประสบคือการขาดน้ำที่เกิดขึ้นในเกือบจะทุกปี การทำนาถึงแม้จะมีปัญหาเรื่องแรงงานในครัวเรือน แต่สามารถทดแทนด้วยการจ้างเครื่องจักร ปัจจุบันเกือบทุกครัวเรือนมีการจ้างเครื่องจักรในกิจกรรมการทำนา ไม่ว่าจะเป็นการจ้างไถ การจ้างเก็บเกี่ยว หรือการจ้างนวด กิจกรรมที่เกษตรกรนิยมจ้างมากที่สุดคือ การจ้างรถเก็บเกี่ยว จากการสอบถามเกษตรกร พบว่า เกือบทุกครัวเรือนจะมีการจ้างรถเกี่ยวนวดข้าว เนื่องจาก สะดวก ประหยัดเวลา และแรงงานในครัวเรือน อีกทั้งการจ้างรถเกี่ยว

นวดข้าว สามารถที่จะขายผลผลิตได้ทันทีไม่ต้องยุ่งยากที่ต้องนำมานวดอีกเหมือนการใช้หรือจ้างแรงงานคน ส่วนการจ้างไถอาจจะจ้างรถไถใหญ่ในครั้งแรกหลังจากนั้นอาจไถเองหรือจ้างรถไถเล็ก หรือบางครั้งเรือก็จะทำการจ้างรถไถใหญ่ทั้งหมด

สำหรับการผลิตทางการเกษตร พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงทำนา โดยเฉพาะนาปีสูงสุดจะมีการทำนาปรังบ้างเป็นส่วนน้อย เนื่องจากระบบนิเวศน์และสภาพแวดล้อมไม่เอื้ออำนวย ปัญหาใหญ่สุดของการทำนาปรัง คือ การขาดน้ำ ส่วนการปลูกยางพาราก็เป็นพืชที่ปลูกรองลงมาจากการทำนา แต่แนวโน้มการปลูกยางพาราจะมีเพิ่มมากขึ้นในทุกปี เนื่องจากยางพาราเป็นพืชที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจมากในปัจจุบันและยังเป็นพืชที่ใช้แรงงานน้อยกว่าการทำนา จะเห็นได้ว่าปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรที่บุตรหลานหรือคนในครัวเรือนทำงานประจำนอกภาคการเกษตร เช่น รับราชการ พนักงานเอกชน หรืองานโรงงาน มักจะนิยมปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกยางพารากันมากขึ้นโดยมีพ่อแม่หรือญาติที่สูงอายุเป็นผู้คอยดูแลจัดการให้ และครัวเรือนประเภทนี้ก็มักจะมีการจ้างแรงงานจากภายนอกในเกือบทุกกิจกรรม ไม่ว่าจะเป็นการกำจัดวัชพืช การใส่ปุ๋ย หรือการกรีด แต่การปลูกยางพาราในพื้นที่ที่กำลังประสบปัญหาคือยางพาราที่ปลูกไม่ค่อยเจริญเติบโต เนื่องจากปลูกในพื้นที่การทำนาเดิม ซึ่งพื้นที่เหล่านี้มักจะเป็นพื้นที่ราบหน้าดินชั้น และดินส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวจึงไม่ใช่พื้นที่ที่เหมาะสมแก่การปลูกยางมากนัก รวมทั้งพื้นที่ในบริเวณนี้ยังไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากกองทุนส่งเสริมการทำสวนยาง จะมีบ้างในบางพื้นที่ที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานเกษตรจังหวัด กรมส่งเสริมการเกษตร ในการทำสวนยาง คือ พื้นที่ในที่ดอนและมีการปลูกยางมานานแล้ว ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ในหมู่ที่ 5 คือบ้านช่างทอง ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ของตำบลนาปะขอ จากการที่พื้นที่ส่วนใหญ่ไม่เหมาะสมแก่การปลูกยางและต้นยางไม่ค่อยเจริญเติบโตส่งผลให้ระยะเวลาที่สามารถเปิดกรีดยางได้ต้องใช้เวลานานออกไปอีก และหลังจากเปิดกรีดแล้วก็ประสบปัญหาคือหน้ายางจะแห้งและน้ำยางไม่ออกซึ่งเป็นปัญหาที่เกษตรกรส่วนใหญ่กำลังประสบในปัจจุบัน ส่วนการผลิตอื่น ๆ ทางการเกษตรก็มีอยู่บ้างแต่มีจำนวนไม่มากนักเมื่อเทียบกับพื้นที่การการทำนาและปลูกยางพารา มีการทำไร่สวนผสม จากการสนับสนุนของรัฐในช่วงที่ผ่านมาและการลงทุนของตนเอง แต่ก็ไม่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้มากนัก เนื่องจากการปลูกผลไม้ในพื้นที่เหล่านี้เมื่อได้ผลผลิตออกมาแล้วไม่มีตลาดรองรับ ส่งผลทำให้ในช่วงหลังเกษตรกรไม่ค่อยเอาใจใส่มากนัก และมีบางครัวเรือนที่มีการปลูกพืชผักหลังการทำนาเพื่อขายซึ่งมีจำนวนน้อยรายมาก ส่วนใหญ่จะนิยมปลูกพืชผักไว้บริโภคเองในครัวเรือนเสียมากกว่า ด้านการเลี้ยงสัตว์ เกือบทุกครัวเรือนมีการเลี้ยงโคและไก่พื้นเมือง เนื่องจากเลี้ยงง่ายไม่ต้องดูแลรักษามาก และการเลี้ยงโคยังคงเป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนได้ดี แต่อย่างไรก็ตามปัญหาของการเลี้ยงโคที่กำลังประสบอยู่ในปัจจุบันคือขาดพื้นที่เลี้ยงหรือพื้นที่ปลูกหญ้า ถึงแม้ว่าจะมีพื้นที่นาร้างอยู่บ้างแต่ไม่สามารถนำโคไปปล่อยหรือผูกสำมได้อย่างสะดวกเช่นในอดีต เนื่องจากพื้นที่เหล่านี้มักจะมีการเช่าเพื่อเป็นแปลงหญ้าของโคเป็นส่วนบุคคล ส่วนการเลี้ยงไก่เนื้อ สุกร หรือเป็ด พบเห็นน้อย

มาก จะมียู๋บังที่เลี้ยงไก่ขุน หรือ สุกร พบในเกษตรกรที่มีเงินทุนเพียงพอเสียเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากในการเลี้ยงต้องมีการลงทุนที่สูงไม่ว่าจะเป็นด้านโรงเรือน หรืออาหาร

จึงกล่าวได้ว่าปัจจุบันครัวเรือนเกษตรกรยังรักษาการผลิตภายในฟาร์มของตนเองทั้งเพื่อการบริโภคและเพื่อขาย ซึ่งยังสามารถสร้างความมั่นคงให้แก่ครัวเรือนได้อย่างดี ถึงแม้ว่าต้นทุนการผลิตจะสูงขึ้นก็ตาม และแรงงานส่วนหนึ่งที่ว่างเว้นจากกิจกรรมทางการเกษตรก็ออกไปหารายได้นอกภาคการเกษตรเพื่อเป็นรายได้จุนเจือครอบครัวอีกทางหนึ่ง จะมีเช่นกันที่บางครัวเรือนไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางการเกษตรมากนัก เนื่องจากสมาชิกในครัวเรือนเหล่านี้มีงานประจำทำนอกครัวเรือน แต่คนเหล่านี้ก็พยายามที่จะไม่ปล่อยพื้นที่ให้รกร้างว่างเปล่าโดยไม่เกิดประโยชน์ จึงพยายามหากิจกรรมทางการเกษตรที่ไม่ต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้นมากนัก เช่นการปลูกยางพารา ทดแทนการทำนา โดยมีพ่อแม่หรือญาติที่ยังอาศัยอยู่ในครัวเรือนเป็นผู้ดูแลหรือจัดการให้ และยังทำนาเพื่อขายและบริโภคแล้วยังมีการเลี้ยงสัตว์ เพื่อเป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่งเช่นการเลี้ยงโคที่มีการเลี้ยงกันเกือบทุกครัวเรือนและสามารถสร้างรายได้อย่างงดงามให้แก่ครัวเรือนเช่นกัน และถึงแม้ว่าแรงงานส่วนหนึ่งจะออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรโดยไม่ได้ละทิ้งถิ่นฐานไปอย่างถาวรเช่นที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรในภาคอื่นเช่นภาคอีสาน

การศึกษาระบบการทำฟาร์มในพื้นที่ อ.บางแก้ว สามารถจำแนกฟาร์มได้เป็นหกประเภท โดย ฟาร์มประเภทที่ 1 เป็นฟาร์มที่เน้นการทำงานร่วมกับกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ ฟาร์มประเภทนี้มีวัตถุประสงค์ทำการผลิตในฟาร์มเพื่อเป็นรายได้หลักเข้าสู่ครัวเรือน มีการใช้แรงงานในครัวเรือนอย่างเข้มข้น ส่งผลให้ผลิตภาพทางการเกษตรของฟาร์มประเภทนี้อยู่สูงกว่าเส้นยังชีพ ฟาร์มประเภทที่ 2 มีสัดส่วนมากที่สุดในพื้นที่ศึกษา ฟาร์มประเภทนี้มีที่ดินทำการเกษตรน้อย และมีพื้นที่ไม่ค่อยเหมาะสมกับการทำนา ดังนั้นจึงพยายามปรับพื้นที่บางส่วนเพื่อทำไร่นาสวนผสมซึ่งมีมากกว่าฟาร์มทุกประเภท ส่วนการเลี้ยงสัตว์มีน้อยตามความจำกัดของพื้นที่ ส่งผลให้รายรับในครัวเรือนต่ำและมีผลิตภาพต่ำกว่าเส้นยังชีพ ฟาร์มประเภทนี้มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นการปลูกยางพารามากขึ้น ฟาร์มประเภทที่ 3 และ 4 มีลักษณะการผลิตทางการเกษตรที่คล้ายกัน คือไม่มีการทำนาปีและนาปรัง มีการปลูกยางพาราเป็นหลัก จะมีแตกต่างกันที่ฟาร์มประเภทที่ 3 มียางพาราที่สามารถเปิดกรีดได้แล้วรวมทั้งมีรายได้นอกฟาร์มรวมทั้งมีการเลี้ยงโคมากกว่าฟาร์มประเภทที่ 4 ฟาร์มทั้งสองประเภทนี้มีวัตถุประสงค์คล้ายกัน คือมีใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ถึงแม้จะมีแรงงานในครัวเรือนน้อยก็ตาม โดยพยายามปรับระบบการผลิตภายในฟาร์มให้เหมาะสมกับข้อจำกัดของแรงงาน ฟาร์มประเภทที่ 5 เป็นฟาร์มทำเกษตรกึ่งแรงงานรับจ้าง มีการใช้แรงงานนอกภาคการเกษตรมาก แต่ก็ยังคงมีการทำนาปีและนาปรังทั้งเพื่อบริโภคและขาย และมีการเลี้ยงโคเพื่อเป็นรายได้เสริมแต่ทำไม่ได้เต็มที่มากนักเนื่องจากความจำกัดของพื้นที่ ส่วนฟาร์มประเภทที่ 6 เป็นฟาร์มที่มีรายได้หลักจากนอกฟาร์ม แต่ก็มีการผลิตทางการเกษตรทั้งเพื่อการบริโภคและเพื่อขาย มีการเลี้ยงโคเพื่อเป็นรายได้ให้แก่ครัวเรือน มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกยางจำนวนมากเกินกว่าครึ่งหนึ่งของพื้นที่ที่มี

อยู่ แต่อย่างเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถเปิดกรีดได้ คาดว่าในอนาคตเมื่ออย่างสามารถกรีดได้จะส่งผลต่อผลิตภาพทางการเกษตรและรายได้ในครัวเรือนที่จะเพิ่มสูงขึ้นมาก

สามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง ดังแสดงในตาราง 13

ตาราง 13 สรุปการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ระบบสังคมเกษตร	ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม	การผลิตทางการเกษตร
<p>ก่อนปี พ.ศ. 2475</p> <p>การผลิตเพื่อยังชีพควบคู่กับการส่งมอบส่วนเกินผลผลิต</p>	<ul style="list-style-type: none"> - เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนครั้งแรกบริเวณ หมู่ 2 5 4 9 ของตำบลนาปะขอ ในปัจจุบัน เนื่องจากบริเวณนี้มีลำคลองท่ามะเดื่อไหลผ่าน ซึ่งเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานในขณะนั้น ในบริเวณพื้นที่การตั้งชุมชนจะมีการแบ่งพื้นที่เป็น ที่อยู่อาศัย ที่ทำนา เลี้ยงสัตว์ และพื้นที่ป่าหนาแน่นสำหรับหาของป่า มีการดำรงชีพโดยการพึ่งพิงธรรมชาติ ทั้งการทำเกษตรและการหาของป่า - มีการผลิตเพื่อยังชีพ การส่งมอบส่วนเกินผลผลิต โดยใช้แรงงานคนและสัตว์ ทำได้อย่างจำกัดเท่าที่กำลังแรงงานในครัวเรือนจะสามารถทำได้ รวมทั้งไม่สามารถส่งมอบส่วนเกินผลผลิตได้ - เริ่มมีการเข้ามาของชาวจีนเมื่อมีทางรถไฟตัดผ่าน พ.ศ. 2463 ทำให้เกิดชุมชนชาวจีนขึ้นตามริมสองข้างทางที่รถไฟผ่าน และบริเวณสถานีรถไฟบางแก้ว โดยคนเหล่านี้มีทั้งการทำเกษตรและค้าขาย และต่อมาคนจีนได้มีการจัดตั้งบริษัทค้าข้าวขึ้นทำให้เริ่มมีการส่งข้าวไปขายยังจังหวัดใกล้เคียงและประเทศเพื่อนบ้าน 	<ul style="list-style-type: none"> - ในการทำเกษตรหลังจากที่แผ้วถางพื้นที่แล้วจะทำข้าวไร่ในช่วง 1-2 ปีแรก โดยมีการปลูกข้าวร่วมกับพืชชนิดอื่นที่สามารถนำมาบริโภคในครัวเรือนได้ จำพวกเผือกหรือมัน โดยทำในลักษณะไร่เลื่อนลอย หลังจากนั้นก็ไปบุกเบิกพื้นที่แห่งใหม่ ส่วนการเลี้ยงสัตว์จะมีการกินพื้นที่ส่วนหนึ่งสำหรับการเลี้ยง มักเป็นพื้นที่ทุ่งหญ้าที่มีน้ำท่วมซ้ง โดยในช่วงที่มีการทำนาจะทำการผูกถ้ำ แต่หลังจากหมดฤดูการทำนา ก็จะปล่อยให้หากินหญ้าตามธรรมชาติ สัตว์ที่เลี้ยงเป็นวัว หรือควาย โดยจะเลี้ยงไว้ใช้แรงงานเป็นหลัก และยามว่างก็จะหาของป่าเพื่อบริโภคและส่งส่วยเป็นค่าภาษีให้รัฐ - วิธีการทำนาได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในพื้นที่ หลังจากที่มีคนจีนกลุ่มหนึ่งเข้าทำนาในพื้นที่ขนาดใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2467 มีการใช้ปุ๋ยฆ่าเชื้อ เครื่องจักร และการทำเหมืองน้ำเข้าสู่พื้นที่นา แต่ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มชาวจีน ส่วนการผลิตของคนไทยในพื้นที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก

ตาราง 13 (ต่อ)

ระบบสังคม เกษตร	ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม	การผลิตทางการเกษตร
<p>ช่วงปี 2476- 2510 เริ่มเปิดตัว เข้าสู่การ ค้า</p>	<ul style="list-style-type: none"> - การค้าขายเริ่มขยายตัว โดยมีศูนย์กลางการค้าที่สำคัญบริเวณสถานีรถไฟบางแก้วซึ่งมีคนจีนเป็นกลไกสำคัญในการทำการค้า และในช่วงนี้การค้าข้าวกับพื้นที่ใกล้เคียงและประเทศเพื่อนบ้านมีการขยายตัวมากขึ้น - มีการขยายตัวของชุมชนไปยังเขตป่าหนาแน่น ทั้งการเคลื่อนย้ายของคนในพื้นที่บางแก้วเอง และการเข้ามาของคนจากต่างถิ่นหลังจากมีการสร้างถนนสายพัทลุง-ตรัง และพัทลุง-รัตภูมิแล้วเสร็จ โดยเข้าไปจับจอง และซื้อจากผู้ที่ได้ทำการจับจองไว้ก่อน - มีการพึ่งพาช่วยเหลือกันของคนในชุมชนสูง ทั้งด้านการเกษตร และด้านอื่น ๆ รวมทั้งประเพณีวัฒนธรรมยังมีผลต่อคนวิถีชีวิตของคนในชุมชนมาก - มีการอพยพของคนจีนออกนอกพื้นที่เป็นจำนวนมากในช่วงปี พ.ศ. 2483-2484 เนื่องจากราคาข้าวตกต่ำ และการถูกจำกัดพื้นที่ถือครองที่เกิดจากนโยบายของรัฐที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2478 โดยคนจีนเหล่านี้เลิกทำนาและหันมาทำการค้าเพียงอย่างเดียว คนไทยบางส่วนจึงเข้าไปจับจองพื้นที่เหล่านี้แทนและทำการขอใบเหยียบย่ำจากทางอำเภอ - เริ่มมีการออกกรรมสิทธิ์ถือครองแทนใบเหยียบย่ำเดิมให้แก่เกษตรกรในพื้นที่ เพื่อเป็นการช่วยลดปัญหาข้อพิพาท ใน พ.ศ.2497 	<ul style="list-style-type: none"> - เทคนิคการผลิตแบบชาวจีนเริ่มแพร่หลายเข้าสู่ชาวไทยมากขึ้น เช่น การใช้ปุ๋ยมายาเขา การคลุกเมล็ดข้าวก่อนนำไปปลูก - มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเสม็ดบริเวณตะวันออกของสถานีรถไฟสำหรับการทำนามากขึ้น และส่วนหนึ่งก็ได้มีการบุกเบิกจับจองพื้นที่ในเขตป่าหนาแน่นทางด้านฝั่งตะวันตกเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำเกษตร โดยในปีแรกจะแผ้วถางและปลูกข้าวไร่ ปีต่อมาในพื้นที่ที่สามารถทำนาได้ดีก็จะปรับพื้นที่เป็นที่นา ส่วนพื้นที่ดอนหรือที่สูงก็จะทำการปลูกยาง โดยการปลูกด้วยเมล็ด ซึ่งในช่วงนี้ได้มีการปลูกยางในระดับชาวบ้านมากขึ้น แต่ยังเป็นการปลูกที่ไม่ได้หวังผลทางเศรษฐกิจ ป่ายางจึงมีไม้หลายชนิดขึ้นผสมกันไป - การทำนามักทำเป็นแปลงนาเพื่อกักเก็บน้ำ หรือป้องกันน้ำท่วม ใช้โคหรือควายไถนา แล้วหว่านเมล็ดข้าวที่คลุกมายาเขา หรือแช่น้ำ โดยการหว่านแห้งหรือหากต้องการกล้าสำหรับการปักดำก็จะทำเทือกแล้วหว่านเมล็ดพันธุ์ ข้าวที่นิยมจะเป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมือง การเพิ่มผลผลิตทำได้โดยการขยายพื้นที่แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดของแรงงานในครัวเรือน ต่อมาพ.ศ. 2510 ได้เริ่มมีการใช้รถไถเดินตามครั้งแรก ในหมู่คนจีนที่ยังคงทำนา ส่วนคนไทยยัง

ตาราง 13 (ต่อ)

ระบบสังคม เกษตร	ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม	การผลิตทางการเกษตร
<p>ช่วงปี 2511- 2540</p> <p>เข้าร่วมการ ตลาดอย่าง เข้มข้น</p>	<ul style="list-style-type: none"> - มีการผลิตเพื่อการค้าอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะหลังจากมีระบบชลประทานเข้ามาในพื้นที่ หลังปี 2514 มีการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนและสัตว์ - คนในชุมชนเริ่มมีหนี้สินเนื่องจากการกู้ยืมจากสถาบันการเงินเพื่อลงทุนในการผลิต - การที่ต้องใช้แรงงานทำการเกษตรโดยเข้มข้น ส่งผลให้มีเวลาช่วยเหลือกันน้อย การจ้างงานจึงเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้น การช่วยเหลือกันในชุมชนลดลง เปลี่ยนมาเป็นการจ้างงานมากขึ้น ทั้งการจ้างแรงงานคนและแรงงานเครื่องจักร - ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ระบบนิเวศน์เริ่มเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด การทำนาเริ่มประสบปัญหา ทั้งในด้านผลผลิต ศัตรูพืช และต้นทุนที่สูงขึ้น รวมทั้งราคาขายที่ตกต่ำไม่แน่นอน ส่งผลให้เริ่มมีแรงงานส่วนหนึ่งเลิกทำการเกษตรและหันไปเป็นแรงงานรับจ้าง เช่น ก่อสร้างหรือโรงงาน รวมทั้งผู้ที่ได้รับการศึกษาในระดับสูงขึ้นไปก็มักไม่หวนมาเป็นแรงงานทางการเกษตร 	<p>ใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ จำพวกวัวควายเช่นเดิม</p> <ul style="list-style-type: none"> - มีการผลิตอย่างเข้มข้น เนื่องจากสามารถใช้น้ำจากชลประทานได้ รวมทั้งมีการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐอย่างเต็มที่ มีการใช้ปัจจัยมีการผลิตจากภายนอก ทั้งเครื่องมือเครื่องจักร ปุ๋ยเคมี และสารเคมี - มีการทำทั้งนาปีและนาปรัง โดยการหว่านแห้งและหว่านน้ำตม และเริ่มมีการนำรถไถเดินตามมาใช้แทนแรงงานสัตว์ ใน พ.ศ. 2515 ซึ่งหลังจากนั้นเป็นต้นมามีการใช้รถไถเดินตามกันอย่างแพร่หลายเกือบทุกครัวเรือน - ในการทำนาปรังมีการใช้ข้าวพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวหอมประทุม ข้าวชาวนาเสย์ ซึ่งเป็นข้าวอายุสั้นที่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ในเวลาสามเดือนแต่พันธุ์ข้าวเหล่านี้มีความต้องการปุ๋ยเคมีสูง จึงมีการใช้ปุ๋ยเคมีจำนวนมาก ทำให้ระบบนิเวศน์เริ่มเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ในช่วงหลังจึงต้องเพิ่มอัตราการใช้ปุ๋ยเคมีในทุกปี - เมื่อการทำนาประสบปัญหา ได้มีการปรับพื้นที่บางส่วนปลูกยางพารา การปลูกในช่วงนี้เป็นการปลูกเพื่อผลทางเศรษฐกิจ มีการดูแลจัดการเป็นอย่างดี แต่ก็ยังจำกัดอยู่เฉพาะเกษตรกรที่มีเงินทุนเพียงพอเท่านั้น เนื่องจากต้องลงทุนในครั้งแรกสูง ส่วนเกษตรกรที่มีเงินทุนน้อยยังลังเลที่จะปลูกยางพาราในช่วงนี้

ตาราง 13 (ต่อ)

ระบบสังคม เกษตร	ลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม	การผลิตทางการเกษตร
<p>ช่วงปี พศ 2541- ปัจจุบัน การปรับตัว เพื่อแสวง ทางออก</p>	<ul style="list-style-type: none"> - มีการสร้างบ้านเรือนสร้างริมถนนมากขึ้น ซึ่งการสร้างบ้านเรือนริมถนนส่วนหนึ่งได้ทำให้เกิดปัญหาการขวางทางไหลของน้ำส่งผลให้เกิดปัญหาน้ำท่วมในบางพื้นที่เกือบทุกปี - คนในชุมชนเริ่มเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร เช่นงานรับจ้างหรืองานก่อสร้างมากขึ้น เนื่องจากรายได้ทางการเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพในภาวะปัจจุบัน - มีการจ้างแรงงานเนื่องจากสมาชิกในครัวเรือนไม่นิยมเป็นแรงงานในภาคการเกษตร แรงงานที่เหลือทำเกษตรอยู่เป็นคนในวัยกลางคนถึงสูงอายุเป็นส่วนใหญ่ - การช่วยเหลือทางการเกษตรของคนในชุมชนมีน้อยลง หากมีการช่วยเหลือกันก็จะเป็นในกลุ่มของตนเอง หรือญาติพี่น้องเท่านั้น แต่การช่วยเหลือทางด้านอื่นก็ยังมีให้เห็นอยู่บ้าง เช่นงานบุญหรืองานศพ แต่ก็ไม่ได้เต็มที่มากนัก เนื่องจากแต่ละคนต้องมีการที่ต้องทำ - มีการดำเนินการในรูปของกลุ่มมากขึ้น เนื่องจากสามารถสร้างอำนาจต่อรองได้ แต่การดำเนินงานก็ยังไม่เห็นผลเป็นรูปธรรมมากนัก 	<ul style="list-style-type: none"> - มีการปรับระบบการผลิตให้มีความหลากหลายทั้งการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ โดยลดพื้นที่ทำนาลงเพื่อการบริโภคหากพื้นที่อยู่ในบริเวณที่สามารถใช้น้ำชลประทานได้ดี จะมีการทำนาปรังบ้าง ในการทำนาปรังยังคงใช้ข้าวพันธุ์หอมประทุม ชาวมาเลย์ ส่วนนาปี นิยมใช้พันธุ์เล็บนกเป็นส่วนใหญ่ มีการทำนาแบบหว่านแห้งมากกว่าการทำนาดำ เนื่องจากมีข้อจำกัดของแรงงาน ส่วนการไถหรือการเก็บเกี่ยวจะใช้เครื่องจักรเกือบทั้งหมด - มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้น โดยมีการปรับพื้นที่ปลูกยางพารา และ ทำไร่นาสวนผสม ส่วนการเลี้ยงสัตว์มักจะเลี้ยงโคเป็นหลัก เนื่องจากมีต้นทุนในการเลี้ยงต่ำ รวมทั้งมีการปลูกพืชหลังนาเสริม จำพวกแดงโม ถั่วลิสง โดยถั่วลิสงได้เริ่มปลูกอย่างจริงจังเมื่อปี 2543 - การปลูกยางพาราเริ่มไม่มีการจำกัดหรือคำนึงถึงเงื่อนไขความเหมาะสมของพื้นที่ มีการปลูกยางมากขึ้นในเขตรกรทุกครัวเรือน เพราะเห็นผู้ที่ปลูกก่อนหน้านี้ได้ผลดี และการปลูกในปัจจุบันคำนึงถึงรายได้ที่จะรับได้เป็นหลัก ในพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมขังจะทำการขุดคูยกร่อง ส่วนในพื้นที่ดอนจะไถยกร่องเพียงอย่างเดียว พันธุ์ยางที่นิยมปลูกจะเป็น พันธุ์ RRIM 600 เป็นส่วนใหญ่

3. การปรับเปลี่ยนระบบการทำฟาร์มของเกษตรกรในการทำไร่นาสวนผสมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง

การปรับเปลี่ยนการทำเกษตรสู่ระบบการทำไร่นาสวนผสมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ ศึกษาในพื้นที่ ต.ดอนทราย ต.มะกอกเหนือ ต.ปันแต และ ต.แหลมโดนด ใน อ.ควนขนุน จ.พัทลุง (คัดกรองและสรุปจากผลการศึกษาในโครงการย่อย 3 "การตัดสินใจทำการเกษตรระบบไร่นาสวนผสมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ของเกษตรกร อ.ควนขนุน จ.พัทลุง" โดย ผศ.ดร.อาแว มะเส)

3.1 วิวัฒนาการและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง

สามารถสรุปวิวัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง เป็น 4 ช่วง ตามระยะเวลาก่อนการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และระยะเวลาการดำเนินงานตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดังแสดงในตาราง 14

ตาราง 14 สรุปวิวัฒนาการการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อ.ควนขนุน จ.พัทลุง *

ช่วงเวลา/ลักษณะ	วิวัฒนาการ
<p>ก่อนปี พ.ศ. 2500</p> <ul style="list-style-type: none"> - สภาพนิเวศน์และการตั้งถิ่นฐาน - การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ 	<ul style="list-style-type: none"> - โดยทั่วไปมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งของทะเลน้อย เป็นชุมชนที่เป็นแหล่งหลบหนีของผู้ร้าย - ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์มาก ชุมชนมีการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติสูงมากโดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรสัตว์ป่า และทรัพยากรสัตว์น้ำ ลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ใช้เป็นอาหาร และเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้สอยในครัวเรือน
<ul style="list-style-type: none"> - อาชีพการเกษตร - ความสัมพันธ์ระหว่างการผลิตกับการตลาด - การแบ่งชนชั้นและความสัมพันธ์กับรัฐ 	<ul style="list-style-type: none"> - การทำประมงเป็นอาชีพสำคัญ ผลผลิตสัตว์น้ำนำมาใช้เพื่อเป็นอาหารอย่างเดียว มีการทำนาในที่ลุ่ม และบริเวณริมทะเลน้อย ทำนากระจูด ทำปศุสัตว์ มีการเก็บผลผลิตจากป่านำมาใช้อุปโภคและบริโภค - มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนโดยเฉพาะผลผลิตจากการทำนาข้าว การประมง ผลผลิตจากกระจูด มีการจำหน่ายสินค้าที่เหลือจากการใช้ยังชีพ เช่น ปลายน้ำจืด ผลผลิตจากกระจูด กระบือ เป็นต้น - ยังไม่มีความแตกต่างของการแบ่งชนชั้นมากนักเพราะทรัพยากรธรรมชาติมีมาก การจับจองพื้นที่และแรงงานในครอบครัวเป็นตัวหลักในการแบ่งชนชั้น มีการถือครองที่ดินโดยการจับจองที่ดิน

ตาราง 14 (ต่อ)

ช่วงเวลา/ลักษณะ	วิวัฒนาการ
<p>พ.ศ. 2500- 2515</p> <ul style="list-style-type: none"> - สภาพนิเวศน์และการตั้งถิ่นฐาน - การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ - อาชีพการเกษตร - ความสัมพันธ์ระหว่างการผลิตกับการตลาด - การแบ่งชนชั้นและความสัมพันธ์กับรัฐ 	<p>อย่างอิสระ มีการเก็บภาษีแทนการเกณฑ์แรงงาน รัฐได้ประกาศเขตรักษาพืชพันธุ์สัตว์น้ำเพื่อเป็นเขตสงวนพันธุ์สัตว์น้ำในทะเลน้อย</p> <ul style="list-style-type: none"> - สภาพทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าถูกทำลายมากยิ่งขึ้น พื้นที่บางส่วนของป่าไม้กลายเป็นเส้นทางสัญจรของเรือ สัตว์ป่ามีการอพยพออกจากถิ่นเดิม ชุมชนมีการขยาย จำนวนครัวเรือนมีความหนาแน่นมากขึ้น - ชุมชนมีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพิ่มมากขึ้น ลักษณะการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพและเพื่อการค้า มีการนำอุปกรณ์ที่ทันสมัยใช้ในการล่าสัตว์ป่า เช่น ปืน และสารเบื่อเมา เป็นต้น - บริเวณริมทะเลน้อยยังคงมีการทำนากระจูด ปลูกข้าวบริเวณที่ลุ่มที่ตอนเริ่มมีการทำสวนยางพารา ปลูกไม้ผล มีการเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น ผลผลิตจากป่าเริ่มลดลงเพราะมีการใช้อย่างฟุ่มเฟือย ผลผลิตสัตว์น้ำจากการทำประมง นำมาเพื่อใช้เป็นอาหารและการค้า - ผลผลิตจากการประมง เช่น ปลาสด ปลาแห้ง ปลาดุกร้า และผลิตภัณฑ์จากกระจูด เป็นสินค้าสำคัญและเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค - การแบ่งชนชั้นเกิดขึ้นเนื่องจากการสะสมทุน แรงงานในครัวเรือนยังเป็นหลักในการแบ่งชนชั้น มีการอ้างสิทธิ์ถือครองที่ดินโดยมีหลักฐานเป็นใบสำคัญรับเงินจากรัฐ ราษฎรบริเวณทะเลน้อยมีความเดือดร้อนจึงร้องเรียนขอให้รัฐยกเลิกเขตที่รักษาพืชพันธุ์สัตว์น้ำ และรัฐได้ผ่อนผันให้ชาวประมงสามารถทำการประมงในเขตที่รักษาพืชพันธุ์
<p>พ.ศ. 2516 - 2530</p> <ul style="list-style-type: none"> - สภาพนิเวศน์และการตั้งถิ่นฐาน - การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ 	<ul style="list-style-type: none"> - สภาพทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าเกิดการเสื่อมโทรม รัฐได้เข้ามาฟื้นฟูโดยการประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในทะเลน้อยลดลงมาก มีการขยายการก่อสร้างบ้านเรือนหนาแน่นบริเวณถนนสาย 4048 ควนขนุน - ทะเลน้อย - มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสูงสุด โดยวัตถุประสงค์เพื่อการค้า ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเริ่มลดน้อยลง สภาพความสมดุลของธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป หน่วยงานของรัฐบาลเข้ามาควบคุมและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า แต่ก็ยังคงมีการลักลอบใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

ตาราง 14 (ต่อ)

ช่วงเวลา/ลักษณะ	วิวัฒนาการ
<ul style="list-style-type: none"> - อาชีพการเกษตร - การแบ่งชนชั้นและความสัมพันธ์กับรัฐ 	<ul style="list-style-type: none"> - การทำนา เน้นการส่งเสริมการใช้พันธุ์ข้าว ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดแมลงและศัตรูพืช รวมทั้งมีการนำรถไถเดินตามมาใช้แทนแรงงานโค การปลูกยางพารามีการขยายตัวอย่างรวดเร็วมีการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดี เริ่มมีการส่งเสริมให้ทำไร่นาสวนผสมตามโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อแทนที่ไม้ผลหลังบ้านและเพื่อการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด การทำประมงเป็นลักษณะเพื่อการค้า เริ่มมีการใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายในการจับสัตว์น้ำ ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าลดจำนวนลง กรมป่าไม้เริ่มเข้ามาจัดการดูแลอย่างจริงจัง - การสะสมทุนโดยอาชีพที่มีความแตกต่างในแง่รายได้เป็นปัจจัยหลักในการแบ่งชนชั้น ได้ดูจากสภาพของบ้านเรือนซึ่งจะแตกต่างกันอย่างชัดเจน กรมป่าไม้ได้ประกาศห้ามมิให้บุคคลใดๆ เข้าทำประโยชน์บริเวณป่าไม้ที่ประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย
<p>พ.ศ. 2531 - 2545</p> <ul style="list-style-type: none"> - สภาพนิเวศน์และการตั้งถิ่นฐาน - การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ - อาชีพการเกษตร - การแบ่งชนชั้นและความสัมพันธ์กับรัฐ 	<ul style="list-style-type: none"> - ชุมชนมีการขยายตัวปลูกสร้างบ้านเรือนบริเวณถนน สภาพนิเวศน์บริเวณทะเลน้อยเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว พื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยมีสภาพความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่ามากขึ้น โดยเฉพาะนกน้ำเพิ่มจำนวนมากขึ้น - ยังคงมีการลักลอบใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ส่วนทรัพยากรสัตว์น้ำถูกนำมาใช้ประโยชน์มากกว่าจุดศักยภาพการผลิตสูงสุดของแหล่งน้ำและมีการทำการประมงที่ผิดกฎหมาย เช่น การใช้กระแสไฟฟ้า และการใช้สารเบื่อเมา - การผลิตของไร่นาสวนผสมมีการขยายพื้นที่อย่างมากแทนพื้นที่ที่ไม่สามารถทำการเกษตรอย่างอื่นได้ การปศุสัตว์ที่เข้ามามีบทบาทใหม่ คือ การปศุสัตว์ในรั้วบ้าน - ความเหลื่อมล้ำของอาชีพและรายได้ยังเป็นผลก่อให้เกิดการแบ่งชนชั้นอย่างชัดเจนซึ่งแสดงได้จากสภาพบ้านเรือนและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในครัวเรือน จังหวัดพัทลุงโดยสำนักงานประมงจังหวัดพัทลุง ได้ประกาศกำหนดเขตสงวนที่รักษาพืชพันธุ์สัตว์น้ำใหม่ในพื้นที่ 605 ไร่ เพื่อเป็นแหล่งเพาะและอนุบาลลูกปลาวัย

ตาราง 14 (ต่อ)

ช่วงเวลา/ลักษณะ	วิวัฒนาการ
	อ่อน คณะอนุกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเห็นชอบให้พื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ เพื่อการอนุรักษ์มิให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมไปกว่านี้

* คัดกรองจากการศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการและรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวประมงทะเลน้อย” โดย ศิริจิต ทุ่งหว้า และยุคล เหมบัณฑิต

3.2 การปรับตัวและเงื่อนไขของการทำเกษตรระบบไร่นาสวนผสม

ลักษณะครัวเรือนในพื้นที่ศึกษา แรงงานครัวเรือนเกษตรกรรมมีจำนวน 1-3 คน โดยมีพ่อบ้านและ/หรือแม่บ้านเป็นแรงงานหลัก บางครัวเรือนมีแรงงานเกษตรจากบุตรซึ่งทำงานอยู่กับบ้านโดยช่วยกรีดยาง และในบางครัวเรือนมีแรงงานเกษตรที่เป็นแรงงานประจำเพียง 1 คน ซึ่งอาจจะเป็นพ่อบ้านหรือแม่บ้าน โดยหากที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ต้องออกทำงานนอกภาคการเกษตร อีกฝ่ายหนึ่งก็จะทำงานประจำในภาคการเกษตร ดังเช่น แม่บ้านทำงานประจำภาคการเกษตรโดยมีอาชีพทำสวนยาง ขณะที่พ่อบ้านมีอาชีพรับราชการและทำงานรับจ้าง หรือพ่อบ้านทำงานภาคเกษตร แม่บ้านมีอาชีพค้าขาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงานนอกภาคเกษตรก็ได้ช่วยงานเกษตรบ้างเป็นครั้งคราว เกือบทุกครัวเรือนมีสมาชิกทำงานนอกภาคการเกษตร โดยเฉพาะแรงงานบุตร ซึ่งมีทั้งที่ทำงานนอกภาคเกษตรอาศัยอยู่บ้าน งานที่ทำ ได้แก่ ค้าขาย สอนหนังสือ และทำงานรับจ้าง และทำงานนอกภาคเกษตรอยู่ต่างจังหวัด ได้แก่ ทำธุรกิจส่วนตัว และทำงานบริษัทเอกชน ครัวเรือนเกษตรกรที่ทำนาโดยส่วนใหญ่มีการจ้างแรงงาน ในการไถเตรียมดินและเกี่ยวนวดข้าว ส่วนการทำสวนยางในครัวเรือนที่มีแรงงานเพียงพ่อและสวนยางอยู่ใกล้บ้านก็จะกรีดยางเอง แต่หากแรงงานในครัวเรือนขาดแคลน หรือสวนยางอยู่ไกลบ้านก็จะจ้างกรีดยาง โดยแบ่งผลผลิตให้กับลูกจ้างครึ่งหนึ่ง รายได้หลักของเกษตรกรในปัจจุบันโดยมากได้จากสวนยางพาราซึ่งมีปลูกแทบทุกครัวเรือน ในเกษตรกรที่ทำไร่นาสวนผสมซึ่งนิยมปลูกไม้ผลก็จะมีรายได้จากไม้ผลบ้าง แต่ไม่มากนัก เนื่องจากยังไม่ได้รับผลผลิตเต็มที่ บางครัวเรือนนอกจากมีรายได้จากสวนยางและไม้ผลแล้วยังมีรายได้จากพืชผักและพืชหลังนาสำหรับรายได้จากการทำนา บางครัวเรือนที่มีที่นามากหากเหลือจากการบริโภคก็จะจำหน่าย แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาเพื่อการบริโภคโดยไม่มีการจำหน่าย สำหรับรายได้จากการเลี้ยงสัตว์เกษตรกรมีรายได้หลักจากการเลี้ยงโคเนื้อ สุกร และเลี้ยงปลา และมีรายได้อยู่บ้างจากการเลี้ยงไก่พื้นเมือง โดยสรุปในภาพรวมครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินมากและ/หรือมีแรงงานในครัวเรือนทำการเกษตรมาก จะมีรายได้สุทธิจากการเกษตรมากกว่าค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ส่วนครัวเรือนที่

มีที่ดินน้อย จะมีรายได้สุทธิจากการเกษตรน้อยกว่าค่าใช้จ่ายในครัวเรือน แต่เกษตรกรก็มีรายได้จากนอกภาคเกษตรมาช่วยเสริมรายได้

การทำกิจกรรมการเกษตรในพื้นที่ศึกษา สามารถสรุปการทำกิจกรรมการเกษตรของเกษตรกรทั้ง 4 ตำบล ในพื้นที่ อ.ควนขนุน ได้ดังนี้

การทำนา ข้าวเป็นพืชหลักที่สำคัญของท้องถิ่นที่เกษตรกรยึดถือเป็นอาชีพมาเนิ่นนาน ตั้งแต่อดีต เพราะสภาพพื้นที่เป็นที่ราบเหมาะสมควรกับการทำนา ในอดีตการทำนาส่วนใหญ่ทำเพื่อการบริโภคในครัวเรือนที่เหลือจึงขาย แต่มีบางรายที่ผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียวเนื่องจากพันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นพันธุ์ที่มีคุณภาพดีราคาสูง จึงขายข้าวที่ปลูกแล้วซื้อข้าวที่มีราคาต่ำกว่าไว้บริโภค หากพิจารณาเทคนิคในการทำนา พบว่า ระบบการทำนาขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ เช่น ที่ลุ่ม ที่ดอน ระบบการชลประทาน แรงงานในครัวเรือน ราคาปัจจัยการผลิต และราคาผลผลิตเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกษตรกรเลือกปฏิบัติในระบบได้ สภาพพื้นที่เป็นตัวกำหนดวิธีในการทำนา เช่น ที่ลุ่มน้ำท่วมขังสูงนิยมทำนาดำ ส่วนที่ราบนิยมทำนาหว่าน ระบบชลประทานเป็นตัวกำหนดจำนวนครั้งในการทำนาในแต่ละปี จำนวนแรงงานเป็นตัวกำหนดขนาดของการผลิต ส่วนราคาของปัจจัยการผลิตและราคาข้าวเป็นปัจจัยที่เกษตรกรต้องพิจารณาว่าทำหรือไม่ทำนาในฤดูกาลนั้น ๆ ปัจจุบันจะเห็นได้ว่าเกษตรกรทำนาลดลงเนื่องจากแรงงานรุ่นใหม่เข้าสู่ระบบการศึกษาหรือเข้าสู่อาชีพด้านอื่น ๆ มาก ทำให้ขาดแคลนแรงงานถึงแม้มีเครื่องจักรเข้ามาช่วยในบางกิจกรรม เช่น การไถนา การเก็บเกี่ยว แต่การทำนายังต้องใช้แรงงานมากพอสมควรในการผลิต มีพื้นที่นาที่ถูกปล่อยทิ้งไว้จำนวนมากซึ่งมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปทำกิจกรรมอย่างอื่น เช่น การทำไร่นาสวนผสม การทำสวนยางพารา การทำสวนผลไม้มากขึ้น

การปลูกผัก วัตถุประสงค์ของการผลิตส่วนใหญ่เพื่อเป็นรายได้ของครัวเรือนสามารถยึดเป็นอาชีพได้ ตลาดมีความต้องการสูง ชนิดของผักที่ปลูกขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดและฤดูกาลเป็นสำคัญ ฤดูกาลเป็นตัวกำหนดชนิดของผัก เช่น ในฤดูแล้งเกษตรกรปลูกผักที่ต้องการน้ำน้อย ในฤดูฝนเกษตรกรปลูกผักที่ต้านทานโรคและความชื้นได้ดี ส่วนด้านตลาดการคาดคะเนสินค้าในอนาคตตามฤดูกาลที่คาดกันในช่วงนั้น ๆ ว่าตลาดน่าจะขาดพืชผักชนิดใด เพราะการปลูกพืชที่มีความเสี่ยงต่อสภาวะอากาศ แต่ถ้าหากเกษตรกรสามารถควบคุมดูแลได้เกษตรกรก็สามารถขายผลผลิตได้ราคาสูงตามไปด้วย ปัจจุบันเกษตรกรนิยมปลูกพริกมาก เดิมการปลูกพริกเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการปลูกพืชหลังนา แต่เมื่อมีเจ้าหน้าที่มาส่งเสริมแนะนำการปลูกและการจัดการอย่างเป็นระบบ เกษตรกรส่วนหนึ่งจึงตัดสินใจปลูกพริก เพราะการปลูกพริกให้ผลตอบแทนที่คุ้มค่า สามารถยึดเป็นอาชีพได้ และมีเกษตรกรที่มีแนวโน้มหันมาปลูกพริกกันมากขึ้นเนื่องจากเห็นว่าให้ผลตอบแทนค่อนข้างสูง มีตลาดแน่นอน สามารถปลูกได้ทั้งปี

การทำสวนยางพารา ยางพาราถือเป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่สำคัญของภาคใต้ เดิมเกษตรกรปลูกยางพาราในที่ที่น้ำท่วมไม่ถึง แต่ระยะหลังมักปรับพื้นที่นาโดยการยกทรงเพื่อทำการปลูกยางพารา เพราะเห็นว่าเมื่อเทียบกับการทำนาแล้วการทำสวนยางใช้แรงงานน้อย ดูแล

รักษาไม่ยาก ให้ผลผลิตยาวนาน เห็นได้ว่าในปัจจุบันมีเกษตรกรปรับเปลี่ยนที่นามาทำสวนอย่างมาก ขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยหลายประการเช่น ราคาขายที่สูงกว่าในอดีต ประกอบด้วยเห็นเพื่อนบ้านทำแล้วได้ผลดี อีกทั้งมีแรงงานไม่เพียงพอในการทำนา

การปลูกพืชหลังนา วัตถุประสงค์ของการผลิตเพื่อเป็นรายได้เสริม ทำให้เกษตรกรมีกิจกรรมและมีเวลาทำงานได้ตลอดปี ช่วยลดปัญหาการเคลื่อนย้ายของแรงงาน และเป็นการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ชนิดของพืชที่ปลูกขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำ และความต้องการของตลาด เป็นสำคัญ ส่วนแรงงานเป็นตัวกำหนดจำนวนพื้นที่ที่ทำการปลูกพืชหลังนา หากมีแรงงานมากกว่าทำกิจกรรมในพื้นที่ของตนเอง เกษตรกรสามารถทำการปลูกพืชหลังนาในพื้นที่ของเกษตรกรรายอื่นที่เจ้าของไม่ได้ทำ ส่วนใหญ่เป็นการทำฟรีไม่คิดค่าเช่า เพราะเจ้าของถือว่าการปลูกพืชหลังนาเป็นการเพิ่มคุณภาพให้กับดินและช่วยกำจัดวัชพืช บางรายถึงกับให้เกษตรกรรายอื่นมาทำกิจกรรมการเกษตร โดยสนับสนุนเรื่องปุ๋ย หรือไถดินให้ฟรี

การเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงสัตว์มีการเลี้ยงกันพอสมควรแต่ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นฟาร์มธุรกิจ นับว่าเป็นอาชีพเสริมนอกเหนือจากการปลูกพืชหรือทำนา สัตว์ที่นิยมเลี้ยงเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนคือไก่พื้นเมือง ซึ่งเลี้ยงไว้บริเวณบ้าน เหลือจึงจำหน่าย ส่วนโค สุกร นิยมเลี้ยงเพื่อจำหน่ายมากกว่าบริโภคในครัวเรือน มีการเลี้ยงเชิงการค้าบ้างแต่ไม่ใหญ่มากนัก พบได้น้อยในชุมชน

การทำไร่นาสวนผสม เกษตรกรเริ่มทำไร่นาสวนผสมในช่วงพ.ศ.2538-2545 โดยมีเหตุผลและแรงจูงใจที่สำคัญ คือ ทำนาไม่ค่อยได้ผล เนื่องจากมีปัญหาการขาดแคลนน้ำหรือมีน้ำท่วมแปลงนา ภาวะราคาขายตกต่ำ และได้มีโอกาสเห็นการปลูกพืชโดยการขุดคูร่องน้ำในแถบจังหวัดนครปฐมและราชบุรีในขณะโดยสารรถไฟเข้ากรุงเทพมหานคร จึงมีแนวคิดที่จะปรับปรุงที่นาของตนเอง ก่อนการตัดสินใจทำไร่นาสวนผสม เกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสาร หรือการเรียนรู้จากทางโทรทัศน์ จากแปลงไร่นาสวนผสมของเพื่อนบ้านที่ทำอยู่ก่อน หน่วยงานรัฐได้จัดอบรมให้ความรู้ และจัดทัศนศึกษาดูงานแปลงไม้ผลในอำเภอใกล้เคียง โดยมีการปรึกษาหารือกับผู้อาวุโส ได้แก่ พ่อแม่ ส่วนใหญ่เกษตรกรใช้เงินลงทุนของตนเองเป็นหลัก และมีบางครัวเรือนนำเงินลงทุนจากแหล่งอื่นเพื่อนำมาสมทบ โดยการกู้ยืมเงินจาก ธกส. บางครัวเรือนได้รับเงินลงทุนจากสำนักงานส่งเสริมการทำสวนยาง เพื่อนำมาซื้อพันธุ์ไม้ และปุ๋ย ส่วนการได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนในการทำไร่นาสวนผสม เกษตรกรได้รับเป็นเงินเพื่อนำไปซื้อปัจจัยการผลิต ได้แก่ ปุ๋ยและพันธุ์ไม้ผล พันธุ์ไม้ผลที่เกษตรกรซื้อจากภายนอก ได้แก่ มังคุด เงาะ ทุเรียน ลองกอง ส่วนพันธุ์ไม้ผลที่เกษตรกรสามารถเพาะพันธุ์ได้เอง ได้แก่ ต้นสะท่อน ฝรั่ง สะตอ เนียง และต้นพริก ในบางครั้งจะได้รับการแจกปัจจัยการผลิตจากหน่วยงานรัฐ ได้แก่ พันธุ์ละมุด สละ ส้มโอ ลำไย รวมทั้งหัวเชื้อปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพจากพัฒนาที่ดิน ส่วนปุ๋ยเม็ดสำเร็จรูป สารเคมี อาหารปลา เกษตรกรซื้อจากร้านค้าในตลาด ข้อมูลไก่จากฟาร์มไก่เนื้อในชุมชน และซื้อพันธุ์ปลาจากศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงน้ำจืดจังหวัดพัทลุง

การทำไร่นาสวนผสมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ รูปแบบการทำไร่นาสวนผสมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ ในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง สามารถสรุปได้ 2 รูปแบบ คือ

1) รูปแบบการทำไร่นาสวนผสมฯ โดยขุดเป็นร่องสวนสลับกับคูน้ำ การทำไร่นาสวนผสมฯ แบบนี้เป็นไปตามแผนงานส่งเสริมของสำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 8 จังหวัดพัทลุง พ.ศ. 2536 โดยมีการขุดให้เกษตรกรครัวเรือนละ 3 ไร่ โดยกำหนดรูปแบบในการขุดไว้แน่นอน เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการใช้พื้นที่สูงสุด มีการใช้คันร่องแปลงเป็นร่องปลูกไม้ผลเศรษฐกิจและพืชอายุสั้นอื่นๆ กำหนดให้ขนาดสันร่องกว้าง 10 เมตร คูน้ำกว้าง 4 เมตร ท้องร่องกว้าง 2 เมตร ลึก 1.5 เมตร เมื่อปรับพื้นที่บนร่องโดยเว้นขอบแปลงด้านละ 0.50 เมตร แล้วสามารถยกระดับดินบนร่องสูง 0.75 เมตร เพื่อป้องกันน้ำท่วมและปล่อยปลาลงเลี้ยงในคูน้ำไม่ให้ปลาหนีออกจากบ่อ เนื่องจากมีคันร่องกั้นอยู่หากน้ำแห้งหรือน้ำน้อยเกินไปเกษตรกรสามารถสูบน้ำจากคลองเข้าไปเก็บกักไว้ในคูน้ำได้ สำหรับไม้ผลที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นมะม่วง กระท้อน ฝรั่ง ส้มโอ มะนาว และมะพร้าวที่ทางราชการแจกให้เมื่อขุดยกร่องเสร็จแล้ว หากพันธุ์ไม้ผลไม่เพียงพอเกษตรกรมีการซื้อเพิ่มเอง กรณีที่เกษตรกรมีแปลงมากกว่าขนาดที่ทางราชการขุดให้ เกษตรกรใช้เงินของตนเองในการขุดเพิ่มเติม เพื่อใช้พื้นที่ในการทำไร่นาสวนผสมฯ การปลูกไม้ผล หรือพืชผักในรูปแบบนี้ต้องทำอย่างประณีต มีเทคนิคเข้าช่วยมาก ส่วนใหญ่เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปติดตามผลการดำเนินงานโครงการอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้ความรู้คำแนะนำ การแก้ไขปัญหาและเป็นการให้กำลังใจ ตลอดจนประชาสัมพันธ์ผลผลิตโดยการประชาสัมพันธ์โครงการผ่านสื่อต่างๆ และนำผลผลิตในไร่นาสวนผสมฯ เข้าประกวดในงานด้านการเกษตรอยู่เสมอ

2) รูปแบบการทำไร่นาสวนผสมฯ โดยขุดเป็นคันร่องรอบแปลงข้างในขุดชอยเป็นร่องและคูน้ำ การทำไร่นาสวนผสมฯ รูปแบบนี้มีการทำในเกษตรกรที่ใช้เงินทุนของตนเอง หรือเป็นเงินที่กู้จากสถาบันทางการเงิน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร มีพื้นที่ 2 - 8 ไร่ รูปแบบการขุดในลักษณะนี้คันดินกว้างประมาณ 3 - 10 เมตร คูน้ำกว้าง 3 - 9 เมตร ลึก 1.5 - 2 เมตร คันแปลงที่ยกขึ้นมีความสูงกว่าระดับพื้นนาเดิมประมาณ 0.5 - 0.75 เมตร สำหรับพันธุ์ไม้ผลที่นำมาปลูกได้รับการสนับสนุนตามโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรจากสำนักงานเกษตรอำเภอควนขนุน ได้แก่ มะม่วง ชมพู ส้มโอ สะตอ กระท้อน ละมุดฝรั่ง มะนาว เงาะ และมะพร้าว หากพันธุ์ไม้ผลไม่เพียงพอเกษตรกรได้จัดซื้อเพิ่มเอง และมีการปลูกพืชผักชนิดต่างๆ เป็นพืชแซม การดูแลรักษาทั้งไม้ผลและพืชผักทำอย่างประณีต โดยเกษตรกรใช้ความขยันขันแข็งและสอบถาม ดูงาน เพื่อมาดำเนินกิจกรรมให้ได้รับผลดีและในขณะเดียวกันในร่องคูก็สามารถเลี้ยงปลาได้ด้วย

วัตถุประสงค์ของการทำไร่นาสวนผสมตามแนวทฤษฎีใหม่ ส่วนใหญ่เพื่อเป็นรายได้ในครัวเรือน นอกเหนือจากการทำการเกษตรหลักอย่างอื่น ตลอดจนสามารถยึดเป็นกิจกรรมหลักได้เพราะการทำไร่นาสวนผสมตามแนวทฤษฎีใหม่ สามารถลดความเสี่ยงจากการทำการเกษตร

เชิงเดี่ยว และเป็นการปลูกพืชที่มีความหลากหลายชนิดทำให้มีผลผลิตเพื่อการบริโภค สามารถลดค่าใช้จ่ายของคริวเรือน ทำให้เกษตรกรมีกิจกรรมทำตลอดปี อีกทั้งยังช่วยลดการเคลื่อนย้ายของแรงงาน ดังนั้นแม้ว่าเกษตรกรจะทำรูปแบบการทำไร่นาสวนผสมในรูปแบบไหนก็ตาม กิจกรรมที่ทำในไร่นาสวนผสมตามแนวเกษตรทฤษฎีใหม่ มีดังนี้

- นาข้าว เนื่องจากอาชีพ ของเกษตรกรดั้งเดิมมีอาชีพทำนามาก่อนจึงพบแปลงนามีมากกว่า 30 % ของพื้นที่ทั้งหมดบางรายอาจมีมากถึง 50-60 % ของพื้นที่

- การปลูกผัก เป็นกิจกรรมหลักในสวนของไร่นาสวนผสมฯ เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ อาจมากกว่ารายได้จากการทำนาจนเป็นอาชีพหลักของเกษตรกร

- การเลี้ยงสัตว์ พบการเลี้ยงสัตว์น้อย เท่าที่พบ เป็นพวก โค โดยเลี้ยงกันไม่เกินฟาร์มละ 5 ตัวเนื่องจากเวลาในการดูแลและอาหารมีให้น้อย ส่วนไก่พื้นเมืองพบได้น้อยมาก เพราะการเลี้ยงไก่แบบปล่อยให้หากินเองอาจทำความเสียหายให้กับผักที่ปลูกได้

- การเลี้ยงปลา พบได้เกือบทุกฟาร์มที่มีการขุดร่องสวน ส่วนใหญ่รวบรวมพันธุ์หรือซื้อปลาที่มีขนาดใหญ่ เนื่องจากสามารถเอาตัวรอดจากศัตรูตามธรรมชาติได้ อาหารจะให้เศษผักที่เหลือจากการขาย

- การปลูกไม้ผล เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ไม่เน้นการขาย ไม้ผลที่พบแก่ มะพร้าว กระท้อน ส้มโอ มะม่วงเบา เป็นต้น

ความคิดเห็นของเกษตรกรที่ทำไร่นาสวนผสม เกษตรกรที่ทำไร่นาสวนผสมมีความคิดเห็นต่อการทำไร่นาสวนผสมเมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ที่ดินก่อนที่จะปรับเปลี่ยนมาทำไร่นาสวนผสม ซึ่งได้แก่ ทำนา และทำสวนยางพารา ดังนี้

- ด้านการใช้แรงงาน การทำไร่นาสวนผสมเหมาะที่จะใช้แรงงานในครัวเรือน เพราะเป็นงานที่ไม่ต้องใช้แรงงานมาก แต่ต้องดูแลจัดการอย่างใกล้ชิด การที่มีแปลงไร่นาสวนผสมอยู่ติดบ้านหรือใกล้บ้านทำให้สะดวกในการจัดการ และเป็นงานที่สามารถใช้แรงงานได้ตลอดปี ต่างจากการทำนาซึ่งต้องใช้แรงงานมากในการไถเตรียมดินและเก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งต้องจ้างเป็นหลัก ส่วนการทำสวนยางนับว่าเป็นงานหนัก เพราะต้องกรีดยาง เก็บยาง และขนส่งลำเลียงน้ำยางมาแปรรูป โดยครัวเรือนที่ขาดแคลนแรงงานหรือมีสวนยางอยู่ใกล้บ้านสามารถจ้างกรีดยางได้ โดยแบ่งผลผลิตเท่ากันระหว่างเจ้าของสวนกับผู้รับจ้างกรีดยาง

- ด้านรายได้ การทำไร่นาสวนผสมทำให้เกษตรกรมีรายได้ต่อเนื่องเพราะมีการปลูกพืชหลายชนิด แต่ก็มีรายได้ไม่แน่นอน เนื่องจากไม่ขึ้นต้นโดยเฉพาไม้ผลมีผลผลิตและราคาผลผลิตไม่แน่นอน ส่วนการทำนามีรายได้น้อยเพราะราคาข้าวตกต่ำ และมีรายได้ปีละครั้ง ขณะที่การทำสวนยางมีรายได้แน่นอน และมีรายได้ที่ต่อเนื่องเกือบตลอดปี

- ด้านต้นทุน การทำไร่นาสวนผสมมีต้นทุนสูง โดยเฉพาะการปลูกไม้ผล เพราะนอกจากจะมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการเตรียมดินและการปลูกพืชแล้ว ยังมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการดูแล

แลจัดการ ได้แก่ การปลูกพืชซ่อมแซม การป้องกันโรคแมลงศัตรูพืช และการใช้น้ำซึ่งต้องจ่ายค่าไฟฟ้าหรือค่าน้ำมัน นอกจากนี้ยังต้องมีการสร้างรั้วกันลาดหนาม ส่วนการทำนาก็มีต้นทุนสูงเนื่องจากกิจกรรมต่างๆ ในการทำนา โดยเฉพาะการไถเตรียมดิน และเกี่ยวนวดข้าว เกษตรกรนิยมจ้าง นอกจากนี้ยังมีค่าปุ๋ยที่ต้องใส่เป็นประจำ ขณะที่การทำสวนยางใช้ต้นทุนน้อยกว่าทำไร่นาสวนผสม เนื่องจากการทำสวนยางมีค่าใช้จ่ายหลักเกี่ยวกับการปรับพื้นที่ ค่าพันธุ์ยาง และค่าปุ๋ย ส่วนค่าใช้จ่ายอื่นมีบ้างไม่มากนัก

- ด้านการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิต การทำไร่นาสวนผสมมีวิถีการดำเนินชีวิตแตกต่างจากการทำนาและทำสวนยาง เพราะการทำไร่นาสวนผสมต้องดูแลจัดการต่อเนื่องตลอดปีและตลอดวัน ขณะที่การทำนามีการใช้แรงงานเป็นฤดูกาล และเมื่อเสร็จจากฤดูกาลทำนาก็ต้องหางานอื่นทำ ส่วนการทำสวนยางเป็นงานที่ต้องทำในช่วงกลางคืนเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ต้องออกไปตัดยางตั้งแต่เช้ามืด จนกระทั่งตอนสายจึงเสร็จงาน และในช่วงกลางวันจะพักผ่อน

สรุป ความคิดเห็นของเกษตรกรต่อการทำไร่นาสวนผสมเปรียบเทียบกับ การทำนา และ การทำสวนยางพารา แสดงในตาราง 15

ตาราง 15 ความคิดเห็นของเกษตรกรที่ทำไร่นาสวนผสมเปรียบเทียบกับ การทำนา และ การทำสวนยางพารา

การทำการเกษตร	ไร่นาสวนผสม	ทำนา	สวนยาง
แรงงาน	- ใช้แรงงานตลอดปี และใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก เพราะเป็นงานละเอียด ต้องดูแลใกล้ชิด	- ใช้แรงงานมาก เฉพาะฤดูกาลทำนา ต้องจ้างแรงงาน	- เป็นงานที่หนัก หากขาดแคลนแรงงานสามารถจ้างกรีดได้
รายได้	- มีรายได้ต่อเนื่อง แต่ไม่แน่นอน เพราะขึ้นอยู่กับปริมาณผลผลิต	- มีรายได้ปีละครั้ง และมีรายได้น้อย	- มีรายได้แน่นอน และต่อเนื่อง
ต้นทุน	- ต้นทุนสูง ในการยกทรงและการขุดสระ เมื่อได้ผลผลิตต้องมีรั้วลาดหนามกัน	- เสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าปุ๋ย และค่าจ้างมาก	- ถ้ามีสวนอยู่แล้ว จะเสียค่าใช้จ่ายในการดูแลไม่มากนัก
การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิต	- ทำงานในช่วงกลางวัน และมีงานทำตลอดวัน ตลอดปี ทำให้มีเวลาว่างน้อย	- ทำงานตามฤดูกาล	- ต้องทำงานในช่วงกลางคืน

ความคิดเห็นของเกษตรกรที่ไม่ทำไร่นาสวนผสม เหตุผลที่เกษตรกรไม่ทำไร่นาสวนผสม (1) หัวหน้าครัวเรือนอายุมาก สุขภาพไม่ค่อยแข็งแรง (2) ขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน เพราะบุตรออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร และพ่อบ้านแม่บ้านมีงานที่ต้องทำประจำ ได้แก่ ทำงานลูกจ้าง ทำสวนยาง และค้าขาย เป็นต้น (3) มีที่ดินแปลงขนาดเล็ก และ/หรือที่ดิน

อยู่ใกล้บ้าน (4) ขาดเงินลงทุน เพราะการทำไร่นาสวนผสมต้องใช้เงินลงทุนสูง เนื่องจากที่นาเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขังเป็นประจำ จึงมีค่าใช้จ่ายสูงในการปรับพื้นที่เพื่อป้องกันน้ำท่วม และค่าขุดสระ(5) ต้องมีการดูแลจัดการการปลูกพืชอยู่เป็นประจำ ได้แก่ การให้น้ำ การป้องกันรักษาโรคแมลงศัตรูพืช การใช้ปุ๋ย และ (6) การทำไร่นาสวนผสมเกษตรกรยังจำเป็นต้องมีการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องดินและการเจริญเติบโตของพืชอยู่เป็นประจำ

4. การปรับเปลี่ยนระบบการทำนาร่วมกับการปลูกผักและการทำสวนยางพารา

การปรับเปลี่ยนระบบการทำนาร่วมกับการปลูกผักและการทำสวนยางพารา ทำการศึกษาในพื้นที่ ต.เขาชัยสน ต.โคกม่วง ต.หวนโพธิ์ และ ต.ควนขนุน อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง (คัดกรองและสรุปจากผลการศึกษาในโครงการย่อย 4 “การตัดสินใจและการปรับเปลี่ยนระบบการทำนาร่วมกับการปลูกผักและการทำสวนยางพารา อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง” โดย รศ.ดร.บัญญัติ สมบูรณ์สุข)

4.1 ศึกษาวิวัฒนาการการปรับตัวและเงื่อนไขของระบบการทำนาร่วมกับการปลูกผักและการทำสวนยางพารา

การศึกษาแบ่งวิวัฒนาการของพื้นที่เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงบุกเบิกพื้นที่ (ก่อนปี พ.ศ. 2540) และช่วงปัจจุบัน (หลังปี พ.ศ. 2540) ดังนี้

วิวัฒนาการช่วงบุกเบิกพื้นที่ก่อน พ.ศ. 2540 อำเภอเขาชัยสนเป็นชุมชนที่ชาวบ้านเข้ามาอยู่อาศัยตั้งรกรากกว่า 60 ปีมาแล้ว ในสมัยก่อนการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยและพื้นที่ในการประกอบอาชีพการเกษตรจะเลือกตั้งชุมชนที่อยู่อาศัยใกล้แหล่งน้ำ และสภาพพื้นที่เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ จะเห็นได้ว่าชื่อของชุมชนมักจะต้องตั้งชื่อบ้านมีคำว่า “ป่า” ร่วมอยู่ด้วย เช่น ป่าแก ป่าเล ป่าห้ำ ในช่วงแรกชาวบ้านจะบุกแผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชไร่ เช่น ปลูกข้าว ปลูกพริก แตงกวา แล้วจึงเปลี่ยนสภาพเป็นที่นา เพราะต้องกินข้าวเป็นอาหารหลัก การทำนาในอดีตจะใช้วิธีการทำข้าวไร่ พันธุ์ข้าวที่ใช้ อาทิ ข้าวพันธุ์ดอกพะยอม ข้าวดอกแค ข้าวกอ และข้าวแดง ข้าวเหนียวดำ ข้าวเหนียวขี้มัน ข้าวเหนียวลาย ข้าวเหนียวดอกมุด ข้าวเหนียวดำเปลือกขาว และข้าวเหนียวลิ้มผัว วัตถุประสงค์ของการทำนาเพื่อบริโภคในครอบครัวและแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของ เช่น แลกเคย แลกเกลือ โดยทำไร่ก่อนประมาณ 2 - 3 ปี แล้วจึงทำเป็นคันนา เวียนควาย และทำข้าวนาปีด้วยการปักดำ เนื่องจากไม่มีชลประทานจึงต้องอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติในการทำนา ในพื้นที่ควนเขาก็กู้พื้นที่เพื่อทำนาข้าวหรือข้าวไร่ โดยปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่ได้ปลูกเพื่อขาย พบมากในตำบลโคกม่วง และตำบลเขาชัยสน ส่วนขั้นตอนการเก็บเกี่ยวใช้แกระในการเก็บข้าว เมื่อเก็บข้าวแล้วจึงผูกเป็นเลียงแล้วหาบกับแสก¹ เพื่อนำไปเก็บในยุ้งฉาง พันธุ์ข้าวในอดีตมีกลิ่นหอม กินอร่อย เดินในนาก็หอม ยังไม่มีการระบาดของ

¹ แสก หรือ สานหมกเป็นอุปกรณ์ที่ทำด้วยไม้เป็นท่อนยาว ใช้สำหรับเป็นคานหามสิ่งของ

ของแมลงฉ่อง ไม่มีหนอน ทำให้ไม่ต้องดูแลมากเหมือนปัจจุบัน เนื่องจากดินอุดมสมบูรณ์ ส่วนการแปรรูปเป็นข้าวสารจะใช้วิธีการ “ต้มข้าว” และ “ซอมข้าวสาร” การเก็บรักษาผลผลิตข้าวเมื่อก่อนไว้นานหลายเดือนแต่ไม่เก็บไว้ข้ามปี แต่ถึงเก็บไว้ปีสองปีก็ยังได้ เก็บดี ๆ ข้าวจะไม่แดง เก็บไว้เป็นเรียงไม้ให้ขึ้นจะสามารถเก็บรักษาข้าวไว้ได้นานถึง 3 ปี

ชาวบ้านเริ่มทำสวนยางพาราเมื่อประมาณ พ.ศ. 2498 การทำสวนยางพาราเริ่มจากการถางป่าแล้วเอาลูกยางพื้นเมืองในป่ามาปลูก ใช้วิธีการ “แทงสัก” โดยหยอดเมล็ดยาง และนำต้นกล้าที่งอกในสวนยางพารามาปลูก การดูแลรักษาไม่ยุ่งยาก ถากหญ้า 4 - 5 ปีต่อครั้ง ปุ๋ยก็ไม่ต้องใช้มากเนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์สูง หน้ำยางกรีดง่าย ยางพันธุ์พื้นเมืองเกษตรกรจะปลูกกระยะ 4 X 3 เมตร หรือ 4 X 4 เมตร เป็นส่วนมาก ซึ่งถือว่าเป็นระยะปลูกที่ชิดกันมาก แต่ยางพันธุ์พื้นเมืองให้น้ำยางน้อย ซึ่งนอกจากปลูกยางแล้วเกษตรกรยังปลูกไม้อื่น ๆ ร่วมกับยางด้วย เช่น เนียง สะตอ ขนุน ไม้ป่า มีการขยายการผลิตมากขึ้นในช่วง พ.ศ. 2510 และเริ่มเปลี่ยนเป็นการปลูกยางพันธุ์ดีในปี พ.ศ. 2513 โดยสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางพารา (สกย.) ได้นำมาทดลองปลูก ต่อมา พ.ศ. 2520 มีการขยายพื้นที่เพื่อปลูกยางพันธุ์ดีเพิ่มมากขึ้น มีการผลิตและแปรรูปเป็นยางแผ่นดิบ หลังจากการเข้ามาของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางพาราแล้ว เกษตรกรที่ขอทุนต้องโค่นไม้อื่น ๆ ให้หมด ซึ่งแต่ก่อนไม้ยางพาราไม่ได้มีราคาเหมือนปัจจุบันส่วนใหญ่ก็มักจะโค่นทิ้ง บ้างก็ขายไม้ยางพาราได้ราคาไร่ละ 300 - 600 บาท

นอกจากการทำนาและทำสวนยางพาราแล้ว ชาวบ้านในอดีตยังประกอบอาชีพเลี้ยงวัวควาย ไก่ หมู ขี้พริ้ว ปลูกผัก หาดปลา และหาของป่าจำพวก มัน ยาง น้ำผึ้ง เนื่องจากในป่ามีต้นไม้ใหญ่และไม้ผลอยู่มากซึ่งเป็นไม้ผลที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้เป็นพาหนะ ลากเกวียน ส่วนสัตว์ที่ใช้กินเป็นอาหารจะได้จากป่า เพราะในป่ามีสัตว์ป่ามากมาย ไม่ต้องเลี้ยง ส่วนศัตรูพืชที่สำคัญคือ ช้าง ซึ่งมักจะออกมาจากป่าเพื่อมากินผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้าน ทำให้เกิดความเสียหายจำนวนมาก

การใช้แรงงานจะเป็นแรงงานในครัวเรือน ยกเว้นงานที่ต้องใช้แรงงานมากหรือต้องทำให้เสร็จในเวลาเร่งด่วน ชาวบ้านก็จะใช้วิธีการขอแรงเพื่อลงแขก โดยการ “ออกปาก” ขอช่วย ไม่ต้องจ่ายค่าจ้าง แต่จะเป็นในลักษณะเลี้ยงข้าวหรือผลัดกันไปช่วยเหลือ หรือให้ใช้สัตว์เลี้ยงเป็นค่าแรงงาน การทำนา จะไถนากับวัว อุปกรณ์ที่ใช้คือ คันไถ หัวไถ (หัวหมู) แอก คราด ซึ่งทำจากไม้และเชือกหวาย โดยใช้วัวควายไถนาเป็นคู่ การทำนาในระยะแรกเป็นนาหว่านสำรวย ต่อมาได้เปลี่ยนมาทำนาดำ นาหว่านน้ำตม และนาหว่าน ในอดีตเมื่อถึงฤดูทำนาทุกคนก็จะช่วยกันทำนาโดยหมุนเวียนกันไปทำในที่นาของทุกคน เรียกว่า “ออกปาก” จะมีการระดมชาวบ้านในหมู่บ้านมาช่วยกัน แรงงานที่ใช้เป็นแรงงานภายในครอบครัว และจะใช้แรงงานจากสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย โดยนำสัตว์จำนวนมาก ๆ ลงเวียน เรียกว่า “การเวียนควาย” สัตว์ที่เลี้ยงนอกจากใช้เพื่อเป็นแรงงานในการประกอบอาชีพแล้วชาวบ้านยังนำมูลสัตว์มาเป็นปุ๋ยในการบำรุงพืช

ด้วย นอกจากมูลสัตว์แล้ว เกษตรกรยังใช้มายาเขาหรือขี้ดินเขา² ซึ่งมีลักษณะเป็นดินสีแดง เพื่อใช้เป็นปุ๋ย แต่ปัจจุบันมีกฎหมายห้ามเอามายาเขาออกมาใช้ เกษตรกรเพิ่งเริ่มใช้ปุ๋ยเคมี เมื่อประมาณ 20 ปีมานี้ เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีแต่อย่างใด อีกทั้งผลผลิตที่ได้รับก็มากกว่าผลผลิตหลังจากได้มีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์เพื่อขาย

ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคมช่วงบุกเบิกพื้นที่ก่อน พ.ศ. 2540 นั้น ต้นทุนการผลิตการทำนาในอดีตน้อยกว่าในปัจจุบันมาก ดังคำพูดที่ว่า “ต้นทุนการผลิตในอดีตถูกกว่าปัจจุบันมากมีเงินเข้ามากกว่าเงินออก เช่น เมื่อก่อนไถวัว ผานเล่มหนึ่ง 3 บาท ค่าจ้างแรงงานวันละ 7 - 8 บาทต่อคน และมักจะใช้วิธีการออกปากขอแรงเพื่อนบ้านช่วยในการทำนา ทำให้ไม่ต้องจ่ายในรูปของเงินมาก อีกทั้งสามารถหาของกินได้ รอบบ้าน ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงในบริเวณบ้าน” ส่วนสวนยางพาราในอดีตมักขาย^{พื}ผลิตในรูปของยางแผ่นดิบ โดยเกษตรกรจะรวบรวมยางแผ่นแล้วนำไปขายในตลาดแม่ศรี ซึ่งราคาขายยาง 3 - 5 บาทต่อกิโลกรัม สูงสุด 10 บาทต่อกิโลกรัม หลังจากนั้นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ราคาขยับเพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 15 บาท พ.ศ. 2518 ศูนย์วิจัยยางสงขลาให้การสนับสนุนเกษตรกรในการตั้งกลุ่มยางแผ่นดิบ เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตของเกษตรกร และเปิดให้พ่อค้าเข้ามาประมูลราคา พ.ศ. 2528-2537 มีการสร้างโรงรมยางโดยสำนักงานกองทุนฯ เพื่อให้เป็นตลาดรับซื้อน้ำยาง

สำหรับตลาดสินค้าเกษตรนั้น เกษตรกรจะนำผลผลิตไปขายที่ตลาด ในอดีตตลาดหลักของชาวบ้านคือ ตลาดเกาะทองสม ตลาดตายวน และตลาดนายจ้อง สินค้าที่ซื้อมากเข้ามาในชุมชนจะเป็นพวก เกลือ กะปิ และเสื้อผ้าเป็นหลัก การเดินทางก็จะเดินเท้า โดยแบกหามผลผลิตไปขายยังตลาด ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในการประกอบอาชีพในรูปของการออกปาก และเมื่อมีความเดือดร้อนทั้งในงานบุญและงานมงคล มีความขัดแย้งกันบ้างโดยเฉพาะเรื่องเขตแดน ซึ่งจะมี “คนหัวไม้” ช่วยไกล่เกลี่ย พิธีกรรมที่สำคัญของชาวบ้านในชุมชน แต่ก่อนในชุมชนมีประเพณีความเชื่อมากมายที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เช่น พิธีรวบข้าว พิธีทำขวัญข้าว สำหรับพิธีทำขวัญข้าว นั้น จะทำเมื่อข้าวแก่พอที่จะเก็บเกี่ยวได้แล้ว อันดับแรกก็ต้องดูวัน ดูฤกษ์ยามเพื่อเกี่ยวข้าว โดยการขอ³ ชังข้าวหรือรวบข้าว 2-3 ต้น เข้ด้วยกัน รวบข้าวตรงกลางนา 2-3 ต้น รวมกับไม้ขวัญข้าว อ้อย ไม้ซุ่มแสง ทำพิธีในนา มีการสวดมนต์ แล้วก็มีการทำขวัญบนฉางข้าว เวลาเก็บข้าวห้ามพูดกับใครทั้งสิ้นจนกว่าจะเอามาเก็บบนฉางข้าวก่อนจึงจะคุยได้ เชื่อกันว่าหากพูดขวัญข้าวจะหายไป การนับถือศาสนาประชาชนในตำบลโคกม่วงส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธมาตั้งแต่อดีต และจะมีส่วนที่นับถือศาสนาอิสลามในบริเวณกลุ่มบ้านเกาะทองสม ส่วนตำบลควนขนุน เขาชัยสน และทานโพธิ์ ประชากรนับถือศาสนาพุทธ 100%

² มายาเขาหรือขี้ดินเขา คือ รากหรือรากสัตว์ที่อยู่ในถ้ำ

³ ขอ หมายถึงขอกเข้าด้วยกัน

วัฒนาการช่วงปัจจุบัน พ.ศ. 2540-2548 การบุกเบิกพื้นที่ในปัจจุบันใช้รดดินเผา แล้วจึงใช้รดไถ หลังจากชุดหลุมก็ใช้ปุ๋ยร็อกฟอสเฟตรองกันหลุมก่อนปลูก เมื่อก่อนอากาศดี ไม่มีมลพิษ น้ำใส ดินร่วน น้ำซึมดี สามารถใช้น้ำในธรรมชาติดื่มกิน แต่ปัจจุบันมีสารพิษมาก ดินแข็งแน่น น้ำไม่ซึม สีขุ่น และผลผลิตน้อยกว่าในอดีตมาก การทำนาเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา มีการส่งเสริมให้ปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริม ได้แก่ ข้าวพันธุ์เสียบนก หอมมะลิ กข13 ข้าวหอมสุพรรณ และข้าวขาว เป็นต้น ปัจจุบันเกษตรกรปลูกข้าวน้อยลง วัตถุประสงค์ของการผลิตเปลี่ยนไป โดยเปลี่ยนจากเดิมที่ผลิตเพื่อบริโภคที่เหลือนิจชาย มาเป็นปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น โดยเฉพาะในตำบลโคกม่วง ปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่จะทำนาเพื่อบริโภคเท่านั้น และพันธุ์ข้าวที่ปลูกจะเป็นพันธุ์ข้าวที่เกษตรกรนิยมบริโภค ในส่วนของตำบลทานโพธิ์ซึ่งลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่ม มีดินเหนียวซึ่งเหมาะสมในการทำนา เกษตรกรจะทำนาเพื่อขายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนตำบลเขาชัยสนและตำบลควนขนุน วัตถุประสงค์ในการทำนามีทั้งเพื่อขายและบริโภคในครัวเรือน แรงงานที่ใช้เพื่อทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นแรงงานในครัวเรือน มีการจ้างแรงงานภายนอกบ้างบางครั้ง เช่น ในช่วงไถนา ดำนา และช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยชาวบ้านกล่าวว่า “ค่าจ้างแรงงานทำนาเมื่อก่อนคนละ 7 - 8 บาทต่อวัน ส่วนปัจจุบันจ้างเก็บข้าวคนละ 120 - 130 บาทต่อวัน ก็หาคนทำงานยาก” พื้นที่ทำนามีทั้งทำในที่ดินของตนเองและเช่าพื้นที่ทำนา ปัจจุบันในบางพื้นที่ เช่น ในตำบลเขาชัยสน เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำนา และต้องการปลูกข้าวแต่ไม่มีแรงงานพอเพียง ไม่มีเวลา หรือไม่อยากทำ ถ้าไม่ต้องการปล่อยพื้นที่นาให้ว่างเปล่าโดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ ก็จะแบ่งให้คนอื่นเข้ามาใช้พื้นที่เพื่อทำนาได้ โดยอาจให้ทำในพื้นที่ของตนเองฟรีๆ หรือตกลงแบ่งผลผลิตเป็นค่าเช่าที่นา เช่น ถ้ามีที่นา 3 ไร่ ผู้เช่าที่นาจะได้ผลผลิต 2 ไร่ และแบ่งผลผลิต 1 ไร่ แก่เจ้าของที่นา สำหรับการจัดการดูแล เกษตรกรจะใช้วิชาการสมัยใหม่ได้แก่ การใส่ปุ๋ย การดูแลรักษามากขึ้น มีการใช้สารเคมีเพิ่มขึ้น การทำนาของเกษตรกรมีทั้งการทำนาปีและนาปรัง ในการทำนาปีส่วนใหญ่ร้อยละ 98 จะปลูกข้าวพันธุ์เล็กนก กับพันธุ์ไฉ้เจียง โดยพื้นที่ลุ่มจะปลูกข้าวพันธุ์เสียบนก พื้นที่ดอนปลูกข้าวพันธุ์ไฉ้เจียง ซึ่งเน้นปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนหากเหลือแล้วจึงจะขาย ส่วนการทำนาปรังนั้นจะทำในพื้นที่ที่รับน้ำชลประทาน และแหล่งน้ำธรรมชาติ พันธุ์ข้าวที่ปลูกจะเป็นข้าวพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวนางรวง ข้าวหอมจันทร์ ข้าวกอและ เป็นต้น ซึ่งพันธุ์ข้าวเหล่านี้เกษตรกรไม่นิยมบริโภค แต่จะปลูกเพื่อขาย สาเหตุที่เกษตรกรเปลี่ยนมาทำข้าวพันธุ์ส่งเสริมเพราะสามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี เช่น ข้าวไฉ้เจียงผลผลิตมากกว่าข้าวพันธุ์เสียบนกซึ่งทำนาได้ 1 ครั้งต่อปี ฤดูทำนาจะเริ่มในช่วงเดือนสิงหาคมหรือกันยายน และเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม ส่วนข้าวนาปรังจะเริ่มทำนาในช่วงเดือนเมษายน และเก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคม สำหรับเครื่องมือในการทำนาเปลี่ยนจากไถนากับวัวมาใช้เครื่องจักรกล เช่น เปลี่ยนมาใช้รดไถ และเกี่ยวข้าวด้วยรถเกี่ยวข้าว

จึงไม่ต้องใช้สารเคมี ดูแลในเรื่องวัชพืชและใส่ปุ๋ยบ้างเล็กน้อย ถึงแม้ว่าราคาจะไม่ดีเท่าปลูกแตงกวาหรือถั่ว แต่ก็สามารถปลูกซ้ำในพื้นที่เดียวกันได้ ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนพื้นที่ปลูก ส่วนการปลูกผักอีกวัตถุประสงค์หนึ่ง คือ เพื่อขายเท่านั้น ผักที่ปลูกได้แก่ แตงกวา ถั่วฝักยาว พักทอง ซึ่งผักเหล่านี้จะมีโรคและแมลงศัตรูพืชรบกวนมาก เช่น แมลงหาม แมลงวันทอง โรคราน้ำค้างจึงจำเป็นต้องใช้สารเคมีหลายชนิด ปัจจุบันมีการปลูกผักเพื่อการค้ามากขึ้น โดยผักเศรษฐกิจที่ผลิตในตำบลเขาชัยสนมีแตงร้านเป็นพืชผักตัวหลักที่นิยมปลูก โดยปลูกมากในพื้นที่ของหมู่ที่ 1 6 และ 11 ผลิตเป็นระบบหมุนเวียนแปลงปลูกตามพื้นที่สวนยางพาราที่โค่นล้มสวนยางพาราที่หมดสภาพหรือพื้นที่ว่างเปล่า แนวโน้มการใช้สารเคมีในการผลิตสูงขึ้น สำหรับผู้ผลิตแตงร้านจะเพิ่มพื้นที่ปลูกมากขึ้น แต่ก็มีปัญหาในเรื่องสารเคมีตกค้าง อีกทั้งต้องมีแหล่งน้ำพอเพียง จึงต้องมีเงินลงทุนในเรื่องระบบน้ำด้วย ได้แก่ เครื่องสูบน้ำ ท่อน้ำ เป็นต้น การใส่ปุ๋ยก็ใส่ปุ๋ยเคมี เมล็ดพันธุ์ชั้นดีที่ให้ผลผลิตขนาดใหญ่ การดูแลยุ่งยาก มีการจ้างแรงงานเป็นช่วงๆ ได้แก่ ขุด ใถ ปลูก ปักไม้ ผูกค้าง และฉีดยา นอกจากนี้ในการปลูกผักต้องหมุนเวียนพื้นที่ไม่สามารถปลูกในที่ซ้ำๆ กันได้หลายๆ ครั้ง เนื่องจากปัญหาการสะสมของโรคและแมลงศัตรู จึงต้องเช่าพื้นที่ ปลูกในที่ว่างเปล่า ที่โล่ง หรือปลูกในสวนยางพาราในช่วงยางเล็กก็ได้ แต่บางพื้นที่เจ้าของที่ดินก็อนุญาตให้ปลูกผักในพื้นที่ได้ฟรี เพราะพื้นที่ปลูกผักจะมีธาตุอาหารที่ต้นยางต้องการอยู่มาก เนื่องจากใส่ปุ๋ยเร่งการเจริญเติบโตของผัก ถ้าปลูกในร่มยางพืชต้องการธาตุอาหารต่างชนิดกัน ทำให้ได้ประโยชน์ทั้งยางและผัก อีกทั้งเจ้าของสวนผักจะดูแลในเรื่องวัชพืชให้ด้วย ทำให้ต้นยางสมบูรณ์ อายุ 5 ปี เกษตรกรก็สามารถกรีดยางได้

การเลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะการเลี้ยงโคซึ่งเดิมเลี้ยงโคพันธุ์พื้นเมือง แต่ปัจจุบันมีการเลี้ยงโคลูกผสมมากขึ้น เนื่องจากให้ผลตอบแทนดีกว่า

ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจและสังคมช่วงปัจจุบัน พ.ศ. 2540-2548 การใช้แรงงานเมื่อก่อนในอดีตเกษตรกรทำเองทั้งหมด โดยมีแรงงานสัตว์ช่วยแต่ปัจจุบันนี้ค่าจ้างไถไร่ละ 350 บาท และค่าใช้จ่ายอื่นๆ อีกมาก การทำนา ผลผลิตปัจจุบันดีกว่าเมื่อก่อนเพราะการใช้ปุ๋ยแต่หากถ้าไม่ใส่ปุ๋ยผลผลิตก็ไม่ดี การเก็บเกี่ยวใช้รถเก็บข้าว เนื่องจากไม่มีแรงงานช่วย และถ้าจ้างแรงงานคนเทียบกันแล้วจะต้องจ่ายค่าจ้างแรงงานแพงกว่าจ้างรถเกี่ยวข้าว ทั้งนี้หากเปรียบเทียบในเรื่องผลผลิต ถ้าจ้างแรงงานคนจะได้จำนวนผลผลิตมากกว่าจ้างรถเกี่ยวข้าว แต่ว่าปัจจุบันจ้างรถเกี่ยวข้าวสะดวกกว่าเพราะคนงานหายากขึ้น ผลผลิตข้าวจะมีพ่อค้าจากโรงสีในหมู่บ้านมารับซื้อที่แปลงนาเลย โดยพ่อค้าจะซื้อและนำไปขายโรงสีหรือขายเป็น ข้าวไก่ ข้าวเปิด ที่จังหวัดสงขลา ซึ่งจะโดยสารไปทางเรือ ปัจจุบันรถเกี่ยวข้าวจะตัดและนวดเสร็จ มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ไม่มีการรวมกลุ่มขายผลผลิต จะขายกับพ่อค้าโดยตรง พ่อค้าโรงสีเข้ามาซื้อในหมู่บ้าน ต้นทุนในการผลิตในปัจจุบันใช้เงินลงทุนสูงกว่าในอดีต โดยเฉพาะค่าปุ๋ยและค่าจ้างแรงงาน ทำให้เป็นหนี้สิน ซึ่งส่วนใหญ่กู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) โดยกล่าวว่า “ต้นทุนตอนนี้ใช้เงินลงทุนแพงกว่าเมื่อก่อน ค่าปุ๋ยก็แพงค่าแรง

ก็แพง ต้องกู้หนี้ยืมสิน โดยเฉพาะจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)” สภาพเศรษฐกิจ ปัจจุบันรายได้ของเกษตรกรมีมากขึ้นแต่หนี้สินก็เพิ่มมากขึ้นด้วย เนื่องจากมีสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือทุ่นแรงทางการเกษตร หรือแม้แต่เครื่องใช้ภายในครัวเรือน ทำให้ไม่มีเงินเหลือเก็บ ผลผลิตข้าว พ่อค้าจะมารับซื้อผลผลิตโดยตรงจากเกษตรกร โดยสมัยก่อนข้าวใหม่ราคา 2,000 บาทต่อเกวียน แต่ปัจจุบัน 3,000 บาทต่อเกวียน ส่วนข้าวเก่า (ข้าวที่เก็บเกี่ยวมาแล้ว 5 - 6 เดือน มีความชื้นน้อย ทำให้ได้ราคาสูง) ราคาสมัยก่อน 3,000 บาทต่อเกวียน ปัจจุบัน 5,000 - 6,000 บาทต่อเกวียน ได้ผลผลิตประมาณ 400 กิโลกรัมต่อไร่ การจ้างแรงงานปัจจุบันจ้างอัตรา 150 บาทต่อวัน แต่เมื่อก่อนจ้าง 70 - 80 บาทต่อวัน พื้นที่ทำนาก็มีทั้งทำในที่ดินของตนเองและเช่าที่ดินทำนา โดยคิดค่าเช่าไร่ละ 300 บาทต่อรอบการผลิต หรืออาจทำในรูปแบบแบ่งผลผลิต เงินลงทุนทั้งหมดใช้เงินทุนของตนเอง ส่วนยางพารา เกษตรกรขายยางทั้งในรูปร่างแผ่นและน้ำยางสด โดยนำไปขายที่สหกรณ์ ซึ่งจัดตั้งขึ้นเป็นสหกรณ์สวนยางพาราบ้านทางเกวียน จำกัด ในส่วนของเงินลงทุนทำสวนยางพารานั้น เดิมเกษตรกรใช้เงินลงทุนของตนเองทั้งหมด ในการจ้างไถ จ้างปลูก ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนมากพอสมควร แต่หลังจากเกษตรกรสามารถขอทุนจากสำนักงานกองทุนฯ ได้ทางสำนักงานกองทุนฯ ก็จะให้ทุนครึ่งหนึ่งอาจจะอยู่ในรูปของตัวเงินหรือปัจจัยการผลิต ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเกษตรกรต้องใช้เงินทุนของตนเอง ทำให้เกษตรกรชาวสวนยางพาราใช้เงินลงทุนน้อยลง การขายฝัก ส่วนใหญ่จะนำไปขายเองที่ตลาดหาดใหญ่และพ่อค้าคนกลางที่หาดใหญ่จะส่งไปขายต่อประเทศมาเลเซีย หรือบางครั้งเกษตรกรก็รับซื้อฝักจากสวนข้างๆ ไปขายในคราวเดียวกัน หรือผู้ปลูกฝักรายอื่นอาจฝากฝักไปขายที่ตลาดด้วย โดยคิดราคาค่าขนส่งกิโลกรัมละ 3 - 4 บาท แสดงว่ามีต้นทุนการผลิตสูงสุด แต่ราคาของแตงกวามีความผันแปรมาก โดยราคาที่เคยขายได้ต่ำสุดคือ 1 - 1.5 บาท ชาวบ้านกล่าวว่า “ถ้าหากแตงราคา 3 บาทต่อกิโลกรัม ถึงจะพอคุ้มทุน ส่วนตัวปลูกขายบริเวณบ้านราคา 15 บาทต่อกิโลกรัม ปีที่แล้ว 7 บาทต่อกิโลกรัม” ถ้าฝักราคาแพงพ่อค้าจากในเมืองจะมารับซื้อฝักถึงสวน ซึ่งปัญหาอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือเกษตรกรไม่สามารถกำหนดราคาขายได้เอง ขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลางจะให้ราคา นอกจากนี้การทำสวนฝักโดยเฉพาะการปลูกแตงและถั่วจะต้องหมุนเวียนเปลี่ยนพื้นที่ในการปลูก ปลูกซ้ำที่ดินเดิมได้เพียงครั้งเดียวหรืออย่างมากก็ 2 รอบการปลูก เพราะโรคและแมลงจะมีมาก จึงต้องเช่าพื้นที่โดยคิดค่าเช่า 200 บาทต่อไร่ต่อรอบการผลิต หรือเจ้าของที่ดินบางแห่งก็อาจให้ปลูกฝักในที่ดินของตนเองได้ฟรี สำหรับการปลูกฝักที่ใช้เงินลงทุนเองทั้งหมด มีหน่วยงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เข้ามาดูแลให้ความรู้ในเรื่องการทำสวนยางพาราและการปลูกฝัก ฝักที่เกษตรกรปลูกจะมีทั้งพ่อค้าคนกลางมารับซื้อในพื้นที่ และผู้ปลูกฝักนำฝักไปขายเองหรืออาจรับซื้อผลผลิตของสวนอื่นๆ ไปขายด้วย เฉลี่ยผลผลิตฝักส่งขายวันละประมาณ 5,000 กิโลกรัม

ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ประเพณี ได้แก่ สงกรานต์ ทำบุญเดือนสิบ ลอยกระทง ชักพระ ทอดผ้าป่า ทอดกรฐิน งานปีใหม่ ส่วนพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น ทำขวัญข้าวซึ่ง

ก็แพง ต้องกู้หนี้ยืมสิน โดยเฉพาะจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.)” สภาพเศรษฐกิจ ปัจจุบันรายได้ของเกษตรกรมีมากขึ้นแต่หนี้สินก็เพิ่มมากขึ้นด้วย เนื่องจากมีสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือทุ่นแรงทางการเกษตร หรือแม้แต่เครื่องใช้ภายในครัวเรือน ทำให้ไม่มีเงินเหลือเก็บ ผลผลิตข้าว พ่อค้าจะมารับซื้อผลผลิตโดยตรงจากเกษตรกร โดยสมัยก่อนข้าวใหม่ราคา 2,000 บาทต่อเกวียน แต่ปัจจุบัน 3,000 บาทต่อเกวียน ส่วนข้าวเก่า (ข้าวที่เก็บเกี่ยวมาแล้ว 5 - 6 เดือน มีความชื้นน้อย ทำให้ได้ราคาสูง) ราคาสมัยก่อน 3,000 บาทต่อเกวียน ปัจจุบัน 5,000 - 6,000 บาทต่อเกวียน ได้ผลผลิตประมาณ 400 กิโลกรัมต่อไร่ การจ้างแรงงานปัจจุบันจ้างอัตรา 150 บาทต่อวัน แต่เมื่อก่อนจ้าง 70 - 80 บาทต่อวัน พื้นที่ทำนาก็มีทั้งทำในที่ดินของตนเองและเช่าที่ดินทำนา โดยคิดค่าเช่าไร่ละ 300 บาทต่อรอบการผลิต หรืออาจทำในรูปแบบแบ่งผลผลิต เงินลงทุนทั้งหมดใช้เงินทุนของตนเอง ส่วนยางพารา เกษตรกรขายยางทั้งในรูปร่างแผ่นและน้ำยางสด โดยนำไปขายที่สหกรณ์ ซึ่งจัดตั้งขึ้นเป็นสหกรณ์สวนยางพาราบ้านทางเกวียน จำกัด ในส่วนของเงินลงทุนทำสวนยางพารานั้น เดิมเกษตรกรใช้เงินลงทุนของตนเองทั้งหมด ในการจ้างไถ จ้างปลูก ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนมากพอสมควร แต่หลังจากเกษตรกรสามารถขอกู้เงินจากสำนักงานกองทุนฯ ได้ทางสำนักงานกองทุนฯ ก็จะให้ทุนครึ่งหนึ่งอาจจะอยู่ในรูปของตัวเงินหรือปัจจัยการผลิต ส่วนอีกครึ่งหนึ่งเกษตรกรต้องใช้เงินทุนของตนเอง ทำให้เกษตรกรชาวสวนยางพาราใช้เงินลงทุนน้อยลง การขายฝัก ส่วนใหญ่จะนำไปขายเองที่ตลาดหาดใหญ่และพ่อค้าคนกลางที่หาดใหญ่จะส่งไปขายต่อประเทศมาเลเซีย หรือบางครั้งเกษตรกรก็รับซื้อฝักจากสวนข้างๆ ไปขายในคราวเดียวกัน หรือผู้ปลูกฝักรายอื่นอาจฝากฝักไปขายที่ตลาดด้วย โดยคิดราคาค่าขนส่งกิโลกรัมละ 3 - 4 บาท แดงความีต้นทุนการผลิตสูงสุด แต่ราคาของแดงความีความผันแปรมาก โดยราคาที่เคยขายได้ต่ำสุดคือ 1 - 1.5 บาท ชาวบ้านกล่าวว่า “ถ้าหากแดงราคา 3 บาทต่อกิโลกรัม ถึงจะพอคุ้มทุน ส่วนถั่วปลูกขายบริเวณบ้านราคา 15 บาทต่อกิโลกรัม ปีที่แล้ว 7 บาทต่อกิโลกรัม” ถ้าฝักราคาแพงพ่อค้าจากในเมืองจะมารับซื้อฝักถึงสวน ซึ่งปัญหาอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือเกษตรกรไม่สามารถกำหนดราคาขายได้เอง ขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลางจะให้ราคา นอกจากนี้การทำสวนฝักโดยเฉพาะการปลูกแดงและถั่วจะต้องหมุนเวียนเปลี่ยนพื้นที่ในการปลูก ปลูกซ้ำที่ดินเดิมได้เพียงครั้งเดียวหรืออย่างมากก็ 2 รอบการปลูก เพราะโรคและแมลงจะมีมาก จึงต้องเช่าพื้นที่โดยคิดค่าเช่า 200 บาทต่อไร่ต่อรอบการผลิต หรือเจ้าของที่ดินบางแห่งก็อาจให้ปลูกฝักในที่ดินของตนเองได้ฟรี สำหรับการปลูกฝักที่ใช้เงินลงทุนเองทั้งหมด มีหน่วยงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เข้ามาดูแลให้ความรู้ในเรื่องการทำสวนยางพาราและการปลูกฝัก ฝักที่เกษตรกรปลูกจะมีทั้งพ่อค้าคนกลางมารับซื้อในพื้นที่ และผู้ปลูกฝักนำฝักไปขายเองหรืออาจรับซื้อผลผลิตของสวนอื่นๆ ไปขายด้วย เฉลี่ยผลผลิตฝักส่งขายวันละประมาณ 5,000 กิโลกรัม

ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ประเพณี ได้แก่ สงกรานต์ ทำบุญเดือนสิบ ลอยกระทง ชักพระ ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน งานปีใหม่ ส่วนพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น ทำขวัญข้าวซึ่ง

ปัจจุบันไม่มีการปฏิบัติแล้ว อิทธิพลทางความคิดในปัจจุบัน พบว่า ผู้นำทางการเมืองค่อนข้างจะมีอิทธิพลมาก อย่างไรก็ตามเกษตรกรในอำเภอเขาชัยสนยังมีการดำรงชีวิตประจำวัน โดยอาศัยภูมิปัญญาหลาย ๆ เรื่อง เช่น การทำนา การเลี้ยงสัตว์ การทำประมงทะเล การรักษาโรค ด้วยยาแผนโบราณ การแปรรูปและถนอมอาหาร การประดิษฐ์วัสดุอุปกรณ์ในการหาปลา และวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพต่าง ๆ

การปรับเปลี่ยนระบบการทำงานร่วมการปลูกผักและการทำสวนยางพาราในแต่ละช่วงการเปลี่ยนแปลง แสดงในตาราง 16

ตาราง 16 ช่วงการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำงานร่วมกับการปลูกผักและการทำสวนยางพารา

การทำนา	การทำสวนยางพารา	การปลูกผัก
<p>ช่วงบุกเบิกพื้นที่ก่อน พ.ศ. 2540 -เปลี่ยนจากพื้นที่ป่าเพื่อปลูกพืชไร่และทำนา เนื่องจากต้องการข้าวเพื่อบริโภค การทำไร่ ได้แก่ ข้าวไร่ พริก ปลูกผักสวนครัวเพื่อบริโภค หากเหลือจึงขายในตลาด เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของอื่น ได้แก่ เกือบกะปิ พันธุ์ข้าวเป็นพันธุ์พื้นเมือง ทำน่าน้ำฝนหรือนาปี และเริ่มทำนาปรังเมื่อ พ.ศ. 2493 เนื่องจากมีชลประทานเข้ามาในชุมชนและขยายพื้นที่ชลประทานมากขึ้นจนเห็นได้ชัด ตั้งแต่พ.ศ. 2513 เทคโนโลยีที่ใช้เป็นเทคโนโลยีขั้นต่ำ ได้แก่ แกระเกี่ยวข้าว จอบ เสียม คราด ครกตำข้าว มีเทคโนโลยีการจัดการน้อย ต้นทุนการผลิตต่ำ ใช้ปุ๋ยมูลสัตว์ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยคอก ใช้แรงงานในครัวเรือน มีการลงแขกเพื่อเกี่ยวข้าว นำข้าวไปขายในตลาดท้องถิ่น เดินทางโดยการเดินเท้า โดยเกวียน โดยเรือ พิธีกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ พิธีทำขวัญข้าว และพิธีรวบข้าว</p>	<p>-เริ่มทำสวนยางพาราเมื่อ พ.ศ. 2498 โดยยางพันธุ์ดั้งเดิม ปลูกด้วยเมล็ดโดยวิธีการ “แทงสัก” มีระบบการจัดการน้อย ระยะปลูก 4X3 เมตร และ 4X4 เมตร มีการปลูกพืชอื่น ๆ แซมสวนยาง ได้แก่ เนียง สะตอ ขนุน และไม้ป่า พ.ศ. 2510 เปลี่ยนเป็นปลูกยางพันธุ์ดี โดยการแนะนำของ สกย. ผลิตและแปรรูปเป็นยางแผ่นดิบ ส่วนใหญ่เกษตรกรจะเก็บเกี่ยวผลผลิตเอง และนำไปขายในตลาด แต่ในระยะหลังราคาสูงขึ้น จึงมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตโดยตรงมากขึ้น</p>	<p>-วัตถุประสงค์เพื่อบริโภคในครัวเรือน มีทั้งเก็บจากในป่า และปลูกผักสวนครัวในบ้าน พันธุ์ผักเป็นพันธุ์พื้นเมือง การใส่ปุ๋ยจะใส่มูลสัตว์ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยคอก ในปริมาณน้อย เนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์สูง มีการจัดการดูแลน้อย การตลาดผัก ขายในตลาดท้องถิ่น</p>

ตาราง 16 (ต่อ)

การทำนา	การทำสวนยางพารา	การปลูกผัก
<p>ช่วงปัจจุบัน พ.ศ. 2540-2548</p> <p>- วัตถุประสงค์การผลิตเปลี่ยนไป มีทั้งผลิตเพื่อขายเป็นหลักและบริโภคบางส่วน มีเทคนิคการจัดการมากขึ้นใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม ทำทั้งนาปีและนาปรัง มีการระบาดของแมลงศัตรูพืชมากขึ้น ใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยชีวภาพ และมูลสัตว์ ต้นทุนปัจจัยการผลิตสูง แรงงานคนมีน้อย ค่าจ้างสูง นิยมใช้เครื่องจักรท่นแรง จ้างรถไถ รถเกี่ยวมัดข้าว มีพ่อค้าคนกลางเหมาซื้อข้าวถึงพื้นที่นา บางส่วนนำข้าวไปขายที่โรงสี พื้นที่นาเปลี่ยนเป็นกิจกรรมการผลิตอื่นมากขึ้นส่วนใหญ่เป็นสวนยางพารา การคมนาคมเดินทางโดยรถยนต์</p>	<p>- ส่วนใหญ่ปลูกยางพันธุ์ RRIM 600 รองลงมา คือ PB 24 และ PB 255 เปลี่ยนจากขายยางแผ่นมาขายน้ำยางมากขึ้น เนื่องจากสะดวก ไม่ต้องเสียเวลาและแรงงานในการทำแผ่นยาง ได้รับเงินเร็ว สะดวกในการขายเนื่องจากมีกลุ่มรับซื้อน้ำยางอยู่ทั่วไป จากภาวะราคายางพาราที่สูงขึ้นมาก ทำให้ผู้ทำสวนยางพาราอยู่ก่อนมีรายได้จากสวนยางพารามากเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานการเกษตรอื่น โดยเฉพาะการทำนา จึงมีการเปลี่ยนพื้นที่เหมาะสมอื่นมาทำสวนยางพารามากขึ้น แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับความต้องการ บางคนจึงเปลี่ยนจากพื้นที่ทำนาเป็นสวนยางพาราด้วย ถึงแม้จะไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการที่กรมวิชาการกำหนดเขตเหมาะสมในการปลูกยางพาราก็ตาม ผู้ที่เปลี่ยนที่นามาทำสวนยางพารา มีการใช้เทคนิคการจัดการมากขึ้น คือ การไถยก ร่อง พูนดินสูง เพื่อป้องกันน้ำท่วมต้นยางในฤดูฝน และใช้ปุ๋ยในปริมาณที่มากกว่าปกติ เพื่อให้ลำต้นยางสมบูรณ์ โตเร็วขึ้น และมีน้ำยางมากขึ้น สำหรับลักษณะผลผลิตได้เปลี่ยนจากยางแผ่นเป็นน้ำยางสดมากขึ้นและมีกลุ่ม/องค์กรที่เกี่ยวข้องเกิดขึ้นมากมาย เช่น กลุ่มรับซื้อน้ำยางสหกรณ์โรกรมยาง</p>	<p>- วัตถุประสงค์เปลี่ยนจากผลิตเพื่อบริโภคเหลือจึงขาย มาผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ผักที่ปลูกเป็นผักเศรษฐกิจได้แก่ แตงกวา ถั่วฝักยาว ข้าวโพด มีการดูแลจัดการมากขึ้น วัตถุประสงค์ที่ปลูกเพื่อการค้าจะใช้สารเคมีมาก ส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยเคมี มีปุ๋ยคอกและปุ๋ยชีวภาพ บ้างเล็กน้อย เมล็ดพันธุ์ชั้นดีให้ผลผลิตขนาดใหญ่ นิยมปลูกแบบเลื่อนลอย คือต้องย้ายพื้นที่ปลูกไปเรื่อยๆ เพราะมีการสะสมของโรคและแมลงมาก หากปลูกผักชนิดเดียวซ้ำกันหลายครั้ง นิยมย้ายปลูกในพื้นที่สวนยางพาราที่โค่นล้ม สวนยางพาราที่หมดสภาพและระหว่างร่องยางพาราที่อายุยังน้อยหรือพื้นที่ว่างเปล่า</p>

จากการศึกษาวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงของระบบการทำงานร่วมกับการปลูกผัก และการทำสวนยางพารา พบว่า การส่งเสริมของภาครัฐเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในอดีต แต่ปัจจุบันเงื่อนไขในเรื่องราคาผลผลิตกลับเป็นสิ่งจูงใจในการตัดสินใจปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของเกษตรกร เนื่องจากปัจจุบันเป็นโลกของข้อมูลข่าวสารที่ท่วมถึงกัน ทำให้เกษตรกรสามารถตัดสินใจในการเลือกผลิตเองได้โดยไม่ต้องรอการส่งเสริมจากภาครัฐ และในอนาคตปัจจัยราคาผลผลิตก็จะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการตัดสินใจของเกษตรกร และเมื่อวัตถุประสงค์ในการผลิตระบบการทำงานร่วมกับการปลูกผักและการทำสวนยางพารา พบว่า ฟาร์มทุกประเภทของระบบมีวัตถุประสงค์ทั้งเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือน ต้องการผลิตเพื่อขาย และเพื่อบริโภคในครัวเรือน ขนาดฟาร์มโดยเฉลี่ย 13 - 24 ไร่ การทำนามีทั้งนาปี และนาปรัง เนื่องจากมีแหล่งน้ำจากชลประทาน พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก ได้แก่ เล็บนก ไอ้เฉียง ขาวลอน มาเลย์แดง สุพรรณบุรี เข็มทอง กข13 ข้าวเบาลูกเขย ดอกพะยอม นิยมทำทั้งนาดำและนาหว่านน้ำตม ส่วนการปลูกผักพบว่า ผักที่นิยมปลูกได้แก่ แตงกวา ถั่วฝักยาว พริกชี้หนู ข้าวโพดนกอ ข้าวโพดพันธุ์เพชรน้ำผึ้ง พันธุ์ไฮบริด 103 ไฮบริด 3 ถั่วลิสง พันธุ์สวีตซ์ คะน้า และมีการใช้สารเคมีในปริมาณมาก โดยเฉพาะในแตงกวา และถั่วฝักยาว ส่วนยางพารา พันธุ์ที่นิยมปลูก คือ พันธุ์ RRIM 600 รองลงมาคือ PB 24 RRIM 251 และ RRIM 255 ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง สำหรับการใช้ปุ๋ยพบว่าเกษตรกรที่ทำนาข้าวนิยมใช้สูตรปุ๋ย 15-15-15 สูตร 13-23-21 และสูตร 16-20-0 ปุ๋ยผักนิยมใช้ สูตร 15-15-15 สูตร 13-13-21 รวมทั้งปุ๋ยหมัก และปุ๋ยชีวภาพ สำหรับยางพารานิยมใช้ปุ๋ยสูตร 18-10-5 สูตร 20-8-20 และสูตร 15-15-15 จากการศึกษาสามารถสรุปปัญหาสำคัญที่พบในพื้นที่ คือ (1) ราคาผลผลิตไม่แน่นอนและคุณภาพของผลผลิตต่ำ (2) การส่งเสริมของภาครัฐที่ไม่มีประสิทธิภาพพอ ไม่มีนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับราคาของพืชผลทางการเกษตร ขาดการวางแผนในเรื่องราคาและตลาดผลผลิต (3) เกษตรกรขาดเงินทุน ความรู้และความสนใจที่จะแก้ปัญหาย่างจริงจัง ขาดการวางแผนการปลูก ขาดการวางแผนการตลาด และการที่เกษตรกรต่างคนต่างทำ ส่งผลให้ไม่มีอำนาจในการต่อรอง ทำให้ผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับลดน้อยลง (4) ปัญหาต้นทุนการผลิตสูง เนื่องจากปัจจัยการผลิตมีราคาแพง โดยเฉพาะปุ๋ยและอุปกรณ์การผลิต รวมถึงค่าจ้างแรงงานสูง และ (5) ไม่มีการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง ทำให้เกษตรกรไม่สามารถต่อรองราคา ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลของศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร ตำบลเขาชัยสน ตำบลโคกม่วง ตำบลหวนโพธิ์ และตำบลควนขนุน (2547) ที่ว่าการที่ผลผลิตขาดคุณภาพและราคาตกต่ำ สาเหตุหนึ่งมาจากไม่มีการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง ต่างคนต่างทำ (6) ปัญหาโรคและแมลงศัตรูระบาด (7) สภาพดินเสื่อมโทรม เกิดจากการที่เกษตรกรใช้พื้นที่ปลูกพืชอย่างต่อเนื่องโดยไม่มีการบำรุงดินที่ถูกต้อง การปลูกพืชชนิดเดียวตลอด การใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดียวยึดติดต่อกัน ซึ่งส่งผลให้ดินขาดธาตุอาหาร (8) ขาดแหล่งน้ำในการทำเกษตร มีสาเหตุมาจากการที่ชลประทานยังเข้าไม่ถึง

ส่งผลให้พื้นที่ส่วนใหญ่ไม่อยู่ในแหล่งชลประทาน ปัญหาสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ ส่งผลให้คุณภาพของน้ำไม่ดี และการที่สภาพพื้นที่ไม่เหมาะสม (ฤดูฝนน้ำท่วม ฤดูแล้งขาดน้ำ) ทำให้ขาดแคลนน้ำเพื่อการผลิต (9) ปัญหาแรงงานในการผลิตไม่เพียงพอและขาดทักษะ เนื่องจากการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่ ทำให้แรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอ เกษตรกรนิยมให้บุตรหลานศึกษาต่อระดับสูง ไม่อยากให้ทำการเกษตรซึ่งเป็นงานหนัก การที่มีการอพยพแรงงานสู่โรงงานอุตสาหกรรม เป็นเหตุให้ขาดการฝึกทักษะทำให้แรงงานภาคเกษตรไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร (10) การที่มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการทำการเกษตร และสุดท้าย (11) ศึกษาพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ในทุกกระบวนการผลิตในปัจจุบันจะมีหนี้สินมากกว่าเงินออม หนี้สินส่วนใหญ่จะกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ส่วนเงินออมส่วนใหญ่จะออมเงินกับกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้าน ซึ่งมีลักษณะคล้ายการฝากเงินแบบฝากประจำของธนาคารพาณิชย์ เกษตรกรร้อยละ 90 ที่มีหนี้สิน มีทั้งหนี้ในระบบและหนี้นอกระบบ ส่วนใหญ่เป็นการกู้เพื่อการศึกษาของบุตร

5. การปรับเปลี่ยนระบบการทำฟาร์มของเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนม

การปรับเปลี่ยนระบบการทำฟาร์มของเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนม ศึกษาในพื้นที่ตำบลลำป่า ตำบลท่าแค และตำบลร่มเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง (คัดกรองจากผลการศึกษาในโครงการย่อย 5 “การตัดสินใจปรับเปลี่ยนระบบการทำฟาร์มของเกษตรกรผู้เลี้ยงและไม่เลี้ยงโคนม อ.เมือง จ.พัทลุง” โดย รศ.ศิริจิต ทุงท้าว)

ระบบทำการเกษตรในพื้นที่ศึกษา สามารถแบ่งเป็นการปลูกพืช และการเลี้ยงสัตว์ ได้ดังนี้

การปลูกพืช ในพื้นที่ศึกษามีการปลูกพืชสำคัญๆ ได้แก่ ข้าว พืชหลังนา พืชผัก ยางพารา และปลูกหญ้าเลี้ยงโค ในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เกษตรกรมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก ปัจจุบันมีการใช้พื้นที่ทำนาลดน้อยลง เนื่องจากการทำนายังต้องประสบกับปัญหาต่างๆ มากมาย ได้แก่ ปัญหาน้ำท่วม การขาดแคลนน้ำเพื่อการทำนาทำให้เกษตรกรทำนาได้เพียงปีละครั้ง แรงงานการเกษตรในครัวเรือนลดลง รวมถึงต้นทุนการทำนาที่เพิ่มสูงขึ้นขณะที่ราคาข้าวตกต่ำ เกษตรกรจึงมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นามาปลูกพืชอื่นทดแทน โดยในตำบลท่าแคและตำบลร่มเมือง มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นามาปลูกยางพารา ขณะที่ตำบลลำปามีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นามาปลูกผัก และเกษตรกรที่เลี้ยงโคนมก็ได้ปรับเปลี่ยนที่นามาปลูกหญ้าเลี้ยงโค สามารถสรุปรายละเอียดการปลูกพืชต่างๆ ได้ดังนี้

การทำนา เกษตรกรทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เมื่อเหลือจากการบริโภคแล้วจึงจำหน่าย ผู้มีพื้นที่นาอยู่นอกเขตชลประทานจะทำนาเพียงปีละหนึ่งครั้ง ส่วนผู้มีพื้นที่นาอยู่ในเขตชลประทานจะทำนาปีละ 2 ครั้ง พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก ได้แก่ ข้าวเจ้าพัทลุง ชัยนาท 1 ขาวดอกมะลิ 105 เล็บนกปัตตานี เข้มทอง และผักลิ้น เป็นต้น พันธุ์ข้าวที่ปลูกเกษตรกร

จะเก็บพันธุ์ไว้ปลูกเอง มีบ้างที่ซื้อหรือได้รับแจกจากหน่วยงานรัฐ การทำนาดำ จะมีการไถเตรียมดินประมาณ 2 ครั้ง คือ ไถตะและไถแปร บางพื้นที่มีการไถหรือคราดก่อนการปักดำ โดยมีอัตราค่าจ้างไถตะ 120 - 180 บาทต่อไร่ และค่าจ้างไถแปร 150 บาทต่อไร่ การปักดำ นอกจากเกษตรกรทำนาเองแล้ว ในบางครั้งจะมีการจ้างทำนา ในอัตราค่าจ้าง 120-150 บาทต่อวัน ส่วนการทำนาหว่านแห้งเมื่อมีการไถตะและไถแปรและหว่านเมล็ดพันธุ์แล้วจึงไถหรือคราดกลบเมล็ดให้อยู่ใต้ผิวดินเพื่อป้องกันนกมากิน ในการทำนาหว่านน้ำตม เมื่อมีการไถแปรแล้วจึงจะหว่านเมล็ดพันธุ์ สำหรับการเก็บเกี่ยวข้าว ส่วนใหญ่จ้างรถเกี่ยว อัตราค่าจ้าง 350-450 บาทต่อไร่ หลังจากที่ได้มีการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว เกษตรกรจะเก็บฟางข้าวไว้เป็นอาหารสำรองให้โคกินในช่วงฤดูฝน ปริมาณผลผลิตข้าวที่ได้รับประมาณ 320 กิโลกรัมต่อไร่ ปริมาณการใส่ปุ๋ยในนาข้าวประมาณ 50 กิโลกรัมต่อไร่

การปลูกพืชหลังนาและการปลูกพืชผัก การปลูกพืชหลังนามีปลูกในพื้นที่ที่มีการปลูกข้าวอายุสั้น ซึ่งจะทำการเก็บเกี่ยวข้าวในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ หลังจากทำนาเสร็จจึงใช้พื้นที่นาปลูกแตงโม ในพื้นที่ประมาณ 2 - 3 ไร่ พันธุ์แตงโมที่นิยมปลูก คือ พันธุ์จินตรา ราคาแตงโมที่เกษตรกรจำหน่ายได้มีราคาประมาณ 2 - 4 บาทต่อกิโลกรัม หลังจากเก็บแตงโมหมดแล้ว จะปลูกมันเทศหรือข้าวโพดหวานเป็นรุ่นต่อไป ในหนึ่งปีเกษตรกรสามารถปลูกพืชหลังนาได้ประมาณ 2 - 3 รุ่น ส่วนการปลูกผัก ในแต่ละรอบจะปลูกผักประมาณ 2 - 4 ชนิดพร้อมกัน ผักที่นิยมปลูก ได้แก่ ต้นหอม ผักชี ผักกาดหอม คะน้า เขียวกวาดจั่ง และผักบุ้ง เป็นต้น ในแต่ละครัวเรือนมีพื้นที่ปลูกผักไม่เกิน 3 ไร่ จำนวนเกษตรกรที่ปลูกผักมีแนวโน้มลดลงเนื่องจากผักมีราคาตกต่ำ ประกอบกับมีการระบาดของโรคแมลงศัตรูผักมากขึ้น อาทิเช่น หมัดผัก ไรแดง และโรคเชื้อราต่างๆ โดยเฉพาะหมัดผักซึ่งยากในการป้องกันกำจัด หากจะกำจัดก็ต้องใช้สารเคมีที่มีฤทธิ์สูง เกษตรกรที่ไม่ต้องการเสี่ยงต่อการใช้สารเคมีจึงเลิกปลูกผักแล้วเปลี่ยนมาทำการผลิตอย่างอื่นทดแทน เช่น เลี้ยงโคนเนื้อ และปลูกพริกขี้หนู บางครัวเรือนแก้ปัญหาโดยการเลือกปลูกผักที่ไม่ต้องใช้สารเคมีหรือใช้ในปริมาณที่น้อย ได้แก่ ต้นหอม ผักชี และผักบุ้ง การใช้ปุ๋ยมีทั้งใช้ปุ๋ยเคมีและใช้ปุ๋ยคอก ปริมาณปุ๋ยเคมีที่ใช้ประมาณ 50-100 กิโลกรัมต่อไร่ และปุ๋ยคอกประมาณ 200 กิโลกรัมต่อไร่ การจำหน่ายผลผลิตโดยมากมีการจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น

การทำสวนยางพารา ผู้เลี้ยงโคนมที่มีสวนยางพารา โดยมากมีสวนยางพาราเพียงจำนวน 1 แปลง ขนาดพื้นที่ 2 - 5 ไร่ ส่วนผู้ไม่เลี้ยงโคนม โดยมากมีสวนยางพาราจำนวน 2 แปลง โดยได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นามาปลูกยางพาราจำนวนหนึ่งแปลงก่อน เมื่อเห็นว่ายางพาราเจริญเติบโตดีจึงเริ่มปรับเปลี่ยนพื้นที่นามาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น โดยได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง มีขนาดพื้นที่สวนยาง 10-15 ไร่ ยางที่ปลูกมีอายุน้อยสุด 3 ปี และมากที่สุด 17 ปี การกรีดยางจะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก มีบ้างที่ออกรับจ้างกรีดยาง จำนวนวันในการกรีดยาง คือ กรีดยาง 4-5 วัน หยุด 1 วัน ผลผลิตที่ได้รับประมาณ

2 กิโลกรัมต่อไร่ เกษตรกรจะจำหน่ายเป็นยางแผ่นให้กับร้านรับซื้อยางในตลาด และจำหน่ายให้กับพ่อค้าเร่ในท้องถิ่นที่มารับซื้อยางถึงบ้าน เกษตรกรที่ผลิตเป็นยางแผ่นคุณภาพชั้น 1 และชั้น 2 จะจำหน่ายให้กับสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง บางครัวเรือนจำหน่ายเป็นน้ำยางให้กับกลุ่มรับซื้อน้ำยางใกล้บ้าน

การเลี้ยงสัตว์ มีทั้งการเลี้ยงโคนมและโคเนื้อซึ่งเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญที่มีการเลี้ยงกันมาก และยังมีการเลี้ยงสัตว์อื่นๆ ได้แก่ การเลี้ยงไก่พื้นเมือง ไก่เนื้อ ปลาน้ำจืด สุกร และแพะ มีรายละเอียดดังนี้

การเลี้ยงโคนม การส่งเสริมการเลี้ยงโคนมในจังหวัดพัทลุงปรากฏชัดใน พ.ศ. 2524 เมื่อองค์การบริหารส่วนจังหวัดนำพันธุ์โคนมมาให้เกษตรกรได้ทดลองเลี้ยง ซึ่งก่อนนั้นเกษตรกรในจังหวัดพัทลุงได้มีการเลี้ยงโคนมมาบ้างแล้ว โดยมีการนำน้ำเชื้อพันธุ์โคนมมาผสมกับแม่โคพันธุ์พื้นเมือง ต่อมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมเลี้ยงโคนมมากขึ้นทำให้มีเกษตรกรเลี้ยงโคนมเพิ่มขึ้นเรื่อย โดยมากเกษตรกรเริ่มต้นเลี้ยงโคนมในจำนวน 2 - 5 ตัว โดยจะเลี้ยงโคนมร่วมกับการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์อื่นๆ ที่ทำมาอยู่เดิม เช่น ทำนา ทำสวนยางพารา และเลี้ยงโคเนื้อ การสร้างโรงเรียนและคอกโคจะสร้างอยู่ติดใกล้บ้านตนเอง เมื่อเลี้ยงได้ผลดีจึงมีการเพิ่มจำนวนโคนมขึ้นโดยซื้อแม่โคจากจังหวัดพัทลุงและจังหวัดใกล้เคียง ทั้งนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาใช้ในการทำแปลงหญ้าเพิ่มมากขึ้นเพื่อปรับเปลี่ยนมาสู่การเลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลัก หากพื้นที่ปลูกหญ้าไม่เพียงพอจะซื้อที่ดินเพิ่มเพื่อทำแปลงหญ้า เกษตรกรบางคนไม่ได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติม เพราะเห็นว่าที่ดินมีราคาแพงอีกทั้งยังหาซื้อได้ยาก จึงใช้วิธีการเช่าหรือรับจ้างองที่นาจากญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน

เหตุจูงใจในการเลี้ยงโคนม เหตุจูงใจที่ทำให้เกษตรกรเลี้ยงโคนมเพราะเห็นว่าการเลี้ยงโคนมมีรายได้ดีและมีรายได้ตลอดปี มีแหล่งรับซื้อน้ำนมดิบที่แน่นอน ได้รับการช่วยเหลือด้านการลงทุนจากภาครัฐ การมีโอกาสได้ทัศนศึกษาดูงานเกี่ยวกับการเลี้ยงโคนม เห็นญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านเลี้ยงได้ผลดี รวมถึงการมีเงินลงทุนเป็นของตนเอง การลงทุนเลี้ยงโคนมมีลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ (1) เกษตรกรเริ่มต้นเลี้ยงโคนมโดยได้รับการช่วยเหลือการลงทุนจากภาครัฐ หน่วยงานรัฐที่เข้ามาช่วยเหลือด้านการลงทุน ได้แก่ องค์การส่งเสริมกิจการโคนมแห่งประเทศไทย(อ.ส.ค.)และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธ.ก.ส.) โดยให้กู้ยืมเงินเลี้ยงโคนมในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อปี ระยะเวลาผ่อนชำระ 15 ปี ปลอดการส่งเงินต้นและดอกเบี้ยในช่วง 3 ปีแรก และเกษตรกรที่เลี้ยงโคนมอยู่เดิมที่ได้มีการกู้ยืมเงินมาเพื่อขยายการผลิตเพิ่ม (2) เกษตรกรเริ่มต้นเลี้ยงโคนมโดยใช้เงินลงทุนของตนเอง มีการใช้เงินลงทุนในการเริ่มเลี้ยงโคนมประมาณ 35,000 - 70,000 บาท เพื่อซื้อแม่โคมาทดลองเลี้ยง ในปัจจุบันสหกรณ์โคนมพัทลุงและกลุ่มออมทรัพย์ ได้เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้กู้ยืมเงินรายละ 30,000 บาท ในการเลี้ยงโคนม ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินกับสหกรณ์โคนมพัทลุงและกลุ่มออม

ทรัพย์สินจำนวน 10,000-12,000 บาทต่อครัวเรือน และมีหนี้สินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและ
สหกรณ์การเกษตรจำนวน 30,000-119,000 บาทต่อครัวเรือน แต่ก็มีบางครัวเรือนที่ไม่มีหนี้
สิน เกษตรกรจะเลี้ยงโคนมจำนวนประมาณ 9 - 19 ตัว โดยเป็นแม่โครีดนมเฉลี่ย 5.1 ตัว
แม่โคตั้งท้องและพักท้องเฉลี่ย 2.0 ตัว เป็นโคเพศเมียอายุ 1-2 ปีเฉลี่ย 1.7 ตัว และเป็น
ลูกโคอายุต่ำกว่า 1 ปีเฉลี่ย 2.7 ตัว หากลูกโคที่คลอดออกมาเป็นเพศเมีย เกษตรกรจะเก็บไว้
เลี้ยงเป็นโคทดแทน แต่หากเป็นโคเพศผู้ก็จะจำหน่ายทันทีเมื่อมีคนมาติดต่อซื้อ ในราคาตัวละ
500 บาท

รูปแบบการเลี้ยง ในช่วงเข้าหลังจากรีดนมโคเสร็จแล้ว จะปล่อยให้โคเดินเล่น
ในคอก จากนั้นจึงออกไปตัดหญ้ามาให้โคกิน ซึ่งจะตัดให้โคกินในโรงเรือนหรือในคอก โดย
จะให้กินทั้งในช่วงเช้าและช่วงเย็นหลังรีดนมเสร็จ ส่วนเกษตรกรที่มีโคจำนวนมากจะปล่อยให้
โคเดินแทะเล็มหญ้าเองในแปลงหญ้าปลูกที่มีความอุดมสมบูรณ์หรือแปลงหญ้าธรรมชาติบริเวณ
ริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลา แต่ในช่วงเย็นจะตัดหญ้ามาให้โคกิน สำหรับเกษตรกรที่มีแรงงาน
หรือมีพื้นที่สร้างคอกจำกัดก็จะเลี้ยงแบบผูกล่ามยื่นโรง โดยจะปล่อยให้โคได้ออกเดินเล่นออก
กำลังกายบ้างเป็นบางเวลาตามแปลงหญ้าธรรมชาติใกล้บ้านตนเอง รวมถึงในพื้นที่นาหลังจาก
เสร็จฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว โดยจะปล่อยให้โคเดินแทะเล็มหญ้าตามปลายนาและเศษฟางข้าวที่
เหลือจากการเก็บเกี่ยว อาหารที่ให้โคนมกิน มีทั้งอาหารข้นและอาหารหยาบควบคู่กัน
อาหารข้นที่ให้เป็นอาหารเม็ดสำเร็จรูป โดยซื้อจากศูนย์รวบรวมนํ้านมดิบซึ่งไม่ต้องจ่ายเงินสด
แต่จะหักค่าอาหารออกจากรายได้ค่านํ้านมดิบ ปริมาณอาหารข้นที่ให้โครีดนมกินจะให้ตาม
ปริมาณการให้นํ้านมของโค ในอัตรา 2 : 1 คือ ปริมาณการให้นํ้านม 2 ส่วนต่ออาหารข้น 1
ส่วน บางรายให้โคกินอาหารข้นโดยพิจารณาจากปริมาณนํ้านมที่รีดได้และความสมบูรณ์ของโค
การให้อาหารข้นจะให้โคกินวันละ 2 ช่วง คือ ช่วงเช้าและช่วงเย็น โดยจะให้โคกินในขณะรีด
นมโคไปพร้อมกัน สำหรับลูกโคแรกเกิดได้รับนํ้านมเหลือจากแม่โค ส่วนลูกโคเล็กหรือมีอายุ
น้อยกว่า 3 เดือน มีทั้งให้กินนํ้านมแม่หรือนมผงละลายนํ้าหรือนํ้านมแม่ผสมนมผง นอกจากนี้
เกษตรกรยังได้ให้โคกินอาหารเสริมพวกแร่ธาตุและวิตามินอีกด้วย สำหรับอาหารหยาบโดย
มากให้โคกินหญ้าสดและฟางแห้ง หญ้าสดเกษตรกรมีปลูกเอง ส่วนฟางแห้งจะเก็บไว้ใช้ในช่วง
จำเป็นโดยเก็บจากที่นาของเกษตรกรเองและซื้อฟางอัดก้อนจากสหกรณ์โคนมพัทลุง บางราย
ได้นำต้นข้าวโพดมาใช้เลี้ยงโคนม หญ้าสดที่ตัดมาให้โคกินจะให้กินหลังจากรีดนมในช่วงเช้า
เสร็จแล้ว และให้กินก่อนและหลังรีดนมในช่วงเย็น อาหารหยาบที่ให้โคกินเกษตรกรจะหามา
ให้โคกินอย่างเพียงพอ

แปลงหญ้าและการจัดการ เกษตรกรมีพื้นที่ปลูกหญ้าจำนวน 2 - 4 แปลง
แปลงหญ้าโดยมากอยู่ไม่ไกลจากบ้านของตนเองมากนัก หรือห่างไม่เกิน 3 กิโลเมตร การทำ
แปลงหญ้าใช้นํ้าฝนเป็นหลัก ในหน้าแล้งเกษตรกรที่มีแปลงหญ้าอยู่ริมทะเลสาบได้นำนํ้าทะเล
สาบมารดแปลงหญ้า ขณะที่เกษตรกรที่มีแปลงหญ้าอยู่ใกล้คลองก็สามารถนำนํ้าคลองมาใช้รด

แปลงหญ้า พันธุ์หญ้าที่นิยมปลูก ได้แก่ พลิแคตทูล์ม และหญ้าขน มีบ้างที่ปลูกพันธุ์รูซี่ เนเปียร์แคระ และเนเปียร์ยักษ์ การปลูกหญ้าพลิแคตทูล์ม จะปลูกโดยใช้เมล็ดพันธุ์ โดยการไถเตรียมดินประมาณ 2 - 3 ครั้ง ขึ้นอยู่กับชนิดดิน จากนั้นจึงหว่านเมล็ดพันธุ์แล้วทำการบดทับ เพื่อให้เมล็ดพันธุ์สัมผัสกับดินมากยิ่งขึ้น เกษตรกรปลูกหญ้าพลิแคตทูล์มเพราะว่าสามารถปรับตัวได้ดีกับดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ทนแล้งได้ดีและทนต่อสภาพน้ำท่วมขังได้บ้าง แต่มีข้อจำกัด คือ ให้ผลผลิตต่ำ ส่วนหญ้าขนปลูกโดยใช้ท่อนพันธุ์ โดยนำท่อนพันธุ์มาสับเป็นท่อนๆ แล้วหว่านให้ทั่วแปลงจากนั้นจึงไถกลบ การที่เกษตรกรปลูกหญ้าขน เพราะเห็นว่าทนทานต่อสภาพน้ำท่วมขังได้ดีและให้ผลผลิตสูง หญ้าที่เกษตรกรปลูกสามารถเก็บเกี่ยวได้นานหลายปี การใช้ปุ๋ยในแปลงหญ้า มีการใช้มูลโคเป็นหลัก มีบ้างที่ใช้ปุ๋ยยูเรีย โดยมากเกษตรกรมีหญ้าสดใช้ไม่เพียงพอตลอดปี เนื่องจากเกษตรกรมีพื้นที่ปลูกหญ้าน้อย และพื้นที่ปลูกหญ้าเป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมขังในฤดูฝนเกือบทุกปี ทำให้ไม่สามารถตัดหญ้ามาให้โคกินได้ เกษตรกรแก้ปัญหาโดยการเก็บฟางแห้งไว้ให้โคกินในช่วงฤดูฝน หรือปลูกหญ้าในพื้นที่ว่างต่างๆ ได้แก่ ปลายนา ตามริมถนน หรือออกไปตัดหญ้าตามทุ่งหญ้าสาธารณะ บางรายถนอมพืชอาหารสัตว์โดยทำข้าวโพดหมัก ในบางปีพืชอาหารสัตว์สำรองมีใช้ไม่เพียงพอ เนื่องจากมีฝนตกมาก ทำให้เกษตรกรต้องออกไปหาซื้อพืชอาหารสัตว์จากสถานีอาหารสัตว์ในจังหวัดพัทลุง ตรัง และสตูล

การป้องกันรักษาโรคในโคนม โคนมที่เกษตรกรเลี้ยงโดยมากได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโรคจากสำนักงานปศุสัตว์จังหวัดพัทลุงซึ่งมีหน้าที่ในการควบคุมป้องกันโรคที่อาจทำให้เกิดความรุนแรง เช่น โรคปากและเท้าเปื่อย โรคคอบวม และโรคแท้งติดต่อ นอกจากนี้ปศุสัตว์จังหวัดยังช่วยเหลือในเรื่องการผสมเทียมโคนมโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย ขณะที่สหกรณ์โคนมพัทลุงจะช่วยเหลือในด้านการรักษาโรคเบื้องต้นหรือโรคที่ไม่รุนแรง เช่น โรคเต้านมอักเสบ โดยสหกรณ์โคนมพัทลุงจะมีสัตวแพทย์คอยดูแลรักษาโคให้กับเกษตรกร ซึ่งคิดค่าบริการหักออกจากรายได้ค่าน้ำนมดิบ โดยมากโคที่เกษตรกรเลี้ยงเคยมีประวัติเป็นโรคเต้านมอักเสบแต่ไม่รุนแรงมาก สามารถรักษาให้หายขาดได้ บางรายมีโคที่เลี้ยงเคยเป็นโรคท้องร่วงและขาเคล็ด การตรวจเยี่ยมฟาร์มของเกษตรกรจะมีเจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมของสหกรณ์โคนมพัทลุงมาตรวจเยี่ยมอยู่เป็นประจำ มีบ้างที่เจ้าหน้าที่จากสำนักงานปศุสัตว์จังหวัดและเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์เขต 9 ได้เข้ามาตรวจเยี่ยมและจัดอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกร

การรีดนมและส่งน้ำนมดิบ การรีดนมโคมีทั้งฟาร์มที่รีดนมโดยใช้เครื่องรีดนมและใช้มือรีด ฟาร์มที่ใช้เครื่องรีดนมเพราะเห็นว่าโคมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งต้องใช้เวลาในการรีดนมนาน การใช้เครื่องรีดนมสามารถช่วยทุ่นแรงได้มาก ส่วนฟาร์มที่รีดนมโดยใช้มือรีดเพราะเห็นว่าโคที่เลี้ยงยังมีจำนวนน้อย มีแม่โครีดนมเพียง 4-5 ตัว และมีเงินทุนจำกัด เมื่อรีดนมเสร็จแล้วเกษตรกรก็จะส่งน้ำนมดิบไปยังศูนย์รวบรวมน้ำนมดิบทันที โดยจัดส่งวันละ 2 ครั้ง คือ เช้าและเย็น การขนส่งน้ำนมดิบ โดยมากใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะขนส่ง มีบ้างที่

ใช้รถยนต์หรือจ้างเพื่อนบ้านที่มีอาชีพรับจ้างส่งนํ้านมดิบ เกษตรกรมีรายได้จากการจำหน่าย นํ้านมดิบทุกวันตลอดทั้งปี และสามารถเบิกเงินค่านํ้านมดิบจากสหกรณ์โคนมได้ทุก ๆ 15 วัน ปริมาณนํ้านมดิบที่เกษตรกรรีดได้เป็นประจำเฉลี่ย 61 กิโลกรัมต่อฟาร์มต่อวัน ปริมาณนํ้านม ที่รีดได้สูงสุดเฉลี่ย 80 กิโลกรัมต่อฟาร์มต่อวัน และต่ำสุดเฉลี่ย 41 กิโลกรัมต่อฟาร์มต่อวัน และค่านํ้านมดิบที่เกษตรกรได้รับเป็นประจำเฉลี่ย 12.47 บาทต่อกิโลกรัม ค่านํ้านมดิบที่ได้รับสูงสุดเฉลี่ย 12.65 บาทต่อกิโลกรัม และต่ำสุดเฉลี่ย 11.95 บาทต่อกิโลกรัม เกษตรกร มีรายได้สุทธิจากการจำหน่ายนํ้านมดิบเฉลี่ยวันละ 261 บาท หรือเดือนละ 7,830 บาท

การปฏิบัติงานในการเลี้ยงโคนม ช่วงเช้าเกษตรกรเริ่มปฏิบัติงานฟาร์มเวลา ประมาณ 5.30 - 6.00 น. โดยมีกิจกรรมที่ทำได้คือ ทำความสะอาดโรงเรือน ทำความสะอาดตัว โค เช็ดเต้านม จากนั้นให้โคกินอาหารชั้นพร้อมกับบริดนมโคไปด้วย ใช้เวลาประมาณ 45 นาที จึงรีดนมเสร็จ และจัดส่งนํ้านมดิบให้กับศูนย์รวบรวมนํ้านมดิบ การจัดส่งนํ้านมดิบในช่วงเช้า สามารถส่งนํ้านมดิบจนถึงเวลา 8.30 น. หลังจากรีดนมโคเสร็จแล้วจะปล่อยให้โคได้เดินเล่น ในคอก ขณะที่เกษตรกรออกไปตัดหญ้ามาให้โคกิน ในฟาร์มที่เลี้ยงโคแบบปล่อยให้โคเดินกิน หญ้าในแปลงหญ้า ในช่วงเช้าจะปล่อยให้โคเดินแทะเล็มหญ้าเอง และในเวลาประมาณ 12.00 น. โคจะกลับเข้ามายังคอกเพื่อดื่มนํ้าและกินหญ้าที่ได้ตัดเตรียมไว้ให้ จากนั้นเวลาประมาณ 16.00 น. ผู้เลี้ยงจะออกไปตัดหญ้าสดมาให้โคกินเพื่อให้โคกินในช่วงเย็นหรือในช่วงเช้าอีกวัน สำหรับฟาร์มที่ตัดหญ้าสดในช่วงเช้าอย่างเพียงพอให้โคตลอดวัน จะมีการเก็บกวาดมูลโค ทำ ความสะอาดโรงเรือน และอาบน้ำให้โค จนกระทั่งเวลาประมาณ 18.00 น. จึงให้โคกินอาหาร ชั้นพร้อมกับทำการรีดนมโค แล้วจัดส่งนํ้านมดิบ โดยในช่วงเย็นสามารถส่งนํ้านมดิบจนถึงเวลา 19.30 น.

ปัญหาในการเลี้ยงโคนม เกษตรกรมีปัญหาค่าเลี้ยงโคนมด้านต่าง ๆ ดังนี้ ด้าน พืชอาหารสัตว์ โดยเฉพาะหญ้าสดซึ่งเป็นอาหารหยาบที่สำคัญในการเลี้ยงโคนมมีใช้ไม่เพียงพอตลอดปี เนื่องจากมีพื้นที่ปลูกหญ้าจำนวนน้อย มีนํ้าท่วมแปลงหญ้าในช่วงฤดูฝน ขาดแคลน นํ้ารดแปลงหญ้าในช่วงฤดูแล้งทำให้ต้นหญ้าเจริญเติบโตช้า เกษตรกรแก้ปัญหาขาดแคลน พืชอาหารสัตว์โดยการทำหญ้าหมัก หรือข้าวโพดหมัก และสำรองฟางแห้ง ด้านโรคและสุข ภาพโคนม มีปัญหาโคผสมติดยากหรือผสมไม่ติด และโรคเต้านมอักเสบ มีบ้างที่มีปัญหาโคให้นํ้า นมน้อย เกษตรกรต้องการให้หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้มีการตรวจเยี่ยมฟาร์มอยู่เป็น ประจำ โดยเฉพาะช่วยดูแลเรื่องโคผสมติดยากเป็นพิเศษ อีกทั้งต้องการความช่วยเหลือด้านเงิน กู้ยืม และแหล่งนํ้ารดแปลงหญ้า

การเลี้ยงโคเนื้อ ผู้ไม่เลี้ยงโคนมโดยมากมีการเลี้ยงโคเนื้อ พันธุ์โคเนื้อที่นิยมเลี้ยง ได้แก่ พันธุ์พื้นเมือง พันธุ์ลูกผสมซาโรเลสและลูกผสมอเมริกันบราห์มัน โดยจะนิยมเลี้ยงใน ระดับสายเลือด 50 เปอร์เซนต์ เพราะเห็นว่าสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพภูมิอากาศในท้องถิ่น ได้ดี การเลี้ยงโคพื้นเมืองเลี้ยงโดยการผูกลําให้โคเดินกินหญ้าธรรมชาติตามหัวไร่ปลายนา

การผสมพันธุ์ใช้วิธีผสมตามธรรมชาติ เกษตรกรเลี้ยงโคพื้นเมืองเพราะเลี้ยงง่าย ทนต่อสภาพภูมิอากาศในท้องถิ่นได้ดี ส่วนการเลี้ยงโคเนื้อลูกผสม เกษตรกรต้องดูแลและเอาใจใส่มากกว่า การเลี้ยงโคพื้นเมือง จึงเห็นได้ว่าผู้เลี้ยงโคเนื้อลูกผสมมีการนำที่นำมาทำเป็นแปลงหญ้าปลูกในขนาดพื้นที่ประมาณ 1 - 2 ไร่ และทำแปลงหญ้าธรรมชาติในขนาดพื้นที่ประมาณ 2 - 6 ไร่ การผสมพันธุ์ใช้วิธีการผสมเทียมโดยมีหน่วยผสมเทียมประจำตำบลให้การช่วยเหลือ เกษตรกรเลี้ยงโคเนื้อลูกผสมเพราะเห็นว่าเจริญเติบโตเร็วและเป็นที่ต้องการของตลาด บางครัวเรือนเลี้ยงโคพื้นเมืองร่วมกับการเลี้ยงโคเนื้อลูกผสม โดยเลี้ยงโคพื้นเมืองไว้เป็นแม่พันธุ์ การเลี้ยงโคเนื้อไม่ต้องดูแลมากนัก โดยในช่วงเช้าจะนำโคไปล่ามปล่อยให้กินหญ้าเองตามธรรมชาติ และจัดหาน้ำให้โคกินเป็นบางเวลา ตกเย็นจึงนำโคกลับเข้าคอก การจำหน่ายโคเนื้อจะจำหน่ายให้กับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นที่มารับซื้อ หรือเกษตรกรเป็นผู้บอกจำหน่ายเอง โดยตกลงราคาซื้อขายกันเอง เกษตรกรให้ความเห็นว่า การเลี้ยงโคเนื้อทำให้มีรายได้ประมาณ 500-1,000 บาท ต่อตัวต่อเดือน จำนวนโคเนื้อที่เลี้ยงมีขนาดฝูงเล็กประมาณ 2 - 9 ตัว เนื่องจากผู้เลี้ยงมีพื้นที่แปลงหญ้าน้อย อีกทั้งลูกโคที่ซื้อมาขุนมีราคาเพิ่มสูงขึ้นและหาซื้อได้ยากขึ้น

การเลี้ยงสัตว์อื่นๆ การเลี้ยงไก่พื้นเมืองมีการเลี้ยงเป็นแบบกึ่งการค้า เลี้ยงโดยให้อาหารเม็ดสำเร็จรูป รำ ปลายข้าว ข้าวเปลือก และเศษอาหารเหลือในครัวเรือน จำนวนไก่ที่เลี้ยงมีประมาณ 10-30 ตัวต่อครัวเรือน เกษตรกรจะเลี้ยงไก่พื้นเมืองไม่มากนัก เนื่องจากตลาดมีความต้องการไก่พื้นเมืองลดลงจากผลของใช้วัตถุดิบกระป๋อง ส่วนการเลี้ยงไก่เนื้อมีการเลี้ยงในพื้นที่สวนยางพารา ลักษณะการเลี้ยงเป็นแบบมีสัญญาผูกพันกับบริษัทเอกชน โดยเกษตรกรเป็นผู้ลงทุนด้านโรงเรือน แต่ในเรื่องพันธุ์ อาหาร และเวชภัณฑ์ บริษัทฯ จะจัดทำให้ และบริษัทฯ จะรับซื้อไก่ทั้งหมดที่เกษตรกรเลี้ยงได้ในราคาประกัน การเลี้ยงไก่เนื้อเลี้ยงไม่เกิน 2 คอกต่อครัวเรือน คอกละประมาณ 2,000 ตัว ในหนึ่งปีสามารถเลี้ยงไก่เนื้อได้ประมาณ 6 รุ่น เกษตรกรเห็นว่าการเลี้ยงไก่เนื้อในพื้นที่สวนยางพาราจะทำให้ไก่เจริญเติบโตได้ดีเพราะมีสภาพอากาศไม่ร้อนมากนัก ในบางครัวเรือนมีการเลี้ยงแพะ โดยเลี้ยงในพื้นที่สวนยางพาราเช่นกัน เกษตรกรเห็นว่าการเลี้ยงแพะมีราคาดีและเป็นที่ต้องการของตลาด ขณะที่การเลี้ยงสุกรมีจำนวนผู้เลี้ยงน้อยลง โดยเห็นว่าการเลี้ยงสุกรมีรายได้พอสมควร แต่ที่ได้เลิกเลี้ยงเพราะแรงงานเกษตรกรในครัวเรือนลดลงและราคาสุกรไม่แน่นอน อีกทั้งพ่อค้าที่มารับซื้อสุกรจะค้างจ่ายไม่จ่ายเป็นเงินสดในทันที ทำให้เกษตรกรขาดความมั่นใจในการลงทุน นอกจากนี้แล้วเกษตรกรบางรายมีการเลี้ยงปลาน้ำจืด โดยในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา เกษตรกรได้มีการเลี้ยงปลาตุ๊กบึกอยู่กันมาก แต่ในปัจจุบันได้เลิกเลี้ยงเพราะราคาตกต่ำ เนื่องจากมีปลาตุ๊กในประเทศมาเลเซียได้เข้ามาจำหน่ายในราคาที่ต่ำกว่าเพราะมีการนำไส้ไก่เป็นอาหารปลา ขณะที่เกษตรกรไทยใช้อาหารเม็ดสำเร็จรูปทำให้มีต้นทุนค่าอาหารสูง จึงได้เปลี่ยนไปเลี้ยงปลาหมอ ปลานิล และปลาทับทิมแทน พื้นที่เลี้ยงปลาส่วนใหญ่จะอยู่ริมชายฝั่งทะเลสาบสงขลา นอกจากมีการเลี้ยงปลาในบ่อดินแล้ว ยังมีการ

เลี้ยงปลาในกระชังอีกด้วย โดยจะเลี้ยงในช่วงที่ไม่มีลมมรสุม นอกจากนี้แล้วยังมีการทำการประมงโดยการออกจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา

เนื่องจากระบบทำการเกษตรในพื้นที่ อ.เมือง จ.พัทลุง มีทั้งการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ ทำให้การประกอบอาชีพของครัวเรือนมีทั้งผู้ที่เลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลักและการทำงานและสวนยางเป็นอาชีพหลัก ดังนี้

ครัวเรือนผู้เลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลัก ผู้เลี้ยงโคนมมีทั้งที่เลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลักเพียงอย่างเดียวโดยไม่ทำอาชีพอื่นร่วมด้วย และเลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลักร่วมกับการมีอาชีพรองอื่นๆ ได้แก่ ทำนา ทำสวนยางพารา เลี้ยงโคเนื้อ เลี้ยงไก่พื้นเมือง และทำการประมงโดยการออกจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ยังมีการออกรับจ้างทำงานนอกภาคเกษตร แม้การประกอบอาชีพรองด้านการเกษตรจะสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรไม่มากนักก็ตาม แต่ก็นับว่าเป็นกิจกรรมที่ช่วยสนับสนุนกิจการการเลี้ยงโคนมได้เป็นอย่างดี อาทิเช่น การทำนากนอกจากเกษตรกรจะมีข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังสามารถนำฟางข้าวมาเป็นอาหารโค และพื้นที่สวนยางพาราสามารถนำมาใช้เป็นพื้นที่ให้โคเดินเล่นออกกำลังกาย สามารถจำแนกผู้เลี้ยงโคนมตามลักษณะการประกอบอาชีพ ได้ดังนี้

- โคนมอย่างเดียว
- โคนม + ทำนา + รับจ้าง
- โคนม + ทำนา + จับสัตว์น้ำในทะเลสาบ
- โคนม + ทำนา + ยางพารา + โคเนื้อ
- โคนม + ยางพารา + ลูกร้าง
- โคนม + ทำนา + สวนมะนาว + ไก่พื้นเมือง + โคเนื้อ

ครัวเรือนผู้ไม่เลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลัก จะมีการผลิตการเกษตรผสมผสานกันระหว่างการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ โดยส่วนใหญ่มีการทำนาและเลี้ยงโคเนื้อเป็นหลัก โดยทำร่วมกับการทำการผลิตอื่นๆ ได้แก่ ทำสวนยางพารา ปลูกผัก ปลูกพืชหลังนา เลี้ยงไก่พื้นเมือง เลี้ยงไก่เนื้อ เลี้ยงแพะ และทำการประมงโดยการออกจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา รวมทั้งการออกรับจ้างทำงานนอกภาคเกษตร สามารถจำแนกกิจกรรมของผู้ไม่เลี้ยงโคนมตามลักษณะการประกอบอาชีพ ได้ดังนี้

- ทำนา + ยางพารา + โคเนื้อ
- ทำนา + ยางพารา + โคเนื้อ + แพะ
- ทำนา + ยางพารา + โคเนื้อ + ไก่เนื้อ + ลูกร้าง
- ทำนา + ปลูกผัก + โคเนื้อ
- ทำนา + ปลูกผัก + โคเนื้อ + ไก่พื้นเมือง
- ทำนา + ปลูกพืชหลังนา + โคเนื้อ + จับสัตว์น้ำในทะเลสาบ

การใช้แรงงานเกษตรในครัวเรือน ผู้เลี้ยงโคนมใช้แรงงานเลี้ยงโคนมจากแรงงานในครัวเรือน โดยมีฝ่ายสามีและภรรยาเป็นแรงงานหลัก ฝ่ายภรรยามีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับงานที่ทำอยู่กับบ้าน อาทิเช่น จัดเก็บทำความสะอาดวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ อาบน้ำโค ส่วนฝ่ายสามีมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับงานที่ต้องใช้ทักษะหรืองานที่ต้องใช้กำลัง อาทิเช่น การตัดหญ้า รีดนมโค และส่งน้ำนมดิบ เป็นต้น ครัวเรือนที่มีฝ่ายสามีออกรับจ้างทำงานหรือออกจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา จะมีการจัดการดูแลโคนมก่อนออกไปทำงานนอกฟาร์ม โดยในช่วงกลางวันจะให้ภรรยาเป็นผู้ดูแลโคนม นอกจากนี้ในครัวเรือนเกษตรกรยังมีแรงงานบุตรคอยช่วยเหลือ มีทั้งที่ช่วยงานเป็นประจำและช่วยเป็นครั้งคราวในช่วงโรงเรียนปิด บุตรที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับประถมจะสามารถช่วยงานที่ไม่ใช้กำลังมากนัก อาทิเช่น ให้อาหารชั้น และอาบน้ำให้โค ส่วนบุตรที่กำลังศึกษาในระดับมัธยมสามารถช่วยงานได้มากขึ้น เช่น โดยการทำความสะอาดโรงเรือน รีดนมโค และออกไปตัดหญ้า เป็นต้น ส่วนครัวเรือนผู้ไม่เลี้ยงโคนม ใช้แรงงานทำการเกษตรจากแรงงานในครัวเรือนเป็นหลักเช่นเดียวกัน โดยฝ่ายสามีจะมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมการทำฟาร์มเกือบทุกกิจกรรม ขณะที่ฝ่ายภรรยาจะมีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับงานที่ทำในบ้านและจะทำงานฟาร์มในบางกิจกรรมเท่านั้น ในครัวเรือนที่มีบุตรออกไปทำงานหรือศึกษาเล่าเรียนยังต่างจังหวัดจะกลับมาช่วยงานฟาร์มบ้างนานๆครั้ง ในกิจกรรมการไถเตรียมดินทำนา ส่วนบุตรที่ศึกษาในโรงเรียนใกล้บ้านก็ได้ช่วยงานฟาร์มช่วงโรงเรียนปิด ดังนั้น เกษตรกรบางรายจึงจำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานในการไถเตรียมดินและการเก็บเกี่ยวข้าว

รายได้รวมและค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ครัวเรือนผู้เลี้ยงโคนม มีรายได้เฉลี่ยสุทธิจากการเกษตร 111,738 บาทต่อปี มากกว่าเกือบหนึ่งเท่าเมื่อเทียบกับครัวเรือนผู้ไม่เลี้ยงโคนมซึ่งมีรายได้เฉลี่ยสุทธิ 58,711 บาทต่อปี ทั้งนี้ครัวเรือนเกษตรกรทั้งสองกลุ่มยังมีรายได้จากการทำงานนอกฟาร์ม โดยผู้เลี้ยงโคนมมีรายได้จากการทำงานนอกฟาร์มเฉลี่ย 24,107 บาทต่อปี และครัวเรือนผู้ไม่เลี้ยงโคนมมีเฉลี่ย 13,886 บาทต่อปี ดังนั้นเมื่อพิจารณารายได้รวมทั้งหมดในครัวเรือน พบว่า ผู้เลี้ยงโคนมมีรายได้รวมทั้งหมดในครัวเรือนเฉลี่ย 135,845 บาทต่อปี มากกว่าครัวเรือนผู้ไม่เลี้ยงโคนมซึ่งมีเฉลี่ย 72,597 บาทต่อปี โดยที่ครัวเรือนทั้งสองกลุ่มมีค่าใช้จ่ายไม่แตกต่างกันมากนัก ทำให้ผู้เลี้ยงโคนมมีรายได้เหนือค่าใช้จ่ายเฉลี่ย 69,538 บาทต่อปี เป็นการสะสมทุนใช้ในการลงทุนขยายจำนวนโคนมและพื้นที่แปลงหญ้า โดยผู้ไม่เลี้ยงโคนมมีรายได้เหนือค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเพียง 12,683 บาทต่อปี (ตาราง 17)

ตาราง 17 รายได้รวมและค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

หน่วย : บาท/ปี

รายได้	ผู้เลี้ยงโคนม	ผู้ไม่เลี้ยงโคนม
รายได้เฉลี่ยสุทธิจากการเลี้ยงสัตว์	105,957	26,486
- โคนม	100,122	-
- โคเนื้อ	5,714	18,286
- ไก่พื้นเมือง	120	200
- ไก่เนื้อ	-	6,857
- แพะ	-	1,143
รายได้เฉลี่ยสุทธิจากการปลูกพืช	5,781	32,226
- ข้าว	2,189	3,419
- ยางพารา	1,879	24,798
- ผัก	-	1,866
- พืชหลังนา	-	2,143
- มะนาว	1,714	-
รวมรายได้เฉลี่ยสุทธิจากการเกษตร	111,738	58,711
รายได้จากการทำงานนอกฟาร์ม	24,107	13,886
รายได้รวมทั้งหมดในครัวเรือน	135,845	72,597
ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน	66,307	59,914
รายได้เหนือค่าใช้จ่าย	69,538	12,683

ความคิดเห็นของผู้เลี้ยงโคนมต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมเปรียบเทียบกับอาชีพอื่น

ผู้เลี้ยงโคนมมีความคิดเห็นต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมกับอาชีพอื่นในด้านต่างๆ ดังนี้ (1) ด้านรายได้ เห็นว่าการเลี้ยงโคนมมีรายได้ดีและมีรายได้ตลอดทั้งปี ต่างจากการเลี้ยงโคเนื้อ ซึ่งต้องใช้เวลาเลี้ยงนานจึงสามารถจำหน่ายได้ ขณะที่การปลูกผักก็มีราคาขึ้นลงไม่แน่นอน (2) ด้านการลงทุน การเลี้ยงโคนมต้องใช้จ่ายเงินลงทุนมากเมื่อเทียบกับอาชีพอื่น ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สนใจที่จะเลี้ยงโคนมเพราะไม่มีเงินทุน (3) ด้านความเสี่ยง การเลี้ยงโคนมมีความเสี่ยงมากกว่าการเลี้ยงโคเนื้อเพราะการเลี้ยงโคนมต้องใช้จ่ายเงินลงทุนสูง หากจัดการไม่ดีให้อาหารไม่เพียงพอ หรือซื้อแม่โคไม่มีคุณภาพมาเลี้ยงจะทำให้ได้น้ำนมน้อยและอาจขาดทุนได้ ผู้ที่เคยปลูกผักเห็นว่าการเลี้ยงโคนมมีความเสี่ยงน้อยกว่าการปลูกผัก เนื่องจากการปลูกผักมีการระบาดของโรคแมลงศัตรูพืช ทำให้ต้องใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัด ส่งผลเสียต่อสุขภาพอนามัย อีกทั้งยังเสี่ยงด้านราคาผักที่ขึ้นลงไม่แน่นอน (4) ด้านการใช้แรงงาน การเลี้ยงโคนมใช้แรงงานมากกว่าการเลี้ยงโคเนื้อ เพราะการเลี้ยงโคนมต้องทำความสะอาดโรงเรือน อาบน้ำโค

รีดนมโค และออกไปตัดหญ้ามาให้โคกิน ซึ่งเป็นงานที่ต้องทำอยู่เป็นประจำ ส่วนเกษตรกรที่เคยปลูกผักเห็นว่าการปลูกผักต้องใช้แรงงานมากเช่นกัน เพราะการปลูกผักเป็นงานที่ละเอียด ต้องดูแลอย่างใกล้ชิดตั้งแต่เริ่มปลูกจนกระทั่งการเก็บเกี่ยว โดยต้องมีการจัดการเรื่องน้ำและโรคแมลงศัตรูผักเป็นอย่างดี และในช่วงเก็บเกี่ยวก็ต้องเก็บให้ทันเวลาจึงต้องนำแรงงานญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาช่วย อีกทั้งในช่วงฤดูฝนก็ไม่สามารถปลูกผักได้ ขณะที่การปลูกหญ้าเลี้ยงโคปลูกเพียงครั้งเดียวก็สามารถใช้ประโยชน์ได้นานหลายปี และ (5) ด้านวิถีการดำเนินชีวิต การเลี้ยงโคนมทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปบ้างเมื่อเทียบกับอาชีพเดิมที่เคยทำมา เนื่องจากการเลี้ยงโคนมเป็นงานผูกมัด ซึ่งต้องทำเป็นประจำทุกวันและต้องทำตรงเวลา แม้การเลี้ยงโคนมจะมีเวลาว่างอยู่บ้างในแต่ละวัน แต่หากมีธุระที่ต้องใช้เวลามาก เช่น ออกไปเยี่ยมญาติพี่น้องในต่างจังหวัดก็จะไม่สะดวก อย่างไรก็ตามบางครั้งวัวเรื้อนมีแรงงานคอยสับเปลี่ยนหมุนเวียนจึงไม่กระทบมากนัก สามารถสรุปความคิดเห็นของผู้เลี้ยงโคนมต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมเปรียบเทียบกับอาชีพอื่น ดังแสดงในตาราง 18

ตาราง 18 ความคิดเห็นของผู้เลี้ยงโคนมต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมเปรียบเทียบกับอาชีพการเลี้ยงโคเนื้อ และการปลูกผัก

ตัวแปร	การเลี้ยงโคนม	การเลี้ยงโคเนื้อ	การปลูกผัก
รายได้	- มีรายได้ดี และมีรายได้ตลอดทั้งปี	- มีรายได้เป็นช่วง ๆ	- มีรายได้เป็นช่วง ๆ และมีรายได้ไม่แน่นอน
การลงทุน ความเสี่ยง	- ใช้เงินทุนมาก - เสี่ยงเพราะต้องใช้งั ลงทุนสูง	- ใช้เงินทุนน้อย - ไม่ค่อยเสี่ยง	- ใช้เงินทุนน้อย - เสี่ยงด้านผลผลิต ด้านตลาด และด้านสุขภาพ
การใช้แรงงาน	- ใช้แรงงานทุกวันและมีกิจกรรมมาก	- ใช้แรงงานน้อยกว่า	- ใช้แรงงานมากเป็นบางฤดูกาลและบางกิจกรรม
วิถีการดำเนินชีวิต	- เป็นงานผูกมัดทำให้ความเป็นอิสระน้อยลง	- มีความเป็นอิสระมากกว่า	- มีความเป็นอิสระมากกว่า

ความคิดเห็นของผู้ไม่เลี้ยงโคนมต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมเปรียบเทียบกับอาชีพที่ทำอยู่

ผู้ไม่เลี้ยงโคนมมีความคิดเห็นต่อการเลี้ยงโคนมกับอาชีพการทำนา ปลูกผัก ทำสวนยางพารา เลี้ยงโคเนื้อ เลี้ยงไก่เนื้อ และเลี้ยงแพะ ดังนี้ (1) ด้านรายได้ เห็นว่าการเลี้ยงโคนมมีรายได้มากกว่าการทำนา ปลูกผัก และทำสวนยางพารา ในขณะที่เห็นว่าการเลี้ยงโคเนื้อ ไก่เนื้อ และแพะ มีรายได้ไม่ต่างจากการเลี้ยงโคนมมากนัก เนื่องจากการเลี้ยงโคนมต้องซื้ออาหารชั้นซึ่งมีราคาแพงลักษณะเดียวกันกับการเลี้ยงไก่เนื้อ ส่วนการเลี้ยงโคเนื้อและการเลี้ยงแพะ เลี้ยงโดยปล่อยให้กินหญ้าตามธรรมชาติซึ่งไม่มีต้นทุน อย่างไรก็ตามก็เห็นว่าการเลี้ยงโค

นม นอกจากจะมีรายได้จากค่าน้ำนมดิบแล้วยังได้รายได้จากการขายลูกวัวตัวผู้และมีรายได้จากเงินปันผลจากการดำเนินธุรกิจของสหกรณ์โคนมพัทลุง (2) ด้านการลงทุน การเลี้ยงโคนม ต้องใช้เงินลงทุนมากกว่าอาชีพอื่น มีเพียงการเลี้ยงไก่เนื้อซึ่งใช้เงินลงทุนพอๆกับการเลี้ยงโคนม โดยเฉพาะค่าก่อสร้างโรงเรือน ค่าพันธุ์ และค่าอาหาร (3) ด้านความเสี่ยง การเลี้ยงโคนมมีความเสี่ยงมากกว่าอาชีพอื่นที่ทำอยู่ เนื่องจากโคนมไม่ทนทานต่อสภาพภูมิอากาศในท้องถิ่นและกินอาหารมาก หากจัดการไม่ดีอาจทำให้โคมีปัญหา และหากมีเงินทุนน้อยก็อาจทำให้ขาดเงินทุนหมุนเวียนได้ ขณะที่การเลี้ยงไก่เนื้อมีความเสี่ยงพอๆกับการเลี้ยงโคนม เพราะหากไก่ที่เลี้ยงตายมากก็อาจทำให้ขาดทุนได้ ส่วนการปลูกผักมีความเสี่ยงมากกว่า เพราะนอกจากต้องเสี่ยงกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น ฝนตกหนักทำให้น้ำท่วมแปลงผักทำให้ต้นผักเน่าเปื่อย อีกทั้งยังต้องเสี่ยงกับการระบาดของโรคแมลงศัตรูผัก และความไม่แน่นอนของราคา ขณะที่การเลี้ยงโคนมหากมีการจัดการที่ดีก็จะทำให้โอกาสเสียหายน้อย (4) ด้านการใช้แรงงาน การเลี้ยงโคนมใช้แรงงานมากกว่าการเลี้ยงโคเนื้อและการเลี้ยงแพะ เพราะการเลี้ยงโคนมเกษตรกรต้องรีดนมโคและต้องตัดหญ้าให้โคกินทุกวัน ขณะที่การทำสวนยางพาราและการเลี้ยงไก่เนื้อ เกษตรกรเห็นว่าต้องใช้แรงงานพอๆกับการเลี้ยงโคนม เพราะการทำสวนยางพาราเกษตรกรต้องออกไปตัดยางตั้งแต่รุ่งเช้า จากนั้นจึงนำมาทำเป็นแผ่น จนกระทั่งใกล้เที่ยงวันจึงเสร็จงาน ส่วนการเลี้ยงไก่เนื้อก็ต้องมีการดูแลเรื่องน้ำและอาหารไก่อยู่เป็นประจำสำหรับเกษตรกรที่ปลูกผัก เห็นว่าการปลูกผักมีการใช้แรงงานมากกว่าการเลี้ยงโคนม และ (5) ด้านวิถีการดำเนินชีวิต การเลี้ยงโคนมทำให้วิถีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม โดยมีความเป็นอิสระน้อยลงเพราะต้องทำงานเกือบตลอดทั้งวัน อย่างไรก็ตามผู้ไม่เลี้ยงโคนมยังเห็นว่าหากมีแรงงานในครัวเรือนคอยสับเปลี่ยนหมุนเวียนและมีเครื่องมือทุนแรงก็จะทำให้มีเวลาว่างมากขึ้น สามารถสรุปความคิดเห็นของผู้ไม่เลี้ยงโคนมต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมเปรียบเทียบกับอาชีพอื่นที่เกษตรกรทำอยู่ ดังแสดงในตาราง 19

ตาราง 19 ความคิดเห็นของผู้ไม่เลี้ยงโคนมต่ออาชีพการเลี้ยงโคนมเปรียบเทียบกับอาชีพเลี้ยงโคเนื้อ ไก่เนื้อ และปลูกผัก

ตัวแปร	การเลี้ยงโคนม	การเลี้ยงโคเนื้อ	การเลี้ยงไก่เนื้อ	การปลูกผัก
รายได้	-รายได้มาก	-รายได้มาก	-รายได้มาก	-รายได้น้อย
การลงทุน	-ใช้เงินทุนมาก	-ใช้เงินทุนน้อย	-ใช้เงินทุนมาก	-ใช้เงินทุนน้อย
ความเสี่ยง	-มีความเสี่ยงสูง	-ไม่ค่อยมีความเสี่ยง	- มีความเสี่ยงสูง	-มีความเสี่ยงสูงที่สุด
การใช้แรงงาน	-ใช้แรงงานมาก และต้องปฏิบัติงานสม่ำเสมอ	-ใช้แรงงานน้อยกว่า	-ต้องมีแรงงานดูแลอย่างใกล้ชิด	-ใช้แรงงานดูแลเป็นประจำ
วิถีการดำเนินชีวิต	- มีความเป็นอิสระน้อย	-มีความอิสระมากที่สุด	- มีความอิสระมากกว่า	- มีความอิสระมากกว่า

ความคิดเห็นต่อปัญหาการเลี้ยงโคนมและสาเหตุที่เกษตรกรไม่เลี้ยงโคนม

ผู้ไม่เลี้ยงโคนมมีความคิดเห็นต่อปัญหาการเลี้ยงโคนมในด้านต่าง ๆ ดังนี้ (1) ด้านพืชอาหารสัตว์ โดยเฉพาะหญ้าสดซึ่งเกษตรกรเห็นว่าปริมาณไม่เพียงพอให้โคกินตลอดปี เนื่องจากในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำท่วมแปลงหญ้าจึงไม่สามารถตัดหญ้ามาให้โคกินได้ ขณะที่ในช่วงฤดูแล้งไม่มีน้ำรดแปลงหญ้า และในบางพื้นที่ที่มีดินเป็นดินเปรี้ยวทำให้ต้นหญ้ามักมีการเจริญเติบโตช้า การเลี้ยงโคนมจึงต้องเก็บถนอมพืชอาหารสัตว์ไว้ใช้ในช่วงพืชอาหารขาดแคลน ทำให้ต้องมีการลงทุนสูงขึ้น (2) ด้านโรคและสุขภาพโค โคนมส่วนใหญ่มีปัญหาเกี่ยวกับการผสมติดยากหรือผสมไม่ติดและเต้านมอักเสบ มีบ้างที่เป็นโรคปอดบวมและโรคติดเชื้ออื่น ๆ (3) ด้านการรีดนม ปัจจุบันการเลี้ยงโคนมมีการนำเครื่องรีดนมมาใช้แทนการรีดนมด้วยมือมากขึ้น อย่างไรก็ตามในครัวเรือนที่มีเงินลงทุนน้อยก็ต้องรีดนมด้วยมือเพราะเครื่องรีดนมมีราคาแพง (4) ด้านผลผลิต โคนมให้น้ำนมเพิ่มสูงขึ้นแต่ก็มีบ้างที่โคให้น้ำมน้อย และ (5) ด้านการจำหน่ายและราคาน้ำนมดิบ ปัจจุบันน้ำนมดิบมีราคาเพิ่มสูงขึ้น อีกทั้งมีการประกันราคาน้ำนมดิบให้กับเกษตรกร ต่างจากในอดีตซึ่งมีปัญหาบ้านนมดิบล้นตลาดอยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะในช่วงโรงเรียนปิดภาคเรียน

สาเหตุที่เกษตรกรไม่เลี้ยงโคนมมีดังนี้ (1) ด้านกายภาพ เกษตรกรเห็นว่าตนเองมีที่ดินน้อย ที่ดินไม่เหมาะสมที่จะทำเป็นแปลงหญ้า เนื่องจากที่ดินอยู่ห่างบ้านเรือนตนเองหรืออยู่ห่างถนน และที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ทำให้เกษตรกรไม่สามารถนำมาเป็นหลักประกันค้ำประกันเงินกู้ได้จึงไม่สนใจเลี้ยงโคนม (2) ด้านแรงงาน แรงงานทำการเกษตรในครัวเรือนมีน้อยเนื่องจากแรงงานบุตรได้ออกไปทำงานนอกภาคเกษตร เช่น รับราชการ ทำงานบริษัทเอกชน และทำงานรับจ้าง เป็นต้น แต่ก็เห็นว่าการเลี้ยงโคนมในปัจจุบันได้นำเครื่องมือทุ่นแรงมาใช้มากขึ้น เช่น เครื่องตัดหญ้า และเครื่องรีดนม ทำให้การเลี้ยงโคนมไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ปัญหาแรงงานไม่น่าเป็นข้อจำกัดของการเลี้ยงโคนม (3) ด้านเศรษฐกิจ สาเหตุหนึ่งที่เกษตรกรไม่เลี้ยงโคนมเพราะไม่มีเงินลงทุน และเห็นว่าการเลี้ยงโคนมมีความเสี่ยงสูง อย่างไรก็ตามหากเกษตรกรต้องการเลี้ยงโคนมก็จะมีแหล่งเงินกู้ โดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ซึ่งให้การสนับสนุนด้านเงินกู้ยืม (4) ด้านสังคม ผู้มีอายุมากแล้วคิดว่าคงไม่สามารถจะเลี้ยงโคนมได้หากบุตรหลานไม่ให้การสนับสนุน (5) ด้านค่านิยม เกษตรกรเห็นว่าการเลี้ยงโคนมเป็นงานที่ต้องใจรักเพราะต้องดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิดและสม่ำเสมอ ทำให้มีเวลาอิสระน้อยลง และ (6) ด้านความรู้ความเข้าใจในการเลี้ยงโคนม เกษตรกรเห็นว่าการเลี้ยงโคนมสามารถเรียนรู้ได้จากผู้เลี้ยงโคนมมาก่อน แต่ก็ยังเห็นว่าการเรียนรู้ที่สำคัญคือการที่ได้ลงมือปฏิบัติจริง

แนวโน้มการปรับเปลี่ยนอาชีพมาเลี้ยงโคนม ผู้เลี้ยงโคนมเป็นอาชีพหลัก ส่วนใหญ่ต้องการขยายกิจการฟาร์มมากขึ้น หากมีแรงงานเพียงพอ โดยเฉพาะแรงงานจากบุตรชายเมื่อจบการศึกษา หรือทำงานนอกบ้านแล้วย้ายกลับมาทำงานที่บ้าน ซึ่งผู้เลี้ยงต้องการให้บุตรหลานได้รับช่วง

กิจการโคนมต่อไป ส่วนผู้เลี้ยงโคนมเป็นอาชีพรองก็ต้องการปรับเปลี่ยนการเลี้ยงโคนมมาเป็นอาชีพหลักโดยซื้อโคนมมาเลี้ยงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ด้านผู้ไม่เลี้ยงโคนมเห็นว่าการเลี้ยงโคนมน่าจะขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เพราะเห็นว่าภาครัฐและสหกรณ์โคนมพ้ทลงให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามผู้ไม่เลี้ยงโคนมส่วนใหญ่ไม่คิดที่จะเลี้ยงโคนม มีบางรายที่คิดจะเลี้ยงโคนม โดยต้องการให้รัฐสนับสนุนมากที่สุดในด้านเงินลงทุน พันธุ์โคคุณภาพดี และพืชอาหารสำรอง